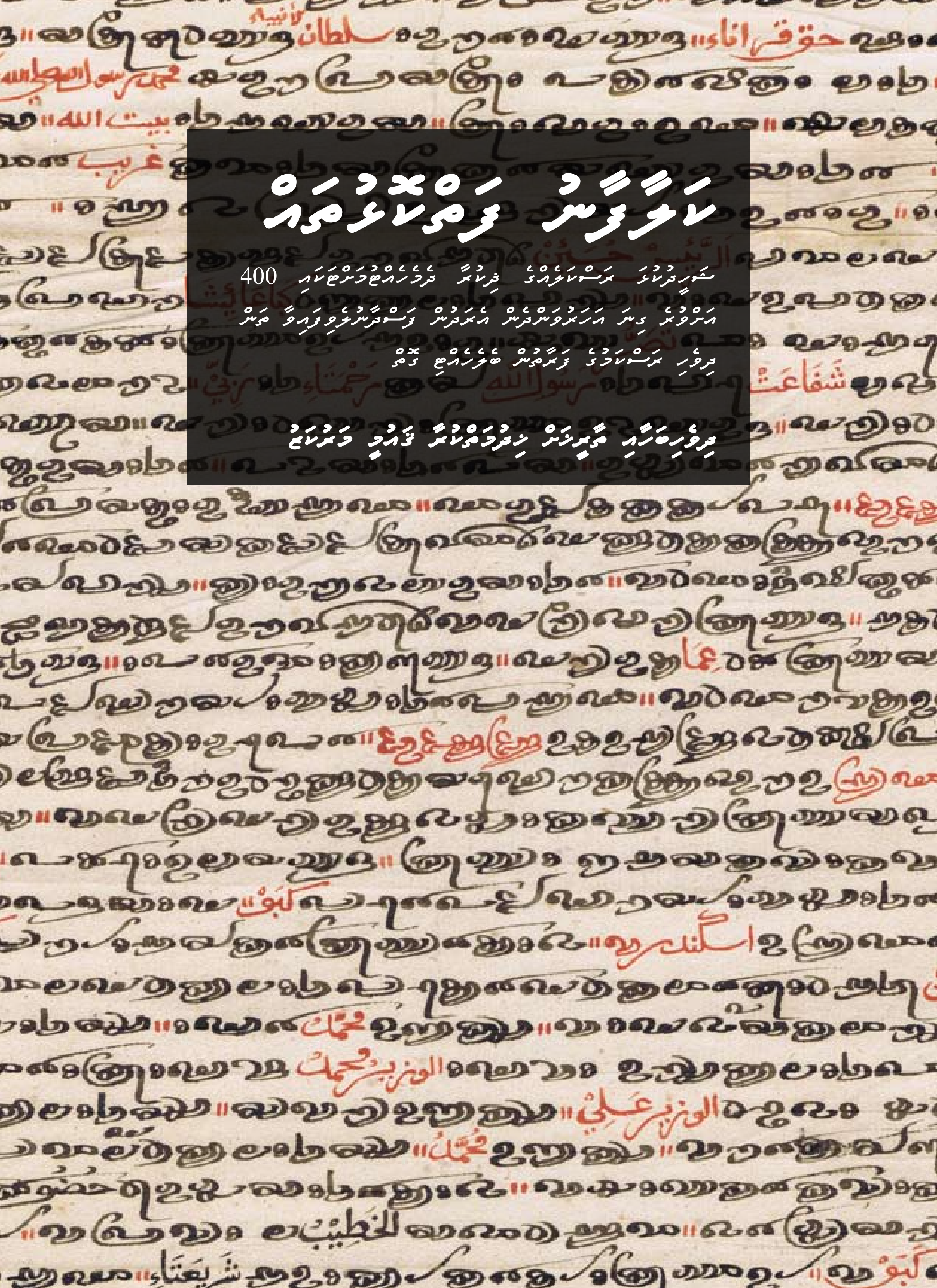

ކަލާފާނު ތަސްދުކޮޅަށް

ޝަހީދުކުރަ ރަސްކަލެއްގެ ދިރުމާ ބެލެހެއްޓުމަށްބަހައި 400
އަހަރު ގިނަ އަހަރުވަންދެން އެރަދުން ފަސްދާނުލިބިފައިވާ ތަން
ދިވެހި ރަސްކަމުގެ ފަރާތުން ބެލެހެއްޓި ގޮތް

ދިވެހިބަހާއި ތާރީހަށް ޚިދުމަތްކުރާ ޤައުމީ މަރުކަޒު

ކަފާފާނު ފަތްކޮޅުތައް

ޝަރީދުކުގަ ހަސްކަފުއްގެ ދިކުޅާ ދުފުހުއްޒުމަންޒަކައި 400
އަންވުދު ގިނަ އަރަހުވަންދުން އުހަދުން ފަސްދާންފުވިފައިވާ
ތަން ދިވެހި ބަސްތަކުގެ ފަރާތުން ބޮޑުއްޒި ގޮތް

އަޙްމަދު ނާޒިމް ޢަބްދުއްސައްތާރު

ދިވެހިބަހާއި ތާރީހަށް ޚިދުމަތްކުރާ ޤައުމީ މަރުކަޒު

© 2009 މ. ދިވެހިބަހާއި ތާރީހަށް ޚިދުމަތްކުރާ ޤައުމީ މަރުކަޒު، މާލެ، ދިވެހިރާއްޖެ.

މިފޮތުގައި ހިމެނޭ ފޮޓޯއާއި ކުރެހުމުގެ ކޮޕީ ވިޔަފާރީގެ ގޮތުގައި ބޭނުން ކުރުމަކީ މަނާކަމެކެވެ. އަދި މިފޮތުގައި ހިމެނޭ ފޮޓޯ ނުވަތަ ކުރެހުމުގެ ކޮޕީ އެއްވެސް ގޮތަކަށް ބޭނުން ކުރާނަމަ، އެ ކުރެވޭ ބޭނުމަކަށް މިމަރުކަޒުގެ ނުވަތަ، މި ފޮތުގައިވާ ފޮޓޯ ނަންގަވާފައިވާ އަދި ކުރެހުންތައް ކުރައްސަވާފައިވާ ފަންނާނުގެ ހުއްދަ، ލިޔުމުން ހޯއްދަވަން ޖެހޭނެއެވެ.

ފޮޓޯތައް ނަންގެވީ މައުރޫފް ހަލީމް.

ފިހުރިސްތު

އިފްތިތާޙް 11
"ޓަމްކޮޅަކީ" ކޮބާ؟ 12
ވަޤްފަކީ ކޮބާ؟ *13*
ކަލާފާނު ސަރީރުފުޅަށްވަޑައިގަތުން *17*
ދިވެހިރާއްޖޭގެ ރަސްކަލުންގެ ނިޝާނަށް ކަލާފާނު ޒިޔާރަތުގެ މުހިއްމުކަން *22*

އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް III ކަލާފާނު (1585-1609މ.)ގެ ބަޔާންތަކުގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ރަސްކަން

ޕިރާޑްގެ ބަޔާނުން *28*
ޙަސަން ތާޖުއްދީން ލިޔުއްވި ތާރީޚުން *35*
ކަލާފާނުގެ އަނބިއަނބިކަނބަލުން *37*
ކަލާފާނު އޭނާގެ ދޮންމަންމާ ކާވެނިކުރެއްވިތަ ؟ *42*

ކަލާފާނު ޒިޔާރަތާ ގުޅުންހުރި ހިރަ ޓަމްކޮޅު

1. އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް III ކަލާފާނު 1609މ ގައި ސަރީރުކުރުމާ ބެހޭ ޓަމްކޮޅު 43
2. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޢިމާދުއްދީން I (ބޮޑު ރަސްގެފާނު) ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 46
3. ވުއްކަމަނާފާނުގެ (ކަލުކަމަނާފާނުގެ) ޓަމްކޮޅު 48
4. ސާސްކަފުރަދާނަ ކަނބާ ޢައިޝާ ރަނިކިލެގެފާނުގެ ވަރިކަމާބެހޭ ޓަމްކޮޅު 50
5. އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު II ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 53
6. އައްސުލްޠާން ޙަސަން ނޫރައްދީން I ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 55
7. ބަޖީ މާފަތް އަގާ ލިޔުން ޓަމްކޮޅު 56
8. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޝަމްސުއްދީން III ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 59
9. ސުމުއްވުލް އަމީރު އަބްދުލްމަޖީދު ރަންނަބަނޑޭރިކިލެގެފާނު ދެއްވި ލިޔުން 61
10. ހިރަވަސަ ޓަމްކޮޅު 63

އެޕެންޑިކްސް: ޓަމްކޮޅުތަކުގެ ދިވެހި ތަރުޖަމާ

1. ކަލާފާނު ޒިޔާރަތާބެހޭ މައި ޓަމްކޮޅު 64
2. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޢިމާދުއްދީން I (ބޮޑު ރަސްގެފާނު) ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 69
3. ވުއްކަމަނާފާނުގެ (ކަލުކަމަނާފާނުގެ) ޓަމްކޮޅު 70
4. ސާސްކަފުރަދާނަ ކަނބާ ޢައިޝާ ރަނިކިލެގެފާނުގެ ވަރިކަމާބެހޭ ޓަމްކޮޅު 71
5. އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު II ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 83
6. އައްސުލްޠާން ޙަސަން ނޫރައްދީން I ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 85
7. ބަޖީ މާފަތް އަގާ ލިޔުން ޓަމްކޮޅު 86
8. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޝަމްސުއްދީން III ދެއްވި ޓަމްކޮޅު 87
9. ސުމުއްވުލް އަމީރު އަބްދުލްމަޖީދު ރަންނަބަނޑޭރިކިލެގެފާނު ދެއްވި ލިޔުން 90

ތަސްވީރުތައް *91*
މަޢުލޫމާތު ހޯދި މަސްދަރުތައް (އިނގިރޭސި ބައި) *74*

ދިވެހިބަހާއި ތާރީޚަށް ޚިދުމަތްކުރާ ޤައުމީ މަރުކަޒު
މާލެ، ދިވެހިރާއްޖެ.

ދިވެހިރާއްޖޭގައި ބަހަކީ ވަޒަންވެރިވިއްސުރެން ރާއްޖޭގެ ތާރީޚު ޒަމާނުގެ ފެށުންތަކުގައި ވަނީ ލިޔުން ދިރިގެނެވެ. އެހެންނަމަވެސް ރާއްޖޭގެ ޤަދީމީ ތާރީޚުގެ ތެރެއިން، އަދި އޭގެ ފަހުގެ ތާރީޚުގެ ތެރެއިން މިހާތަނަށް އެނގިފައި ވަނީ ވަރަށް ކުޑަ މިންވަރެކެވެ. ރާއްޖޭގެ ތާރީޚުގެ ތެރެއިން މިހާތަނަށް އޮޅުންފިލިފައި ވަނީ ރާއްޖެ އިސްލާމްދީނަށް ވެއްދެވުމުގެ ފަހުގެ ބައެއް ކަންކަމާއި، އޭގެ ކުރިން ދުރުހާގެ ބައެއް ދަތުރުފުޅުން ލިޔެފައިވާ މަދު ބައެއް ކަންކަމެވެ.

ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚު މިހާރު އަސާސީވަސީލަތް ވުރެ މުއްސަނދިކޮށް އަޑުގަދަކޮށްހަދަން އެންމެ ފުރިހަމަ ދިވެހިރާއްޖޭގައި ތާރީޚު ލިޔުން އިހުގައި ނޫޅުމުން ނުވަތަ މަދުކަމުން ކަމަށް ވެފާނެއެވެ. ހަމައެހެންމެ ލިޔެފައި ހުރި އަގުހުރި ބައެއް ލިޔުންތަކުގެ އެ ލިޔުންތަކަށް އަދުވަޖަހަނީ ނުވަތަ އަޅުވަޖެހުނު ތާރީޚުތަކުން ނުވަތަ ބައެއްގެ އަޅުން ނޫޅިގެން ލިޔުމުން ކަމަށް ވެފާނެއެވެ.

ދިވެހިރާއްޖޭގެ މި ޒަމާނީ އިލްމީ ތަޙުޤީޤު ދާއިރާއަށް ނިސްބަތްވާ ދިވެހިރާއްޖޭގެ ދިރާސާއަށް ލިޔެފައިވާ މަޢުލޫމާތު ލިބެން ގިނަ ޒަމާނެވެ. މި މަޢުލޫމާތުގެ ތަރުގައި ރާއްޖޭގެ ތާރީޚު ދިރާސާކުރާ ހޮދުމަށް މަޢުލޫމާތު ހިމެނުމަކީ ކުރިއަށް ނުހުރާތްތަކެވެ. ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚު ދިރާސާކުރާ ހޮދުމަށް މަޢުލޫމާތު މިހުންނަށް ކުރިމަތިވާ އެންމެ ބޮޑު އުނި ދަތިކަމަކީ ތާރީޚީ އެކިއެކި ކަންކަމުގެ މަޢުލޫމާތު ލިބޭނެ އަސާސީ ވަސީލަތްތައް ނެތުމެވެ.

މިހާރު ލިބެންހުރި އަސްލުތަކުގައި މި ފޮތް ފޮތް "ކަރާފާތު ގުޅުވާލުމެވެ" މި ފޮތަކީ

ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚުގައި ފާހަގަކުރެވޭ ރަސްކަލުންނާ ގުޅުންހުރި ތަރިކަތަކާއިގައިވާ މަޢުލޫމާތުތައް ގެންސުރުވެފައިވާ ފޮތެކެވެ. އެހެންކަމުން މި ފޮތަކީ ދިވެހިތާރީޚުގައި ހިނގައިފައިވާ އެކި ކަންކަމާ ގުޅޭ އަސްލުތައް ހޯދާ މަސައްކަތްކުރާ މީހުންނަށް އެހީއަކަށް ވެގެންދާނެ ފޮތެއްކަމަށް ދެކެމެވެ. އަދި އިތުރު ދިރާސާތައް ކުރުމަށް ހުޅުވިގެންދާނެ ދޮރުތަކެއްކަމަށް ދެކެމެވެ. އަޅުގަނޑު އުންމީދުކުރަނީ ދިވެހި ދިރާސާވެރިންނާއި ލިޔުންތެރިން، މި "އަޅު" މަޢުލޫމާތުގެ އެހީގައި އިތުރު ހޯދުންތައް ހޯދައި ތާރީޚުގެ އެ ފޮތްފުރުމަތަކުގެ ދިވެހި މުޖުތަމަޢަށް ހާމަކޮށްދިނުމެވެ.

މި ފޮތް އެކުލަވައިލެއްވީ އަލްފާޟިލް އަޙްމަދު ނާޖިމް ޢަބްދުއްސައްތާރުއާއި، މި ފޮތުގައި ހިމެނިފައިވާ ދިވެހިއަކުރުގެ ލިޔުންތައް ކިޔައި މަޢުލޫމާތު އެއްކުރުމުގައި ނުހަނު އަގުހުރި މަސައްކަތްތަކެއް ކުރެއްވީ މި މަރުކަޒުގެ ކޮންސަލްޓަންޓް އަލްފާޟިލާ ނަސީމާ މުޙައްމަދުކަލޭފާނު، އަދި މި ލިޔުންތައް ކިޔުމުގައި އެހީތެރިވެދެއްވި ދޮޅު އަލްފާޟިލް އަޙްމަދު ޝަރީފް އިބްރާހީމް ދާދީފާނާއި، އަލްފާޟިލް ޙަސަން މުސްލިމްކަލޭފާނާއި، އަލްފާޟިލް ޢުމަރު އިބްރާހީމް މަނިކުފާނާއި، މި މަރުކަޒުގެ މުވައްޒަފުން ކުރެއްވި ހުރިހާ މަސައްކަތްތަކަށް އަލްފާޟިލާ ނަޖީބާ އިބްރާހީމާއި، އަލްފާޟިލް އިސްމާޢީލް ނަޞީރަށް، އަދި މި ފޮތްޗާޕުކޮށް ފޮނުވުމުގައި މަސައްކަތްތަކުގައި ބައިވެރިވެދެއްވި އަލްފާޟިލާ ޝަރީފާ އާއި އަލްފާޟިލާ ޢާއިޝަތު ސަޢީދާ އަށް އަޅުގަނޑުގެ ހާއްސަ ޝުކުރު ދަންނަވަމެވެ.

ޑިރެކްޓަރު
އަޙްމަދު ނަޞީރު
ރައީސް

28 ޝަޢުބާން 1430
17 އޮގަސްޓް 2009

އިކްތިޝާފް

މީލާދީން 2008 ވަނަ އަހަރުގެ އޮކްޓޫބަރު މަހުގައި ދިވެހިރާއްޖޭގައި ފުރަތަމަ ފަހަރަށް ބޭއްވި ގިނަ ޕާޓީ ހިމެނޭ ރިޔާސީ އިންތިޚާބުގެ ފަހުން، [illegible] [illegible] ހޮވިވަޑައިގެންނެވި ރައީސުލްޖުމްހޫރިއްޔާ މުޙައްމަދު ނަޝީދު ރައީސުކަމުގެ ހުވާ ކުރެއްވީ 11 ނޮވެމްބަރު 2008 ގައެވެ. ރައީސުލްޖުމްހޫރިއްޔާގެ އޮފީހުން ކުރީގެ ސަރުކާރުގެ ބޭފުޅުން ބަދަލުވެފައިގެން އައު ސަރުކާރުގެ ބޭފުޅުން އެ އޮފީހަށް ވަޑައިގަތުމުގެ މަރުޙަލާގައި، އެއޮފީހުގައި ހުރި ވަރަށް ކުރީގެ ލިޔުންތަކެއް (800 އަށްވުރެ ގިނަ ލިޔުން) ރައީސް ނަޝީދަށް ފެނިވަޑައިގަތެވެ. [illegible] ތައްޔާރުކޮށްފައި ހުރި މި ލިޔުންތައް ސަލާމަތްކުރެއްވުމަށް ފަހުގައި، މިތަކެތީގެ ފުރިހަމަ ދިރާސާއެއް ކުރައްވުމަށް [illegible] [illegible] އެނގިވަޑައިގަންނަވާ [illegible] ފުންނާބު އުސް ބޭފުޅުންގެ ޓީމަކާ އެމަނިކުފާނު ހަވާލުކުރެއްވިއެވެ.

[illegible] މިދެންނެވި ލިޔުންތަކުގެ ތެރެއިން 10 ފަތްކޮޅެއް ދިރާސާކުރެއްވުމުގެ ނަތީޖާއެވެ. މި 10 ފަތްކޮޅަކީ ޝަރަފުވެރިވެގެންނެވި އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް (ތިންވަނަ) ކަލާފާނު (1585-1609މ)ގެ ޒިޔާރަތާ ބެހޭ 10 ފަތްކޮޅެވެ. މިޒިޔާރަތް ހުންނަނީ [illegible] ކަލާފާނު އޮންނެވި [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ކަލާފާނު [illegible] [illegible]، [illegible] ޒިޔާރަތް ބިނާކޮށްފައިވަނީ [illegible] މިސްކިތާ އިންވެގެންނެވެ. މިޒިޔާރަތާއި މިސްކިތް މަރާމާތުކޮށް ދެމެހެއްޓުމުގައި ދިވެހި ރަސްރަސްކަލުންނާއި އާންމުން ގިނަގުނަ މަސައްކަތްތަކެއް ކުރައްވައިފައިވާކަމުގެ [illegible] [illegible]. މިޒިޔާރަތާއި މިސްކިތް [illegible] [illegible] ރަސްރަސްކަލުންނާއި [illegible] [illegible] ވަގުފު ބިންތައް މި [illegible] 10 ފަތްކޮޅުގައި ބަޔާންކޮށްފައި ވެއެވެ.

މިދިރާސާކުރެއްވުމުގައި ކަނޑައެޅިފައިވަނީ ކަލާފާނު ޒިޔާރަތާ ބެހިގެންވާ ބިމުގައި މިފަތްކޮޅުތަކާއި އޭގެ ބަޔާންތައް، މިތަނަށް ޒިޔާރަތްކުރާ މީހުންނަށް ފެންނާނެގޮތަށް ބަހައްޓުމަށެވެ.

"ލޮމާފާނު" ކޮބާ؟

ދިވެހިބަހުގެ ރަދީފުގައި މިހަމަސްތޫރުގައި "ލޮމާ" މާނަކޮށްފައި އޮތީ "ރިހި ގަނޑުން ނުވަތަ ޓާނީ ގަނޑުން ލިޔުއްވާ ބައެއް ޝާހީ ލިޔުން" ކަމަށެވެ.

ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚު ލިޔުއްވި މަޝްހޫރު އިނގިރޭސި މުއައްރިޚު، އެޗް.ސީ.ޕީ. ބެލް ލިޔުއްވައިފައިވާ "ދަ މޯލްޑިވް އައިލަންޑްސް، މޮނޮގްރާފް އޮން ދަ ހިސްޓްރީ، އާކިއޮލޮޖީ، އެންޑް އެޕިގްރަފީ، 1940" ގައި ލިޔުއްވައިފައިވާ ރާއްޖޭގެ ތާރީޚީ ލިޔުންތައް މައިގަނޑު 4 ބައިތަކަކަށް ބަހާލައްވާފައެވެ. އެއީ:

(ހ) ގަލާއި ލަކުޑީގައި ލިޔުއްވައި ހުރި ނަގޫޝް ލިޔުންތަކާއި މަނާރަގަނޑުގައި ހުރި މިފަދަ ލިޔުންތައް

(ށ) ރަދުންގެ އަމުރުފުޅުތަކާއި ރާއްޖޭ ވާހަކަތައް ލިޔުމަށް ޚާއްސަ ނުވަތަ އެއްޗެއްވެސް ވިރުނާ މައްދަނުކުން ހަދައިފައިހުންނަ "ލޮމާފާނު"ގެ ނަންދީފައިވާ ހަނދިރުގެ ފޮތިފޮތި

(ނ) ލަކުޑީގައި ނުވަތަ ބަކަރިލަދަ ޝުރީގެ ހަމުގައި ނުވަތަ ކަރުދާހުގައި ލިޔުއްވައިހުންނަ "ލޮމާފާނު"

(ރ) ރަސްރަސްކަލުންގެ ކުރު ތާރީޚު ލިޔުއްވައި ހުރި "ރަދަވަޅި" އަދި ތާރީޚު ދިގުކޮށް ބައްޓަންކޮށްފައިވާ "ދިވެހި ތާރީޚު" މިއެވެ.

މީލާދީން 1602 އިން 1609 އާ ހަމައަށް ދިވެހިރާއްޖޭގައި ހިފެހެއްޓިފައި ހުރި ފްރާންސުވާ ޕިރާޑް ގެ ދަތުރު (ފަރަންސޭސިގައި އުފެދި މީލާދީން ގެތޮގަސްޖެހެ 1578-1623)، ދިވެހިން ލިޔުއްވުން މިފަދަ ލޮމާފާނުތަކުގެ މުހިންމު ކަމާމެދު ބަޔާންކުރައްވައެވެ:

އެބައިމީހުން ޝަރީޢަތް ކުރާގޮތާމެދު އަހަރެން ދުށް އަޝްއަރީކުރި، ޖިނާއީ ޤަޟިއްޔާތަކުގައި، ދައުވާ ކުރާމީހާ ދައްކާ ވާހަކައާއި އެދައުވާ ލިބޭ މީހާ ކުރާ އިންކާރާ، އަދި ހެކިން ދައްކާ ވާހަކަވެސް އެތަކު ނުލިޔުނެވެ. އަދި ނިޔާ ކަނޑައަޅާފައިވާ ލިޔުންތަކެއް ނުފެނެއެވެ. މިފަދަ ޝަރީޢަތްތަކުން އަދި މަދަނީ މައްސަލަތަކުން ކުއްލިގޮތުގައި ވަރަށް ކުރުކޮށް ނިންމާލާފައިވެއެވެ. ނަމަވެސް މަދަނީ މައްސަލަތަކުގެ ތަރުއީން ދިވެހިރާއްޖެ ފަދަ އުފާ ނުގެނުގެ ތަކެއްޗާއި ވާރިސް ގޮތުން ލިބޭ މުދަލުގެ ޝަރީޢަތް ނިމިގޮތް ތަފްސީލުކޮށް ނުވަތަ ސާއިބުން ދޭހަ ލިޔެވިފައި ... މިގޮތް މިލިޔާނެ އެއް މިސާލު ދަމިތާތު އާދައި އެދެމީހުން އެއްބަސްވެއެވެ. އެހެންވީމާ އޮންނާ ނުވަތަ އަނާގެ ވާރުތަވެރިންގެ ހިބައިންވެސް އެލިބުނު ހިއްސާގަނޑު ނުގަނެފައިވެއެވެ.

މިގޮތުން މިފޮތުގައި އިންސާފުކުރަން މަސައްކަތްކޮށްލެވިފައިވާ ކަފާލަތު ޖާރިޔާއި އެޖާރީއަކަށް ހުރި މިސްކިތްތަކަށް 10 ވަގުފުފޮތުގައި ހުރި ވާހަކަތައް ބަޔާންކޮށްދީފައިވެއެވެ. މި 10 ލޮމާފާނުގެ ތާރީޚު މީލާދީން 1609 އިން 1930 އަށް ދެމިގެންދެއެވެ.

ވަގުފު ކޮބާ؟

وقف އަކީ ޢަރަބި ބަހުގައި އެއްޗެއް ބަންދުކުރުމެވެ. އިސްލާމީ ފިޤުހުގައި ވަގުފުގެ މާނައަކީ އޭގެ "ޢައިން" (އޮރިޖިނަލް) ދެމިއޮއްވާލައި އެއިން މަންފާއެއް ލިބޭ ކަނޑައެޅިގެންވާ މުދަލެއް ހިފެހެއްޓުމެވެ. ހިފެހެއްޓުމަކީ މިބަސްފުޅު އޭގެ ޢައިން ދެމި އޮތުމާއި އޭގެ ފައިދާ އަނެކުންނަށް ދިނުމަށް ހިފެހެއްޓުމެވެ.

ދިވެހިބަހުގެ ރަދީފުގައި "ވަގުފު"ގެ މާނަގައި ވަނީ "އަސްލު ސަލާމަތުން އޮއްވާލާ

ދެއިން ވަންޏާއެއް ލިބުނީ ފުރަތަމަ މާތްރަސޫލާގެ ރަސްކަންފުޅުގެ ބަޔަކަށް ވަކިފަރާތަކަށް ދޫކުރުވެގެން ހިފެހެއްޓުން" ކަމަށެވެ.

މިފޮތުގައި ހުށަހަޅާފައިވާ ތިރީ ފަތްކޮޅު ކުރިން ސާސްކަރުވަރުން ކަސްބާ އަމިއްލަ ބަޔަކު ތަޢާރަފުކުރާ ފަދަ ވަރަށް ޤާބިލު ކަސްބެއް ލިބިފައިވާ އަޅުގަނޑުމެން އެންގޭނެ ގޮތަކަށެވެ:

(ކީރިތި ގުރުއާނުން ދަލީލު) ﷲގެ މަގުގައި، އެއުރެންގެ މުދާ ޚަރަދުކުރާ މީހުންގެ މިސާލަކީ، ހަތް ކަރުވަ ފެޅިގެން ހިނގައި ސަތޭކަ ކަރުވަ ހުރި ކަރުވައެއްގެ މިސާލެވެ. ﷲ އިރާދަކުރައްވާ މީހަކަށް (ތަވާބު) ގިނަގުނަ ކުރައްވައެވެ. އަދި، ﷲއީ، ތަނަވަސްވަންތަ، ދެނެވޮޑިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ (2:261).

(ޙަދީޘުން ދަލީލު) ސަޙާބާއި ބެހޭގޮތުން ފޮނުއްވި ކަލޭ ރަސޫލު ﷲ ބަޔާންކޮށް ކުރައްވައިފިއެވެ. އާދަމުގެ ދަރިކަލުން މަރުވެއްޖެނަމަ އޭނާގެ ޢަމަލުތައް (އެހެންނެއް) ގެދުރުވާނެ ހުއްޓެވެ. (އެކިއާ ދުނިޔޭގައި ދާ) ތިން ކަމެއް ފިޔަވައެވެ. ދެމިހުންނަ ބައިގަނޑުކަމެވެ. ނުވަތަ ހެއިން ވަންފާ ލިބޭ އިލްމުވެރިކަމެކެވެ. ނުވަތަ އާންމުކޮށް ދުޢާ ކުރާ ޞާލިޙު ދަރިއެކެވެ.

(ދަންނަވާކަމުންގެ އިޢުތިމާދު) ވަޤުފު ދަންނަވާކަމުންގެ ފުރުޞަތު (ޙަދީޘްގައި އޮތް) "ދެމިހުންނަ ޞަދަޤާތު"ގެ މާނައަކީ ވަޤުފެވެ.

(ވަޤުފުގެ ތަޢުރީފާއި ތާރީޚް) ހިލޭއަރުވާ ފައިސާ ބެހުމަށް ވަޤުފު ކުރުމެވެ. މާތް ރަސޫލާގެ ޒަމާނުގައި ފެށުނު މިފަދަ ކަންތައް ހިނގައިދިޔައެވެ. އެ ﷲގެ ރަސޫލާ (صلى الله عليه وسلم) އެވެ. އަދިވަނީ ރަށަށް މިގެ ކުރިން ދަޢުވަތުފުޅުތަ

ނުލިބޭ ވަރަށްވުރެ ބޮޑު އަގެއްގެ ބިން އަޅުގަނޑަށް ޚައިބަރުން ލިބިއްޖެއެވެ. އެއާމެދު ހަދަންޖެހޭގޮތަކަށް ކަލޭގެފާނު އަމުރު ކުރައްވަނީ ކިހިނެއްތޯއެވެ؟ ރަސޫލާ ޙަދީޘް ކުރެއްވިއެވެ. "ކަލޭގެފާނު އެދިވަޑައިގަންނަވާނަމަ އެ ބިމުގެ އަސްލު ހިފަހައްޓަވާށެވެ. އޭގެ ފަލުން (އެއިން ލިބޭ ފައިދާ) ޞަދަޤާތް ކުރައްވާށެވެ". ފަހެ ޢުމަރުގެފާނު އެބިން ޞަދަޤާތް (ވަޤްފު) ކުރެއްވީ އެބިމުގެ އަސްލު ނުވިއްކޭ ގޮތަށާއި ހިބައިން ނުދެވޭ ގޮތަށާއި ވާރުތަ ނުވާގޮތަށެވެ. ޞަދަޤާތް ކުރެއްވީ ފަޤީރުންނަށާއި، ގާތްތިމާގެ މީހުންނަށާއި، އަޅުން މިނިވަން ކުރުމުގައްޔާއި، ﷲ ގެ މަގުގައްޔާއި (ޖިހާދުގައި ޚިދުމަތާ) ދަތުރުވެރިންނަށާއި ނިކަމެތިންނަށެވެ. ފަހެ އެބިމުގެ މުތަވައްލީއަކު (ބެލެހެއްޓެވުމުގެ) އެބިމުގެ މަންފާއިން، ފައިދާއެއް ނުވާގޮތަށް، ހެޔޮގޮތުގައި ކެއުމާއި އަދި އެއިން އެހެން މީހުންނަށް ކާންދިނުމަކީ ހުއްދަ ކަމެކެވެ.

ދިވެހިން މިހާރު ވަޤްފު ކަމަށް އެނގޭ ގޮތުގައި ބޭނުން ކުރައްވަނީ:

ވާރިސުންނާއި މުއްސަނދިން އާދައިގެ މަތިން ފަސްދޮށާއި މިސްކިތް ކުރިމަގެވެ. އެ ބާއިލާއެއްގެ ފަރާތުން އަލަށްފާލާ މިސްކިތްތަކަށް ނުނަގާ މިޔާބުން ބިން ގަނޑުފަހެއް ވަރަށް ބޮޑު އަގެއްގައެވެ. މިފަދައިން ބާއިލާއެއްގެ ފަރާތުން މިސްކިތަށް އަމިއްލައެވެ، އެއާއިލާއެއްގެ މީހުން ވަޤުފުން އެއްރުން ވަކި ހިސާބެއް، އެހެން ވެރިޔަކަށް ނުދީ ބައްލަން އެވެ. މިއީ އެކަމު ތަރިކަތުގެ ހިސާބުން ކަމަށް ފާހެވެ. މިކަންކުރުން ލިބޭ ފައިސާ އެހެނިހެން ފައިދާ އާ އެއްގޮތަށް، މިސްކިތުގެ މުދަލުންނާއި ދަނޑުވެރި ލިބޭ ކުނިފޮޅުން ލިބޭ ފައިސާ ބާޖެހެއެވެ. ކޮންމެ މިސްކިތަކަށްވެސް، މިސްކިތާއި ދެމެހެއްޓުމާއި ކަނޑާކާރެއް ކުރުމަށް ވަކި އަދަދަކަށް މިގޮތަށް

މީހުން ބައިތުލްމާލަށެވެ. މިމީހުންގެ މުސާރަ ދެނީ، މިސްކިތް ބިނާކުރި ފަރާތަކުން މިސްކިތުގެ މައްޗަށް ހަމަޖެއްސެވި ބޯގަހަކުންނެވެ. މިފަދަ މިސްކިތްތަކާއި ވަޤުފު ބިންތަކުގެ ވާރުތަވެރިންނަށް ވާރުތަވާނެއެވެ، ބައެއް މިސްކިތް މިފަދަ ބިންތަކުގައި ކުރެވިފައިވާތީ ގަސްތަކުގެ ފައިދާ ބޭނުންކުރެވެއެވެ. މިސްކިތްތަކުގެ މުދާ ވަޤުފުގެ ކަންތައްތައް ކުރަން ޙައްޤުވާ ހުސްގަނޑުތަކުގެ އަމިއްލަ ވެރިފަރާތްތަކުގެ ޒިންމާގައެވެ.

މިޒަމާނުގެ ހުކޫމަތުން ދިވެހި ރަށްތަކުގެ ބައިތުލްމާލުގައި 400 އަހަރުވުރެ މިނަ ބޮޑުކޮށްދީފައި، ދިވެހި ރަސްކަލުންގެ ޙަޟްރަތުން، އެބައިމީހުންގެ ރަސްކަލުންނަށް ސަރީދުކުރަ ރަސްކަލުންގެ ދުވަސްކޮށް ދުލުހެޔޮވެރިކަމާއި އެރަށުން ފަސްދާނުޖެހިފައިވާ ތަން، "ދިވެހިންނަށް ބަޔަކު ދޭނެ" ގޮތެއް ބަދަލުކޮށް ގެނެވެ.

ކަލާފާނު ސަރީދުވެވޭގެއިގެން

އައްސުލްޠާން ހަސަން III އަކީ، ދިވެހި ރާއްޖޭގެ ނަސްރާނީ އަރައިރުމުގެ ތެރޭގައި ބަޔަކު އައްސުލްޠާނުގެ އާޚި މުހައްމަދު ރަސްކަލުންގެ އަދާލަތުގެ ދުރުކަމުގެ ބާރުގައެވެ. އަޚުއާޚި މުހައްމަދު ރަސްކަލަކީ ދިވެހިރާއްޖޭގެ ޕޯޗުގީޒުންގެ ވެރިކަމުގެ ދައުރުން މީހަކު ކުރައްވާ ބަދަލެވެ. ކަލާފާނުގެ މަރުޙަބާކުރުމާ ބާރުގެ ބަނޑުހައްދަވާ ބާރާފާނުމާގެ ރަސްކަމާ ގުޅިގެން ދިއުމެވެ. ފަހުން މިކަމާގެ ނަސްރުވެރިކަމާ އާދީހާ ރަސްކަލުގެ ފާނުވެ. ކަލާފާނު އެރަސްކަމުގެ ބިރުވެރިކަމާ އެކުލަވާލައި، މީހާރު ސަރަޙައްދު ގާތްގަނޑަކަށް 1547 ވަނަ އަހަރުއެވެ. މިރަހުން ސަރީދުވެވޭގެއިގެ މަހާބާރުންގެ އެތެރޭގައި 4 ފެބްރުއަރީ 1609 ގައެވެ. ފަސްދާނުފުރިފައިވާ އަހަރުތަކުގެ ދުވަސްތަކަށް ރަސްކަމުގެ ދުވަހެވެ.

ކަލާފާނު 1609ގެ ގައި ސަރީދުކުރުމާ ބާރު ފުރަތަމަ ފަހަރުގެ ބަރާބަރުފުޅައި

އެވަނީ އެރަދުން ޝަހީދުވެވަޑައިގަތުމާ ގުޅިގެން ހިނގައިދިޔަ ކަންތައްތަކެވެ. ކަލާފާނު ޝަހީދުވެވަޑައިގަތީ ހިޖުރައިން 1017 ވަނަ އަހަރުގެ ޝައްވާލު މަހުގެ 28 ވީ ބުދަ ދުވަހުއެވެ. މީލާދީ ސަނައުން މިއީ 4 ފެބްރުއަރީ 1609 އެވެ.

ކަޅު މުޙައްމަދު ރަސޫލުﷲ ޞައްލަﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމް އެވަނަ ފުރައިމުރު ފާތިމަންބަރު ކަލޭގެ ސައްޔިދަ ބޮޑަނަ މުދަން ރަދަދިލި ކަރަވަދުން ފުރައުއްޔަރަ މައްކާއިން ހޮބަހިރިއާ މަދީނާއަށް ގެމަންވެވަޑެގެންފި ހިޖުރައިން އެއްހާސް ސަތާރަވަނަ އަހަރުދު ޝައްވާލްމަހު ބުދަ އަށާވީސް ދުވަހު އަލްޣާޒީ މުޙައްމަދު ބޮޑުތަކުރުގެ ފުޅު އަލްޣާޒީ އިބްރާހީމް ފާނުއާއިކަލޭގެފާނާއި ރަސްދަރުފުޅުކަލު ހުސެއިނުގެ ދޮރުދަސް ދުގުރާބު އަހުރެ މިކަލޭގެފާނާއި މިއުރަން ހަގުރާމަކުރަށް މިއުރަން އެއްޗި ތަނބިޔަމުނާން މިކަލޭގެ ގައިކަށް ގެ ޝަހީދު ވެއްޖަހިދު؛

ފްރާންސުވާ ޕިރާޑް ގެ ތަވާތް ދިވެހިރާއްޖޭގައި ހިފެހެއްޓިފައި ހުރިއިރު ދިވެހި ރަސްކަމުގައި އިންނެވީ އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް ކަލޭގެފާނެވެ. ޕިރާޑްއާއި ބަރާބަރު އާދޭސް ދެކުނު ކުރި ނަހަރު ކާކުރިބަދިން، މާތްލޭސްކަލުގެ ދޮރުދޮބީގެ ފަހަރަކަށް އަރައި

ހަވާލުވެގެންނެވެ. ޕިރާޑް ފާރަގަތުރިވިފައިވަނީ 1602ގ. އިން 1609ގ. އާ ހަމައަށް އޭނާ ދިވެހިރާއްޖޭގައި ހޭދަކުރި ދުވަސްވަރުގެ ކަންތައްތައް ބަޔާންކޮށް ލިޔުއްވާ ފޮތެއް ޝާއިޢުކުރެއްވިއެވެ.

"ދަ ވޮޔެޖް އޮފް ފްރާންސުވާ ޕިރާޑް" މިފޮތުގައި ޕިރާޑް ލިޔުއްވާފައިވަނީ ކަނޑުފުރު މިހުން އަރައިގެ މާލެއަށް ބަދަލުވުނީ 1607ގ ވަނަ އަހަރުގެ ފެބްރުއަރީ މަހުގައި ކަމަށެވެ.

އޭގެ ދުރާ ފަހުން (އެއީ 1607 ވަނަ އަހަރުގެ ފެބްރުއަރީ މަހުގެ ތެރޭގައި) ސޮވަ ގުރާބުގެ މައްޗަށް އުކުޅިފައިވާ އަރުމާދުން އައިސް ރާއްޖެ ވަންނަން ތައްޔާރުވާ ހަބަރު ރަސްގެފާނަށް ލިބިވަޑައިގެންފިއެވެ. މިއިންޖަރީން ރަސްގެފާނައި ރައްޔިތުން ވަރަށް ބޭރަށް ހައިރާންވެވަޑައިގަތެވެ. އޭގެކުރިން އެއްވެސް ހަބަރެއް ލިބިވަޑައިގެންނެވުމަކަށް، މިހަބަރު ކުއްލިއަކަށް އައުމުން ސިހިވަޑައިގަތީއެވެ.

ރަދުން ރަސްކަމުގެ ބެދޭވަޑައިގަތުމުން ތަކީ، އަސްބާބަކާ ނުބައިކަމުގެ ދިނުވެރިންނާއި، ބޮޑެތި ކަށްޓިފުލަ ގޮވައިގަތުން އެމަނިކުފާނުގެ އެދުމަށް ގުރާބުކަށްތަން އަރާވަޑައިގަތެވެ. ރަދުންގެ އަމިއްލަގައި ހުރި ވަރަށް ގިނަ އަޅުތަކުން ތަކެއްޗާއި، ރަތްގާރިދު އަދި މިފަދަ އެހެނިހެން ތަކެތި، ނަޙްވާތުގޮތުން ނަލަފިޔާ، ޤަބޫލުކުރައްވާފައިވާ މީގެ ބޭފުޅައި މާލޭގައި ބަހައްޓަވާފެވެ. މިތަކެތީގެ ތެރޭގައި ބޮޑުބަޔަކާއި ހަމަޢާދު ހިފުނުވެ. ވަޒީރު ނުތްފުތް ސަތަބޮސްން، ރަދުންގެ ރަސްކަމުގެ ކަރުދާސްކަން ބޭނުންވާނީ ހަމަޢާލޫފުގެ ފަހެއް ވަރައް ނުވިއެވެ. ނަމަކާވަރަން ހުރިގޯ ބޭފުޅުންނާއި ތަކެތި އަދިވަރި ނިމުމުން އަވަހަށް ފުރައިގަން ރިހަތާއި ފާރީގައި، ދެކޮޅުގައިވާ ހުވަދުއަތޮޅުގެ ރަށްތަކާ ދިމާއަށް

ދަތުރު ފަށަން އަމުރުކުރެއްވިއެވެ.

ރަސްގެފާނުގެ ނައުކޮޅު އަމިއްލައިގެމުދަން ދުޝްމަނުން ފޯރުވި އަތްގަނޑެއް ރަދުންގެ ނައުކޮޅާ ހަމައަށް އައިސް ހަނގުރާމަ ފުރިއެވެ. ދިފާޢުވެވަޑައިގަތުމަށް ރަދުންފޮނުވި ހަނގުރާމައިގެ އުޅަނދުތަކާއި ރަދުންގެ މަޖިލީހުގެ ބޭފުޅުން ދެބައިވެރިވެފައިވާ ބެއްކެއް ކަނޑުގައި ދުޝްމަނުންނާ ބައްދަލުކުރިއެވެ. ރަދުން ފަދަ އުޅަނދެއް ކަނޑުމަތީގައި އެބަތިބި އަވަހަށްފުރީ ސަލާމަތްވުމަށެވެ. ރަދުންގެ އަނބިއަނބިކަނބަލުން ހަމައެކަނި ދެއުޅަނދުގައި ފުރުއްވިއެވެ. އޭރު ރަދުންގެ ކާއްވަރު ކަނޑުގައި އަރައިގަތުމަށް އަވަހަށްފުރިއެވެ.

ރަދުން އަމިއްލައިގެމުދާއި އަވަހަށްހިފުމުގެ ސަބަބަކީ، އެދުވަހު ކަނޑު މަޑުވުމައި އެއްގަމުކަނޑުފަޅު ވަރުގަދަވެގެންދިޔައެވެ. ރަދުންގެ ނައުކާވަލި ބިރުވެރިކަމާއި ދުއްވަން ދަތިކަން ނައުކާތަކެވެ. ކާފަރުންގެ ގޮރުބާކުރިމަތި ފަރުޖަހާފައި ދޫވެފައިވާ މާބޮޑެވެ. އޭރުވަރު ހިތްވަރު ކުޑަކޮށް ވައިޖެހުން ނަމަވެސް، އެހުންނަމަ އެސަކަތުކަ އަތޮޅުއައް ނުގެނުވުނީއެވެ. ނަމަވެސް ކާފަރުންގެ ބޮޑުނަގޫބުގެ ކަންމަތިމައް އެގޮތުގެ ނިޔުނިއެވެ. އޭރު އެމަނިކުފާނު ދުނިޔޭގައި ހުންނަވައިގެން ކުރެއްވި ނަބައި ކަންތަކާއި ހުރިހާ ތަކެތި އަނިޔާވާކަމަށް ބަދަލުވެ.

މިހާދިސާގައި، އެރަދުން ފުރި އާދައިގެ އެންމެ އުޅަނދެއްވެސް ދުޝްމަނުންނަށް ނުހިފެއެވެ. ކަލާފާނުގެ އަނބިއަނބިކަނބަލުން އެފަދަ އެއްޗެއްގައި ފުރާވަޑައިގެންނެވިނަމަ ސަލާމަތްވެވަޑައިގަތުމުގެ ފުރުޞަތު އޮތީއެވެ. ނަމަވެސް ތަޤްދީރުގައި އޮތްގޮތުން ރަދުންގެ

އަޖަލު ހަމަވެދިޔައީއެވެ. އަހަރުން ދެކޮޅުގައި ދުޝްމަނުންގެ ފުރަތަމަ ހަމަލާއާއިކު، ކަލާފާނު އަވަހަށްއައިސް މާތްރަސްކަލާނގެ އަރިހުގައި ދިރިއުޅުމުގެ ބާރުތަކެވެ. އެއިންކަމުން އަމަނާކަފާނުގެ އަތުގައިވާ ދުޝްމަނުންނަށް ހަދިޔާ ދޮންމަނިކުފާނާ، އަދި ގަނޑުވަރު އަޅާލައްވާ ހުރިހާ ރަސްމީކަމާއި ކަނޑުވެރިޔާއީ ހަމަނުގަޔާކަތަ ނާޒުކު ކޮށް ނުގުޅުއެވެ. ނަމަވެސް، މިހާދިސާގައި ރަދުންގޮތްދާ ޝަހީދުކުރިމުގެ ވާހަކަ މިސާލަށް ގޮތުމަތި ވަރަށް އަޖާއިބުދިނުމާއި ބޮޑުމަހާތީއެވެ.

މިހާދިސާއަށް ޕިރާޑު ދެއްވައިފައިވާ 1607 ވަނަ އަހަރުގެ ސަނަދާއި، ފަތްކޮޅުގައިވާ 1609 ވަނަ އަހަރުގެ ސަނަދާ ދެމެދުގައި ދެ އަހަރުގެ ތަފާތެއް އޮތަކަށްބެވެ.

ބަޔަން މާޖިއްދީން ޕިޔަރިން ލިޔުއްވައިފައިވާ تاريخ ديبا محل ގެ މައްޗަށް ބިނާކޮށް "ދިވެހި ތާރީޚު" ގައި ކަލާފާނު ޝަހީދު ވެވަޑައިގެންނެވި ހާދިސާ ބަޔާންކުރައްވައިފައި ވަނީ މިފަދައިންނެވެ:

> މިރަސްގެފާނީ ހައިބަތުވަންތަވެރި ބުއްދިވެރި ބަޠަލުވެރި އިލްމުވެރި ރަސްކަލެކެވެ. ދަންނަބޭކަލުންނަށް ފުޅާކުރައްވައި އިލްމު އުނގެނުމަށް އަމުރުކުރައްވައި، އިލްމުވެރިންނަށް ވާގިދެއްވައި ގިނަގިނަ ކަންތައްތަކުގައި އެހީތެރިކަމާއި ދުޝްވާރުދުރުކުރައްވައި، ރައްޔިތުންގެ މަދުމަދުގެ ބަލަހައްޓަވައި ބުދުވުން ރަސްކަންކުރައްވަމުއެވެ. މީނާގެ ރަސްކަމުގެ ސައުދިސް އަހަރުދުވަސްވަރު މާލެބަނދަރުގެ ފަރި މީހުންގެ ދިރިއުޅުމުގެ އަމާންކަމެއް ޖައްސައިއެވެ. ރަސްގެފާނު މިހަތަރު އަހަރުގެ ވަނިކޮށް އަރިހުން، ހޯރާގެ ކަނޑުފަސް ރަސްކަމުގެ ފާރަވެރިކަމުގައި ކަނޑުމަތީގެ ބޮޑުބޭކަލެއްގެ މުޚްލިޞް ކަނޑުއަރައިގަތަ ކާފަރުން އެންމެން ޖަމާކުރައްވައި ރަސްގެފާނުކުރައްވަމުއި މުދު

މުޝާހިދު ކުރައްވައިފައެވެ. ފަހު ހަނގުރާމަ ކުޅުއްވުމަށްވުރެ ފިލާވައިގެން ދިރުއައިން މާޒުކަމުގައި ފަސޭހާރު ކަޅާގެފާނު ފަމުވާކުރައްވައިފައެވެ. ދެން އަވަސްވެގެން ބޮޑު ގުރާބަކަށް އަރައިވަޑައިގެން ދެކުނުކަރަށް ފުރަވަޑައިގެންފައެވެ. ފަހު ޢަދުއްވުންގެ މީހުން އަވަސްވެގެން އަރައިސް، ރަސްގެފާނުގެ ގުރާބާއި ކަނޑުމަތީން ބައްދަލުވެއްޖެއެވެ. ދެން ކަނޑުމަތީގައި ހަނގުރާމަ ފެށިއްޖެއެވެ. ރަސްގެފާނުގެ ގުރާބުގައި ހިތިރަކައި މީހުން ފުންމައިލައިގެން ފަތާފައި ގޮސް ފުރިހަމަކުރިން އެކޮޅެވެ. ރަސްގެފާނާއި މިރަސްގެފާނު އަރިއަރުގައި ހުރި ޖަމާޢަތްތާއި ދެކޮޅުން އަރުއްވާނާއި ހަނގުރާމަކޮށް ޝަހީދުވެއްޖެއެވެ. ދެން އަރުއްވާނެގެ މީހުން ގުރާބަށް އަރައި، އެމަގުން ހުރި ދުރުކަމާއި ކަނޑުބަޔ ސިލްވަރުއްތަ ނަގައިފައި ގުރާބު ދެކުނުލައިފައިވެއެވެ. ދެން ގުރާބުގެ ހަމަނާމާފަތަށް ފައްފޮށްޖެއެވެ. ދެން އެކަރުގެ މީހުން ގުރާބު ދެކުނު، ގުރާބަށް އަރައި، ރަސްގެފާނާއި، ޖަމާޢަތުގެ ދެކުނުން ޝަހީދުވެފައިހުރި ދެކުނުވައި އެދަރިކޮޅުން ބާރުއެގެން ގެންގޮސް އެރަދުގެ މިސްކިތު ދޮރުގައި ވަޅުލައިފައެވެ. ދެން ޢަދުއްވުންގެ މީހުން އަރިސް މާލެ ވަދެ، ރަސްކަމުގެ ކުރިމަތީގައި ހުރި މީދުއްތައް ޤަބުރުގެން ކުރިމަތީގެ ބޮޑުބޮޑު ބިރުތާރަފައި ކަލޭގެއްވާ ގޮތައިގެން ކަނޑަނޑުރުގޮތަށް ހިނގައްޖެއެވެ.

ދިވެހިރާއްޖޭގެ ރަސްކަލުގެ ނިޝާނަށް ކަލާފާނު ޒިޔާރަތުގެ މުހިއްމުކަން

މީލާދީން 17 ވަނަ ޤަރުނުގެ ބައެއްގައި ރާއްޖޭގައި ރަސްކަންކުރި އުމަރު ދަރިކޮޅުގެ ދުވަސް ރަދުންކަމުގާ ކަލާފާނު އަވަހާރަވީ ޝަހީދު މަރަކުންކަމަށް

އެދަރިކޮޅުން އިޢުލާން ކުރިއެވެ. ބެލެހެއްޓުމުގައި އުމަރު ދަރިކޮޅުގެ ބޭނުމަކަށް ވެރި އޮންނާނީ، އެދަރިކޮޅުގެ އަޞްލު ފިރިހެނުން ދަރި ނަސަބުކުރުން ކަމަށްވާތީ، އެކަން ފުބައްދަމުންދަކައި ކަލާފާނު ޝަހީދުވުމުގެ ހާދިސާއިން ރައްޔިތުންގެ އިޙްތިރާމާއި ޤަދަރު އެދަރިކޮޅަށް ހުރުމެވެ.

އަޅުގަނޑުމެންނަށް އެނގޭ ގޮތުގައި، ދިވެހިރާއްޖޭގެ ރަސްކަން 1968 ވަނަ އަހަރު ޖުމްހޫރިއްޔާއަކަށް ބަދަލުވެގެންދިޔަ ދިވެހިން ކަލާފާނު ޒިޔާރަތަކަށް ދެވުން އަދި ޤަދަރާއި އިޙްތިރާމު އޮތެވެ. އެކަމަކު ފަހުކޮޅުކަމުގައި ކަލާފާނު ޒިޔާރަތް ބެލެހެއްޓުމުގެކަމުގައި ވަރަށް ގިނަ ބޮޑެތިބޮޑު ވަކިކުރުވިފައި ހުރިކަން އަޅުގަނޑުމެންނަށް އެނގެއެވެ. ރާއްޖޭގެއަރިސްކޮޅުގައި ފަރުމާކުރު ހިންގުމަށް ވެސް މިގޭ ބެހޭގައި ހިފެހެއްޓޭ. މިގެ އިސްރާތު، މީހުން އެކި ތަރުތީބުގެ ގޮތަށް ބޭނުންކުރެވޭ ވަކިކުރުވިފައިވެއެވެ.

މިފަދަކަމެއްގެ މިސާލެއްގެ ގޮތުން އަންނަނިވި ބަޔާން ބައްލަވާލާށެވެ:

> އަރިހަދު އަޅުގަނޑުގެ ހިޔާ މުޅި ރަށާއި މިރަށުން ބަސްޖެހޭރަށަށް ގުޅުނުކަމާ ބޮޑުއެއްގާއި ކުރުމަށްޖެހި ފެންފިޔަ ހިޔާ ރަށްގަނޑާއި ހަވާގަޑު ނުރައްކާތެރިވެ ފަސޭހަތާރުކަމާ ފަރާ ބޭނުމަހުން ކަލާ ގޮތުން ކުރުމަށްޖެހި ކަނޑުދުރުން ވަރުން އަމިއްލަ ކަލާފާއިވާނުން ބައްޓަވައިގަތް ކަނޑުގެ ކަރަހާކު މިސާލުމު ދުވާނު ފާރިތި (23) ބަރަ ހުރި ހިނގާ ބިނގަނޑާއި މިހިނގާ ވަނަނައިވެގެން ތިޅި ރުއްގަސް ކާފަރަބިން ފަރަމަޖެއާއި (މިތަނުގި ވަނީ ކަލާފާނު ޒިޔާރަތަށް ވަޑުފު ކުރެވިފައެވެ.)

މިޒިޔާރަތް ބެލެހެއްޓުމުން އެކި ފަރާތްތަކާ ބަލާފުކުރިފައިވާ ކަންތައް މިފަދަކަމެއްގެން

އެނގެއެވެ:

މިރަށު މިނަންގަތް ހާވެރީންގެ ހާއި މިރަށު ނަންގަނުން އެހެން ތަކެތީގެ މަންޒާ ކައިރައި މިކަރަގެ ތަރައިވާން ޖާރަތަށް ކުރާން މިރަށު މި ނަންގަތު ކަންތައް މިރަށު ހުރިމަގުން ކުރައިމަރު މިދިހަ މީހުން ރުހި ބަރައިގަތުން ކަމާއި މިރަށު މިނަންގަން ހުރިތަކާއި ހަމައަށް ހުރިނަމަ ވިއަސް ނިކަން އުނގެއްވުނިޖައަސް މިރަށު މިނަންގަން ހުރި ކަސްތައް ކުރައިން މިދިހަމީހުން މަތިވުއްޖަ ކަމާއި މިދިހަމީހުން ކުރުން މީހަކު އުނިވުއްޖެނަމަ ރަރުން ހެއްމީހަކު ދެމަން މިކަމުގެ ތައްގިރަފުރިކަން މިދިހަ މީހުންގެ މަތިކުރައްވައިދީ ކަމާއި؛

އަދި މިޖާރަތުގެ ހިތްވީނުނަރާއި ރަސްޖާމީދުގެ ހުރާ ތަރައްގަތުންނަން ހާއްބަ މަންޒާތަކާ ދައްވާހައިވާކަން މިރަށްތަކުތަކަން އެނގެއެވެ:

މިބަސް އައްސަވައި ޖަބޫބުކުރައްވައި ހަބަރިއާ ސުއްދަހިން ވިދާޅުވިން: މި މިސްކިތް ބާލީހުއްޖުމަތް މިރަދުންގެ ދަރުމަވަންތަކަމުކުރު ކުރައްވިކަމީ މިރަދުން މިސްކިތަށް ހިފާމުނާއި ވަޅުމު ހަރުގެ ހައްދަވައި އާދެ ހަހަރު ޖުރާތަކުރައް ހިފާ މީހުންނާ މިކަންތައް ކަނޑެއްވައި ދަރުމަ ކުރައްވައިދިނުމު.

މުމިސްކިތް މައްކަތް އާސްނަ އާއްހައިދުވާ ހިއާ ރަސްގަނޑެއް އަރައި ކޮންމެ ގަދަ މީހަކާ ހިއްސާވާވީ މިއްޔާއެއް އުފެދިއްޖާކު ވިއަސް މިރަދުއް ރާއްޖޭގަނޑެއް ވިއަސް އެހެން އެއްސަތް ވިއަސް ކަނޑެއި ނުގަނޑައިޑޮ: މިރަރަތު މިއަގުން ނުރުހުމުން ހަމަ އެކަކު ވިއަސް ނުއަރަނިޑޮ: ހަސްޖާމީދު ކޮންމެ ރަރަކު ގޯސް ތިބާއެޖައަސް ކަހާލާން

ޖާރަތު ވިހައިވާނާއީގޮސް އެމީހަކު ރަރަތް ގެނައިސްވާނީކޮށް:

އަލްގަނޑު ތަނުނަރަ އެނގޭ ގޮތުގައި، އާގެ ދިގުދެނު ގެމުން އައްސަފާރޫން މުބާއްމަދު މުޙިންއްޔިން I ގެ ބަރްސާކުގައި 1804ވަ ގައި އޮތް އަރިއައްމޯ އަރުމާޖުގެ ދަތުރުފުރުގައި، އެންމެ ފުރަތަމަ ވަޅައިގައި ރަސްޖާމީދުގައި ހުނަ ކާގެފުން ޖާރަތަކް ފާއިދާ ވިދާޅުވެ، އެކަކަށް އިބްތިރާމު އަދާކުރެއްވުމަށެވެ.

އަރިއައްމޯ އަރުމާޖު ރައިވަރުގައި ބާރުޝާކޮޅުފާވާ ގޮތުގައި، ރަސްޖާމީދުގައި އަރުމާޖު މަޤުކުރައްވައިފައި، ރަދުން ވަޅައިގައި ކާގެފުން ޖާރަތަކް ދެވެ. އެގޮތުގައި ފާއިބާވިދާރުވުމަށް ފަހު، އަސްޖަމަނުގައި އަރުން އާދެކާދައި ހަދާގޮތުގެ މަތިން ކާގެފުނުގެ ޖާރަތަކް ހަތުކެގެކާއި ދުން ދެއްވިއެވެ. އާގެ ފަހުގައި ބަކަރި ކަތިފުއްވިއެވެ.

ކާގެފުން ޖާރަތާ ބޭރު ފަތުކުރެތަކުގައި ޖާރަތަތް، ނުވަތަ އެތަނަށް ވަޑުފުކުރަފާއި ހުރި ރައްދަނެޖެހެކަން މިހަރު ގެއްދުވާ ދިފުނަތަ، އެމިހަރު ނަރަކާއަށް ދާނުކަމަށް ބާރުނެކުރަފާއިވެ. ފަތުކުރުގައި ވަނީ މިފުރައިނުނެވެ:

މިތަން މަގުން ހަދާރު އުދާހަސްތަވެ މިސްކިތްމިސްކިތު ބަނގި ބުނެފާތު ގޮވަނަ ކަތުން އުވި ނުގޮވި ހުރުމަތް ތިމަން ކާފޭގެ އެނމެ ބޭނުން ކާފެފައިވާން ޖާރަތު އިމާރާތު ވެހުރުމަތް މިކަމަ ވަޒީފާ އުވައި ނަހަރައި ސުލްނަނުފާއި ކުރާރަވެ ސިއްޔާ ކުމަ މުސްލިމަކު ކައުބަތުﷲ ގެ މުގުރައި ބަދަލު ސަލާމަ ގަހައި އުގުން މުސްކިތްކާއިއެކު ނަރަކަ ވަޑައިގެންނެވިކަމާއި. . .

އުތީމު ދަރިކޮޅު

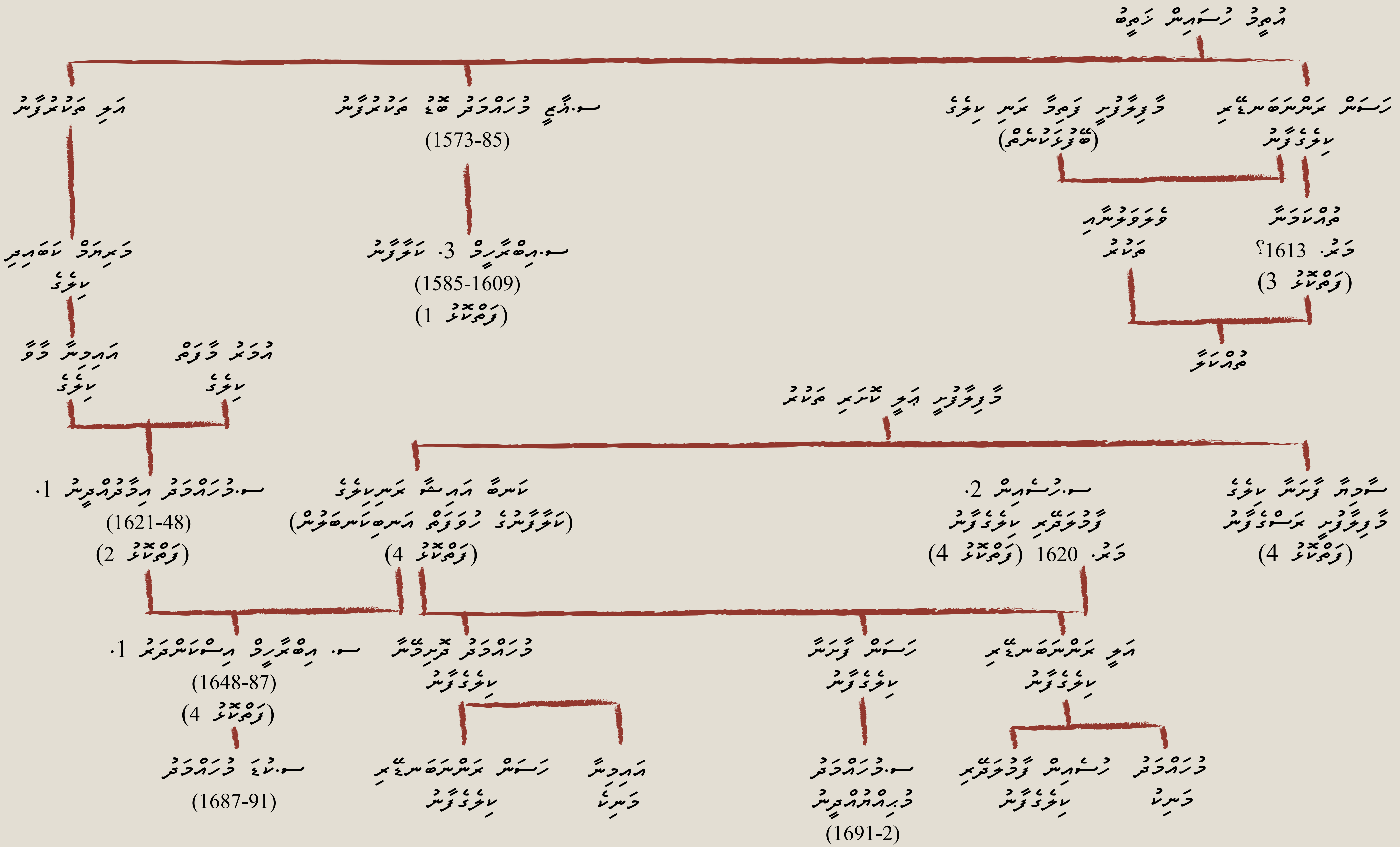

އުތީމު ހުސައިން ޚަތީބު
ހަސަން ރަންނަބަނޑޭރި ކިލެގެފާނު
ދާދިފާފުރީ ދަތީމާ ރަނި ކިލެގެ (ބޫފުދަކުންމި)
ސ.ޣާޒީ މުހައްމަދު ބޮޑު ތަކުރުފާނު (1573-85)
އަލީ ތަކުރުފާނު
ތުއްކަމަނާ
މަރު. 1613؟
(ފަތްކޮޅު 3)
ފަހަލަވާނާއި ތަކުރު
ތުއްކަލާ
ސ.އިބްރާހީމް 3. ކަލާފާނު (1585-1609)
(ފަތްކޮޅު 1)
މަރިޔަމް ކަބައިދި ކިލެގެ
އުމަރު މާފަތް ކިލެގެ
އައިމިނާ މާވާ ކިލެގެ
ދާދިފާފުރީ އަލީ ކާހަރި ތަކުރު
ސާލިހާ ފާރަނާ ކިލެގެ
ދާދިފާފުރީ ރަސްގެފާނު
(ފަތްކޮޅު 4)
ސ.ހުސައިން 2.
ފާމުލަދޭރި ކިލެގެފާނު
މަރު. 1620 (ފަތްކޮޅު 4)
ކަނބާ އައިޝާ ރަނިކިލެގެ
(ކަލާފާނުގެ ހުވަފަތް އަނބިކަނބަލުން)
(ފަތްކޮޅު 4)
ސ.މުހައްމަދު އިމާދުއްދީން 1.
(1621-48)
(ފަތްކޮޅު 2)
އަލީ ރަންނަބަނޑޭރި ކިލެގެފާނު
ހަސަން ފާރަނާ ކިލެގެފާނު
މުހައްމަދު ދޮރިމޭނާ ކިލެގެފާނު
ސ. އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު 1.
(1648-87)
(ފަތްކޮޅު 4)
މުހައްމަދު މަނިކު
ހުސައިން ފާމުލަދޭރި ކިލެގެފާނު
ސ.މުހައްމަދު މުޢިއްޒުއްދީން
(1691-2)
އައިމިނާ މަނިކާ
ހަސަން ރަންނަބަނޑޭރި ކިލެގެފާނު
ސ.ކުޑަ މުހައްމަދު
(1687-91)

އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް (ތިންވަނަ) ކަލާފާނު (1585-1609މ.)ގެ ޕަރާމްޖުގާއި އުހަދުންގެ ރަސްކަން

ޕިރާޑުގެ ބަޔާން :

ފްރާންސުވާ ޕިރާޑް ދެ ލަވާލް (މިޔާރިން ގާތްގަނޑަކަށް 1578-1623) ދިވެހިރާއްޖޭގައި ހިފެހެއްޓިފައި ހުރިއިރު ދިވެހި ތަޚުތުގައި އިންނެވި އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް ކަލާފާނެވެ. ޕިރާޑްއަށް ރާއްޖެއަށް އާދެވުނީ ދަތުރުކުރި ނަވު ކޯރބިން، މާޅޮސްމަޑުލު ދެކުނުބުރީގެ ފަރަކަށް އަރައި ހަލާކުވެގެންނެވެ. ޕިރާޑު ފާރަގަނޑުވެރިއަކަށްވެސް 1602މ. އިން 1609މ. އާ ހަމައަށް ދިވެހިރާއްޖޭގައި ހުރިއިރު ދިމާވެފައިވާ ކަންތައްތައް ބަޔާންކޮށް ލިޔުއްވައިވާ ފޮތުގެ ސަފްހާތަކުންނެވެ.

ޕިރާޑު ލިޔުއްވި "ދަ ވޮޔޭޖް އޮފް ފްރާންސުވާ ޕިރާޑް ދެ ލަވާލް ޓު ދަ އީސްޓް އިންޑީޒް، ދަ މޯލްޑިވްސް، ދަ މޮލުއްކާޒް، އެންޑް ބްރެޒިލް" މި ފޮތުގައި، އެއީ ތަރުޖަމާގައި އިނގިރޭސި ރަދުންގެ މިޒާޖުގާއި އުޅުއްވުމާ ބެހޭގޮތުން ސާފުކޮށް ލިޔުއްވައިފައެވެ.

އަހަރެމެންނަށް އެރަދުން ފެނުނު ރަސްގެފާނަކީ މާތް ނަސްލެއްގެ ބޮޑު އިންސާނެކެވެ. (އޭނާގެ ބައްޕާފުޅު މުޙައްމަދު ތަކުރުފާނަކީ) އާދައިގެ ޖާހިލުއަކުން ވަޒީރުންނަށް ބޮޑުވެރިކަމެއް. މިސަބަބަށްޓަކައި ކަންމަތީގެ ބަރަކާ އަބަދުވެސް ތިބޭނެ ދަރަޖަ ހިފުމަށް ތަޢާރަފުކުރެއެވެ. އޭނާ ހުރީ އެމުހިއްމު ރަސްގެފާނުގެ ނަސަބުގޭގެ މަގު ނަސަބުގަކާ އަދި

ބަޔާން ކަމަށް ހިކާޔަތްކުރެއްވިއެވެ. (ޕިރާޑު، ވޮލިއުމް 1، ސ251)...

އަވަހާރަވީ ރަސްގެފާނު (ޢަލީ ހަވަނަ) ގެ ދަރިކަލުން ހުންނެވިއެވެ. މިބޮޑުބެރި ރަސްކަން ބަހައްޓަވަމުން ވަޒީރުކުރެއްވިއެވެ. (މިހާރު ހުންނަވާ ރަދުންގެ ބައްޕާފުޅު މުޙައްމަދު ތަކުރުފާނު) އެފަދަ ވާދަވެރިން ތިބިއިރު ގަބޫލުކުރެއްވިއެވެ. މިހެން އޭނާގެ ދަރިކަލުން (ކަލާފާނު) އަލި އެއިރު އަދި ޒުވާން ބޭފުޅެކެވެ. އަދި އޭނާގެ ބައްޕާފުޅު ފަދަ ހިތްވަރުގަދަ ގަދަ ބޭފުޅަކަށް ވެވަޑައިގެންނެވިއިރު ކަމަކަށް ނުވެސްއެވެ... އެހެންކަމާއެކު، އޭނާ އަވަހާރަވުމުގެ ކުރިން އޭނާގެ ހުރިހާ ގާދިމުންނާއި ރައްޔިތުން ތަރުތީބު އެދަރިކަލުންނަށް ބައިޢަތު ހިއްޕެވިއެވެ." (ޕިރާޑު، ވޮލިއުމް 1، ސ252-253).

އަހަންނަށް ފެނުނުއިރު އެރަދުންނަށް ހަތްދިހަ ކަހަލަ ވެރިކަމުގައި ސާޅީސް އަހަރު ނުވެއެވެ. އޭނާ ވަރުގަދަ ކުރުމީހެއް، ސަލާމަތް ރީތި، ސިކުނޑި ފުރިހަމަ މީހެކެވެ. އަދި އެފަރާތުގެ ކަމާއި ކަންތައް ބަލަހައްޓަމުން ގެންދިޔައެވެ. މިރަސް ހިތްވަރު ގަދަ ނުވެއެވެ. ގޮތްޕަޅުވާފައިވާ އެކި ރަސްގެފާނުގެ ތަރުތީބު ގެނައެވެ، ދަރިންނަށް ބަދަލުވުން ބޮޑުކަމެއްގެ ބައިވެރިވާން ރުހުނީއެވެ. (ޕިރާޑު، ވޮލިއުމް 1، ސ252).

މިރަސްކަން ހަސަދަވެރިކަމަށް ވަގުތު ނަގަނީއެވެ. ހަމައެކަނި ހަސަދަވެރިކަމާ ސިޔާސީ ފުރުސަތުގެ ރަނގަޅު ބައެއް ނުކުމެވެނީއެވެ. އޭނާގެ ބައްޕާފުޅު ފަދައިން ހިތްވަރުގަދަ ގަދަފަތިވުމަށް ނުކުމެވޭތީއެވެ. މިއާއި ހިތްވަރު އެރަދުންގެ ބައްޕާފުޅު ކަމުގައިވާ ކުރުކޮށް ހަސަދަވެރިކަމެއްގައި ޢަމަލު ގޮތުން ބައިވެރިވަމުން ހުންނަވާ ކަމެވެ. (ޕިރާޑު، ވޮލިއުމް 1، ސ256).

ރަދުންނާ ދެކޮޅު ހަދާ އެންމެންނަށް ވަރަށް ވަރުގަދަ އަދަބުދެއްވައްވެ. އާދައިގެ ގޮތުން ކަނބެއްގެ ހުންނަ އަދަބުތަކުގެ ތެރޭގައި ދެކުނުގެ ފުރި ރަދަކަށް އަދުވައިލުމާއި، ގުނަވަނެއް ބިރުކޮށްލުމާއި، ދުއްރައިން ތެޔުން ހިމެނުނެވެ. ދުއްރައިން ތެޔުމަލި އެންމެ ބާނުދު، އަދި އެންމެ އަނިޔާވެރި އަދަބެވެ. އަދި މީގެ އިތުރަށް، އަނދަގޮތެއްޖެހުމާއި، ހިލިހިރާޖެހުމަކީވެސް އަދަބުތަކުގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ ކަންތަކެވެ. އަނދަގޮއްޖެހުމަކީ ހަމްރަޒު ކުރާ މީހުން ސަލާމަތް ވިއްދިނުމަށް ހަދާގޮތެވެ. (ޖިރާޢޭ، ތާރީޚު 1، ސ205).

މިރަދުންގެ ހިތްފުށުގައި މިހާ ދޮބޮޑުގައި ޙަސަދުވެރިކަމެއް އުފެދިއްޖެނަމަ، އަދި މިފަދަ ކަމަކުން ތަޚުތަށް ނުރައްކާތެރިކަމެއް އޮތްކަމަށް ހިތުލެވިއްޖެނަމަ، އެމީހަކު މަރުއްވައިލައްވަން ފަސްނުލާރައްވައިވާނެވެ. މިފަދަ އެއް ހާދިސާއެއްގައި، އެފަދަ މިހާރު ހިފައި ބަންނަން ގާދުންނަން އަންގަވައިގެން އެމީހުން އެމީހާ ބަނދުގެން ބިންމަތީގައި ދަމަމުން، އަޑިއަރުމަކަން ގެންގޮސް، ދޯނިޖަހާކަށުގައިވައި ގަޔަށް ހަރިގަނޑު ކަނޑަށް އެއްލައްވާލެވެ. (ޖިރާޢޭ، ތާރީޚު 1، ސ255)

މިރަދުން (ކަލާފާން)ގެ ބައްޕާފުޅު އަވަހާރަވީމާ ދުވަސްކޮޅެއް ފަހުން، މިރަދުންގެ ދޮންމަންމާފުޅަށް އިންނެވި މަނާރިފުޅުގެއަށް އިހްސާނީކަމް ކަންތައް ކުރައްވަން ފެށްޖިއްޔެވެ. ނަމަވެސް، ކަލާފާނުގެ ބައްޕާފުޅު އަވަހާރަވީ އާލާސްކަންފުޅުގައި އޮންނަވައިފައި، މިދަރިކަލުންނާފުޅު ރަނގަޅަށް ބެލެހެއްޓެވުމަށް ކަލާފާނަށް ވަސިއްޔަތްކުރައްވާފައެވެ. ކަލާފާނު މިދަރިކަލުން ނިކަމެތިކޮށް އޮތްމާ ދޮރިބޮޑު ކަނބަލާ ކުރައްވާފައިވުމުން، މިކަމާ ކާއިސްވެގެން ފަސްދުކުރައްވާ މިކަމަން ބަދަލު ހިއްޖުވެރިކަލެވެ.

(ޖިރާޢޭ، ތާރީޚު 1، ސ255)

ޖަރަބިކަރައަށް ދަތުރުކުރައްވަންދިޔަ ދެ ނަވުގެ މީހުން ފަސްދުކުރި މާލެއާ ދުރުގައި އޮތް ރަށެއްގައި ބަނދަރުކުރުވިއެވެ. ފަހުން އެބައިމީހުން ރަދުންނަށް ވެދުން ހިފައިގެން މާލެއަށް އައެވެ. މިގޮތައިން އެނގިވަޑައިގަތުމާއި ނުލަގައި މިރުން ފަދުން ހިފައިގެން މާލެއަށް އައުމާއި ކަލާފާން ވަރަށް ފާބިހުރުޖު ކަމުކަވެ. މިބާނި މިރުންނާ ވަރަށް ހިތްޕުޅު ކެތްގޮތަށް ބައްދަލުކުރެއްވިއެވެ. މިގޮތައިން ހިނގާފައިވާ ގެރެއިގެން މިރުންނާ ބައްދަލުކުރައްވައި ނަމަވެސް މިއީ އެމިރުންނަން ޢަދާވާތެރިކަމަށް ދެއްކެވީ ތިރީސްފުރެކެވެ. އެރިހަދުންވެގެންތަކެއް އަގެއް ނުލާ އެއްކޮޅުވެއެވެ. (ޖިރާޢޭ، ތާރީޚު 1، ސ280-281)

އާދައިގެ ގޮތުގައި، ކަލާފާނު ރާއްވަވާ ރާއްވައްވުމަށް، މިރުން އަންނަ ނައުފުނުގޮތް މާލެއަށް ގެންނަވުމެވެ. ނަމަވެސް އެފަދަ މިރުން މިކަލާ ޤަބޫލެއްނުވިއެވެ. އަދި އެމިރުން މާބޮޑުކަމަށް ދެކޮޅުހަދާނަމަ، އެމިރުންނަން އިތުރުން ބާރުއެއް ނުލިބުނެވެ. އެއީ އެމިރުންގެ ފިތުނަވެރިދުރާ ޖިބުވަޖެއިންގެން ފުނީއެވެ. ނަމަވެސް އެމިރުންނަށް ހިތްވަރު ދެދަ ބައެއް ނަމަ، ކޮންމެވެސް ގޮތަކުން އެމިރުން ގެންނަވައި، އެމިރުން ދީފާ ކާފަވެއިގެން ކަމަށް ހައްދަވައިގެން އެރަދުންގެ ބާރު، އެމިރުންގެ މަސްޗަކަން ހިނގަވައެވެ. ނަފާތުގެ ކައްބީތަކުން މަރުވެއްޖެނަމަ، ރަދުންގެ އަލިފުޅުން އެ ނަފާތުގެ މުދަލުގެ ބަހުރު އަރައެވެ. އަދި ރާއްޖޭގެ ސަރަހައްދުތަކާ ނަފާތް ނުވަތަ ވިޔާފާރިވެރިއެއް އައިސްމަވެސް، އެމިރުން ޖާއިޒާގައި މަރުވެއްޖެނަމަ، އެމިރުންގެ މުދަލާއި ބައިޖަހާ ރަދުންގެ ބައިކޮޅަށް ދެވެވެ. އެގޮތުން ނަމާލުކުރާ ގިނަ ނަމަވެސް ޖާއިޒާއަކަށް ނުދެއްވެ. ޖާއިޒާގައި ބިއްބައި ކައްޖެހިފާނު މަރުވެއްޖެނަމަ ވިޔާފުސް

އަވަހަކަށް ފަތައިގެން ދެއްވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ281)

ރާއްޖޭގެ ފަރަކަށް އުރުނު ހޮލަންޑުގެ ބަހަރާ ސަފާރުމަތީ އަހަރުމެން (ޕިރާޑުމެން) ފަތައިނުންނެވެ. އެމީހުން ދެމަސްދުވަސް ވަންދެން މާލޭގައި ބެހެއްޓިއެވެ. އެގޮތުން، އެމީހުންނަށް ދަތުރުކުރާނެ އުޅަނދެއް ހަދުން ދެއްވިއެވެ. މިބައިމީހުން ކުރެވުނުކަމަށް އެމީހުންގެ ސަފަރުގައި ހުރި ތަނާއި ހިއްސާއި ޖަވާހިރުތަކާއި ފުރިހަމަ ހިއްވަރުދޭތެރެއިން. އެއްމަސްދުވަސް ވަންދެން މިމީހުން ޖަލުގައި ބަނދެފައި ބަންދުކޮށް ބޭއްވިއެވެ. ކަނޑު ދަތުރަކަށް އެމީހުން ގައިގައި ވަރަށް އަނިޔާވެރިކަމާ ހަމަލާ ދިނެވެ. އެމީހުންގެ އަމިން އައްސަލާމް އަހަރެމެން ކަނޑުނަރަކާއި، އެމީހުން ބާވަރަކަށް އިންސާފުކުރީ ފަރިއްކޮޅުވަރާ އަނބިދަރީ ހަރަކަށް ދިރުމަކަށް ފައިސާވާތީ ފައްކާވެއެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ293-292)

ކާފަރުން ގިނަ ވަގުތު ދަތުރުކުރައްވަން ގަނޑުވަރުތަކާގައި، އަނބިއަނބިކަނބަލުންގެ އަރިއަހުގައި މުނިއަވަސް ފިއްލަވުގަދައި، އަރިހުން ބަކަލުންގެ އަރިއަހުގައިން، ކުރުމުންތިބެނުންނާއި، އަމާކަން ކާ މީހުންނާއި، ފާހާމީހުންނާއި، ހަދިޔާރު އުފައްދާ މީހުން ފެނު މަސައްކަތްކުރާ ކަނބަލުން ބައްލަވާމުގައި ކާފަރުން ފަރަށިނަ ވާދޫ މަސައްކަތްކުރާ މީހުން، ގަނޑުވަރުގައި ގަންނުގެއްލިވެ. އެމީހުންގެ މަސައްކަތަށް ބޭނުން ވަކި ދައްކަވާދިނު، ހަދައިނިކަމާ ވަކިއްކަތް ކަރުން އަމަލުބައްސަވައިފެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ224)

ކަރުން މަހަށް ވަޅައިގަނޑުވާރިތަކު ދޮނިކަށާގޮއިތާ ބާރަ މީހުންގެބޮޑުކިން ކާނާގެ މީހަކަށް ހަވާރު އަމުނާސް ހުންނަވަރުގެ ބިހިއުގެއް

އަރުވާފާއްދުނިގެއި އަދަން ދައްވައިފައިވެއެވެ. ކައްޖަވާރަށް ދައްވައިފައިވީ ކަސް އުގުވިހެވެ. ނަމަވެސް، އަހަރުން އެކަހުގައި ހުރިހާ ކަށްތާހުގައި އިންނާއި ކަރުން، މަހަށް ވަޅައިގަނަވާ ވަކަށް މަދުންނުވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ189)

ފަނޑިޔާރު މަނިކުފާނާއި، ނާއިބުންނާއި، ކަތީބުންނާއި މުދިންބޭކަލުން، ނަވަމަ އެފަހަރަކު ބޭނުންފުޅު ބައިކަރު ގަނޑުވަރުގައި ފަރިއްކޮޅު އޮވެއެވެ. ރަސްގެފާނުގެ ފަރިއްކޮޅުގެ ފަހުން، އިސްލާފުކުރެއްވުން ޖަހަ ވަގުތުގައި ކަނބަލުނަވާ ކަނބައްބަހެ ބައްދަވައިވެ. ކަށަވަރުގެ މަޖިލީސްބަލާގައި، ބޯކަށަ ދިރިފާބަކުން ބައްދަވައިގެން ވައްތަރު ބޮޑުއްވަން ހުންނަވައެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1)

ރަދުން ބޭނުންފުޅު ހިނދުއްގައި، އެހެން މީހެއްގެ އެހީއަކާ ނުލައި މައްސަލަތަކާގައި އިސްލާމީދީނުގެ ވާހަކަ. ނަމަވެސް މިއީ މަދު ފަހަރަކުއެވެ. އެއްފަހަރަކު، ރަދުންގެ އިސް އޯޑަރުއްގެ އަނބިމީހާ ބަދުއަހުލުވާ ޢަމަލުގެ ހިނގައިގެން އެސަރީއަތް ޤާނޫނީ، ރަދުން އަނގަބަހުގެން ގަނޑުވަރާގެ ހަރަކާތް ދޭރުކޮށްގެކަމް ހުރި ބޭނުންތޯރަވެ. އެއީ، ރަދުންގެ އަރިއަހުން މިކަމުގައި އެހީވެދޭކަށް އެދުން މިހެރަ އަމިއްލަފާނަށް ވިއެވެ. ވަނީ ހާރަ މަނިކުފާނު ޝަރީޢަތް ނިންމާލުމަށް ފެއިރަން، ބަޔާ މިހުން ހަދުން ނަސްނަވައެވެ. ވަނީ ހާރަ މަނިކުފާނު ނިޔާކުރުއްވާދެއްކެން ކަސްތަމް ނިންމުމަކީ ހަދުނުގެ އަމުރުފުޅެވެ. މިކަސްތަމް ކުރަށްވާ ބޭނުންގެ ހަ ބޭފުޅުންނެވެ. މިއީ ރާއްޖޭގެ އެނގޭ މުޅިނުމަ ކަސްތަމްތަކް ހިނގަވާ "މުސްކުލިން" ނަމެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1)

ރަށުގެ ޤަވާޢިދުގެ މަތިން، ރަސްގެފާނުގެ އޮފީސަރުންނާއި ޢާއިލާގެ ބޭފުޅުންގެ ޝަރީޢަތެއް ހިންގާންވެއްޖެނަމަ، ރަދުންގެ އަރިއަހުން މިކަމަށް ހުއްދަ ހޯދަންޖެހެއެވެ. މިފަދަ ކަންތަކަށް ރަދުން އަބަދުވެސް ހުއްދަދެއްވައެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ306)

ބަލިމީހުންނަށް ބޭނުންވާނޭ އެކިވައްތަރުގެ ބޭހާއި ތެޔޮފަދަ ތަކެތިވެސް ކަލާފާނު އަތްޕުޅުގައި ބަރާބަރަށް ބަހައިލައި ހުރެއެވެ. ބަލިމީހުން އަރިހަށްގޮސް މިކަހަލަ ބޭނުންވާގޮތް ގެންނަވުމުން، މިކަހަލަ އެމީހުންނަށް ދެއްވައެވެ. މިހެން ހެއްދެވުމުން، ބަލިވެއްޖެ ކަންބޮޑުވެ ކަމާއި، ފަސްހަވަމުންދިޔަ ކަންބޭއައިކަމާ އަދި މަރުވާމީހުންވެސް އުނދަގޫވެގަންނައެވެ. މަރުވާމީހުން ވަގުތުމަށް ބޭނުންވާ ތަކެތިވެސް ރަދުން ދެއްވައެވެ. މިކަން އެކަށީގެންވާ ގޮތުގައި، ނިކަމެތިންނަށް ތަނދުރަށްވަދަނީ އުމަރުކާފާނުގެ އާދަކޮށްގެންނެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ84)

ކަލާފާނު ސަރީރުމަތިވެއިގަތުމުން، އެރަދުން ކަރުންކަމުން ބޭނުންކުރައްވާ ވުޒީރާ ސަފްދަރުއްޔާއާ ހަތަރުވަޒީރަކު މީހުންނާ ދަބަރުވެއެވެ. މިއީ އެރަދުންގެ ހަމަޖެހިގެން، އެކަމާ ހަވާލުވެހުރި މީހުން ދިމާކުރާކަމަށް ބޭނުންތަކެއް، ނުހަނު ދިޔަމީހުންގެ މިކަންތައްތަކުގައި ކަންތައްތަކަށް ތިބެވެއެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ319)

ޙަސަން ތާޖުއްދީން ލިޔުއްވި ތާރީޚުން :

ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚު ލިޔުއްވި މަޝްހޫރު އަރައިހުންނަވި ދުބާވްޝިރު، އަދި ފަނޑިޔާރުކަމުގެ މަގާމު ފުރިހަމަކުރެއްވި، ޙަސަން ތާޖުއްދީން (1661–1727މ) އެކީ ޙަމަދު ބަހުން ލިޔުއްވި تاريخ ديبا محل ގައި ކަލާފާނު ބެހޭގޮތުން ސިފަކުރައްވައިފައިވާ، ޕިރާޑް ލިޔުއްވި ފޮތަކީ ފަހުން ނުވަތަ ނޑިޔާރުގެ ސިފަފުޅުތަކެއް ހުރި ކަމެއްގެ ގޮތުގައި ދެކެވެއެވެ. ތާޖުއްދީން އެރަދުން ސިފަކުރައްވައިފައިވާ އެއްގޮތުން މާރަނޑުގެ ބޭފުޅެއްގެ ގޮތުގައެވެ:

ހައިބަތުންތަ، ބޮއްޑުވެރި، ދީނީ، ޢަދުލުވެރި، މާތް، އިލްމުވެރި ރަސްކަލެއް ކަމުގައި އެރަދުން (ކަލާފާނު) ހިތްހަމަޖެހިގެންނެވެ.

އިލްމު ފުޅާކޮށްދެނީ ތާއަބަދުހުރިވެއެވެ. އަދި ދީނީ އިލްމު އުނގެނުމަށް މީސްތަކުންނަށް އަމުރު ކުރައްވައިފައެވެ. އެރަދުންނަށް އިލްމު އުނގެނި މީހުންނަށް މުސާރަދެއްވައި، އަބައިމީހުންގެ ކަންކަމުގައި އެހީތެރިވެދެއްވަނިކޮށް ރަސްކަލެކެވެ. އިލްމުވެރިންނާއި އިލްމު އުނގެނި މީހުންނަށް ކަމާ ހިތްހަމައި އެއްގޮތަ މީހުންގެ މައްޗަށް ހިތްޕުޅުގައި ހާއްސަ ކަންތައް ދެއްވިއެވެ. އަދި އެގޮތަ މީހުން އެހެން މީހުންނާއި ތަފާތުކުރައްވައެވެ.

ދީނާއި ދުންޔާވީ ގިނަ ކަންކަމުގައި އިލްމުވެރިންނާއި އަދި ފަންނުވެރިންނާއި މަޝްވަރާކުރައްވަމުން ގެންދިޔައެވެ.

އެރަދުންނަކީ ފިސްޕެއްފަދަ ބޮޑުގެ ހިތްހަމައެއް ހުރި ސިފައިގެ ސިޔާސަތެއް ގެންގުޅުއްވި ޢަދުލުވެރި ހިތްވަރުގަދަ ރަސްކަލެކެވެ.

ޖަމިއްޔާތުންގެ ތެރެއިން ސަލާމަތު ނިކަމެތިންނަށް ދިރިއުޅުމާއި
އާމްދަނީކަން ބަހައްޓައި ބޭނުންވެއެވެ.

ރަށްތަކުގެ ބާރުއަރުވާލު ބަހައްޓަވައި އެބައިމީހުންގެ ކަނޑައެޅިއެވެ
ދިސާރުކުރައްވިއެވެ. އަދި އެރަށުގެ ރަސްކަލާނގެ ރަށްތަކުގެ
ރިޔާސަތުގައި ތަރުތީބުން ދިރިއުޅެން ދޭހަ ދަށްކަމެވެ.

ބިލާތްތަކުން ގިނަފަ އެބައިމީހުންގެ ކަނޑައެޅި އިމުރުފަ ތަރަފްޓެއިވެއެވެ.
އަދި ބިލާތްތަކުން ހިފުނު ސީދާ މަގު ދަށްކައިދު ތަރިތަށް ފަދަ
ބަޔަށް ކަމުގައެވެ. އެރަށުގެ ރަސްކަމުގެ ދުވަސްވަރު ފާހަގަކުރެވޭ
އާލާތް ރޯދައްގައި ރަނގާ ޗަފާރިކުގެ ގަހަނާއިން ޖީނަތުތްތަކުގައި
ހުރި އަރުސާއްޔަށް ފަދައިންނެވެ.

މީސްތަކުންގެ މުއްގައި ބަދުފުރާރަށް ފުތުރުވިއެވެ. އަދި
އަނިޔާވެރިންގެ އަނިޔާތަކުން ރައްޔިތުން ސަލާމަތްކުރެވިމުއެވެ.
(ދިވެހި ތާރީޚު 1981މ)

ކަލާފާނުގެ އަނބިއަނބިކަނބަލުން :

ޕިރާޑްގެ ދަތުރުފޮތުގައިވާ "ދަ ވޮއޭޖް އޮފް ފްރާންސްވާ ޕިރާޑް ޑި ލަވާލް ޓު ދަ
އީސްޓް އިންޑީޒް، ދަ މޯލްޑިވްސް، ދަ މޮލަކާސް، އެންޑް ބްރެޒިލް" މި ފޮތުގައި
ދަތުރުފޮތުގައިވާ ގޮތުން، ކަލާފާނު 6 ކާވެނީގެ ކުރެއްވި ކަމަށް ލިޔެވިފައެވެ. އަދި
މީހުން އެއްވަރު ބޮޑުވާ ދަރިކޮޅުގައި ކާވެނީގެއް ނުކުރައްވައެވެ. އަދި އަބަދުވެސް
"މީން ރަނިން" ތިއްބެވިކަމާއި، އެބޮޑުގެ ތެރެއިން އިސް ރަނިކަމާއަށް
ހައްވާ ކަމަނާއި، އެމަކާއ ޒިޔާއިންނާއި ފުބެޔިންވެސް ތިއްބެވީކަމަށް ޕިރާޑް
ދަތުރުފޮތުގައި ވެއެވެ:

> ފަރާތް އަވަހަށް އަހަރެމެންގެ އެރުވުމާ ނުވަތަ ރަނގަޅު އެކަމާ ގުޅޭ
> މަނިކުފާނު ފުރުސަތުދެއެވެ. މީގެ ރަނގަޅުގެ **އިސް އަނބިކަނބަލުންގެ**
> ކޮއްކޮފުޅު މުޅިއަތޮޅު ރަސްރަސްކަލުންނާއި ތަކުރުވެ. އެ މަނިކުފާނުގެ
> ޢިއްޒަތްތެރި، ކަނބަލުން އެމަނިކުފާނުގެ ދަރިކޮޅުގައި، ސިފައިންގެ އެބައި
> ބަދަލުކޮށް ފުރުސަތުދެއެވެ. ބޭނުންވެގެން އެކަމުން ފެބުންހުރި ހުރިހައި
> އެއްބައި ކާވެނިވެވުނެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ޞ 58).

ރަސްގެފާނުގެ ދެފިރިހުން ކޮއްކޮފުޅު ތިއްބެވިއެވެ. މިދެބޭފުޅުންނަކީ
ދެބޭނުންވެ. މިހާރުން ދުރު ބޭފުޅާ ކައިވެނިކުރުމަކަށްގެން ހުންނަވާ
ޕްރިންސެސް ދުވަސްވަރުގައި ރާއްޖޭގެ ގަވަރނަރކަމުގައި ހުންނަވާ
ބޭފުޅާގެ ކާވެނިކަނބަލުންނެވެ. **މިކަމަނާއަކީ މުޅި ރާއްޖޭގައި އިންނެވި
އެންމެ މުއްސަނދި އަންހެން މީހާއެވެ.** މިކަމަނާއާ އަހަރެމެންގެ
ނަމަވެސް ވަގުތުންނެވި މަނިކުފާނާ ދެބޭފުޅުންނަކީ ދެބޭނުންވެ.
(މިމަނިކުފާނު ދުވަ ކާވެނީން، އެހާގެ ކަނބަލުންގޮތުގައި ރަނގަޅު
ޖެހުނު ވަރަކަ އަހަރެން ކުރިން ފެށިގަނޑުމާއްވެ.) މިކަމަނާއަކީ

މާތް އާއިލާއަކުން ވަޑައިގެން އިންނެވި ބޭފުޅެކެވެ. މީގެ އިތުރަށް މިބޭފުޅަކީ ނުހަނު ރީތި ޒުވާން ބޭފުޅެކެވެ. މިސަބަބުތަކަށްޓަކައި، ރަސްގެފާނު މިކަމަނާއާ ހިތްޕުޅުގައި ލޯބިވެވަޑައިގެންނެވެ. ނަމަވެސް މިކަމަނާގެ ފިރިކަލުން މިއަނބިކަނބަލުން ދޫކޮށްލައްވަން ނޭދުނެވެ. އަދި މިކަމަނާވެސް ވަރި ވެވަޑައިގަންނަވާކަށް ބޭނުންފުޅުނުވިއެވެ. އެހެނީ، ރަދުންގެ އަނބިކަނބަލުންނަށް ވެވަޑައިގަތުމަށް އެކަމަނާ އެދިވަޑައިގަންނަވައެވެ. ރަސްގެފާނުގެ ބޭނުންފުޅު މިބޭފުޅުންނަށް ރަނގަޅަށް އެނގިވަޑައިގަތުމާއެކު، މިކަނބަލުން ކަސްދުކުރައްވައި އެބޭފުޅުންގެ އަދަބުވެސް ގެވައިގެން ސަލާމަތްވެވަޑައިގަންނަވަން ނަފްސުގައި ފިލާވަޑައިގަންނަވާލިއެވެ. ނަމަވެސް މިބޭފުޅުން ފިލާވަޑައިގަންނަވާ ތަން، މިކަން ރަދުންނަށް އެނގިވަޑައިގަތުމުން، އެގަނޑުވަރުކާ ޒުވާނުވަޑައިގެން މިކަނބަލުން އަމިއްލައިގަންނަވައި މާލެ ގެންނެވިއެވެ. މާފުށީގައި ގެންނެވުމަށްފަހު އެކަމަނާގެ ފިރިކަލުންނަށް މަޖުބޫރުކުރައްވައިގެން އަނބިކަނބަލުން ވަރިކުރެއްވިއެވެ. . . . މިކަމަނާއާ ރަދުން ކާވެނިކުރެއްވުމުގެ ކުރިން، ރަދުންގެ އެއިރު އިންނެވި އަނބިކަނބަލުން ވަރިކުރައްވަން ޖެހިވަޑައިގަތެވެ..... އާގެ ފަހަކުން، ރަދުން މިކަމަނާ ދޫކޮއްލެއްވިއެވެ. ކަލާފާނު ސަވީދު ފާޅުވަޑައިގެންނެވި އިރުވެސް މިކަމަނާއީ ބާރު ދީ ބޭކަނބަލުން އަނބިކަނބަލުންނަށް ތިއްބެވިއެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ.263-264).

ބައްޕާފުޅު އަވަހާރަވުމުގެ އަހަރުމަތިއް ފުރުން، **މިބައްޔާ އަންބަކާ ކަލޭގެފާނު ހިތްޕުޅާވެއެވެ.** މިބޭނުންބަލިޔާ ދުރަށްގެންފާސް ދަށްކަމަކާއި ރީތިކަމަށް އެއްވަނައަރު މާވެލީ ބާއަނބަކާވެ. މިކަމަނާގެ ޒަމާނުދުވަ ރީތި މީނ ދަރިދަރިކަނބަލުންވެސް ތިއްބެވިއެވެ. މ ދަރިދަރިކަނބަލުން ތިއްބެވި

އަމީރުންނާއި ވަޒީރުންގެ މާތް މީހުންނާ ކާވެނިކުރައްވައިގެންނެވެ. މިކަމަނާ ހިތްޕުޅާވެގެން، ކަލޭގެފާނު އާދޭސް **ފުރަމަދަ އަނބިކަނބަލުން ވަރިކުރައްވައިލެއްވިއެވެ.** ކަލޭގެފާނުގެ ފުރަމަދަ ކާވެނިފުޅަކީ ބައްޕާފުޅުގެ އަމުރުފުޅަށް ކުރައްވާ ކާވެނިފުޅެކެވެ. (ޕިރާޑް، ވޮލިއުމް 1، ސ. 262)

ކަލޭގެފާނު ފުރަން ހިތްޕުޅާވި ކަމަށް، ސަލާމަތް ކުރައްވަވުމުގެ ގޮތުން އާދޭސް ދަންނަވާކަން އަހަރެމެންނަށް ދައްކާލަން އެތިބުރު ދެއްކާލަވާފައިވާ ހަމަދެވައެވެ. އެކަމަނާގެ ކުލަހަރު ބަލާއިރު، އާދާޔާ އަހަރެމެންގެ ރަށުގެ މީހުންގެ ތެރެއިންވެސް އެންމެ ދެންމީހުން ފަދަ ދެން މީހެކެވެ. މިކަމަ ކުރިން ކާވެނިބައްޔަށްދައިގެންގެން އިންނެވި އެރަށުގައި ހުރި އެންމެ ކުދިކުދި މާލާމިއެވެ. މީހާއާ ވިދާޅުވާ ދުނިޔޭގެ ތަކެތިވެސް ވަރަށް މިއްސަރި މީހުނެވެ.

ރަސްގެފާނާ މިކަމަނާ ދެބޭފުޅުން އެއްބޭފުޅަކު އަނެއް ބޭފުޅަކާ ދުރުކޮށް ވަރަށް ބޮޑަށް ހިތިބުނު ވިއެވެ. އެދި، ރަސްގެފާނު މީހާއާ ކާވެނިވާ ކުރައްވަން ބޭނުންފުޅު ވިއެވެ. މިކަމަށްވެސް އާދޭސް ފުރިކަލުން އަރިހަށްގައި ވެރިކަމުގެ އޮރިގައިވެގެންފަދައިގެންފައެވެ. މިކަމަށް ފުރިކަލުން ދަތުރު އާއްބަސްވެވަޑައިގަނޑުމުން، އެކަމަނާ ކާޒީއަށްވެގެން، ފުރިކަލުން ދެމެދު ކުރައްވާމަކު ރަސްގެފާނު މަސްވަރާކުރަށްވައިއެވެ. އެކަމަނާއަށް ޖެހި މިކަން ކުރައްވާމަކު ދާސްތުކުރައްވައިފިއެވެ، ރަށް އޮތްގޮ ބައިވެރިން ނިސްމީކަން ކުރާށް ގޮތުގެ މަސްހޫލުވި އަރުވާމަރު ގެނޭވަރު އަންނަން މިކަމާގެ ފިރިކަލުންނަރު އަނގަވިއެވެ. މީނާ ގެނޭވަރު އަމިސް، ރަދުންނަރު ކުރިއްސި ކުރިނަކާދު ރަދުން މީނާގެ ބަނޑަރު ހަމަޖެހުމް ހަރުވައިދަވެން ގެންނަވި ބަރަކާތުން ރައްކާތެރިވާން އުފުލުގެ

ތެރޭގައި، އޭނާގެ ކޮޓަރު އުޅަނދުޖަހާ ހުރިއްޖެއެވެ. ނަތީޖާއަކަށްވީ އުފާ އަނދިރިވުމެވެ. އޭނާއަށް އެނގުނު އެހެން އަނިޔާއެއް ނުވެއެވެ. އޭގެ ފަހުންވެސް އަހަރެން އޭނާދެކެމެވެ. އޭނާއަކީ ހިތްގައިމު އެކުވެރިއެކެވެ. އަހަރެންނާއެކުގައި މިކަރުނަހައި ރަށްމަތީގެ ޕެރިއިން ފުރަދުން ސަލާމަތީ މިހުންގެ ޚަބަރު އަހަރެންނަށްދިނީ މީނާއެވެ. އޭމިހުން ހިފިހިފާއަށްގައިފައި ދިއްބާ މިނާއަށް ފުރުސަތު ކަމަށް ވެއެވެ.

އަހަރެން މިބުނި ކަމަނާއާ ރަދުން ކާފިރުވުމު ކުރެއްވިއެވެ. ނަމަވެސް އެކުގައި އުޅުއްވާތީ މާލިނަ ދުވަސްތަކެއް ނުވަނީސް، އަހަރުމެން އެރަށުގައި ތިބީއިރު އިސް އަނބިކަނބަލަކު ހުންނެވި ކަމަނާއާ ރަދުން ހިތްފުޅުވެގެން ކޮއިން މިބުނި ކަމަނާ ދޫކޮށް ފުރިފުޅުވެއްޖެއެވެ. ބަޑޭރި ބޮޑުކަމަށްވަނީ އެއީ އަހުލާޤީ ގޮތުން ވަރަށް ދަރަނި ފޫހިވާވަރުގެ އަހުރުހުރީވެ. އެމައް ފިރިހުންނަކާ އަދި އަވުންނާ ވެސް އެކަމަނާ ނަހަމަ ގުޅުންތައް ހިންގަވިއެވެ. ނަމަވެސް ރަދުން އެކަމަނާ ދޫކޮށްލައްވާ މިސްބަހަރުޖަކައި އެކަށޭއް ނުދެވެ. (ޒިކުރާ، ވޮލިއުމް 1، ޞ 263-262).

ގޮތައިދުގެ ވާހަކަ ކިއުންވެސް އަހަރެން ބުނުމުގައި ވާނެއެވެ. އޮތަރަށް އަހަރެން ދިރިދުވަހަކު، އެމަނަށް އޮޅުނު ނަވުގެ ކުށްބައި ހުންގާނު އަހަރެން ދޫކުރީވެ. މިނަވަޔާ އަހަރެން ކަލާފާނު އަރިއަހުގައި އުޅުނިއިރު، ކަލާފާނަށް ބޮޑުވަކި ރައްކާތެރިވުމުގެ ތެރޭގައި އަވަހާރަވީ ރަސްކަމާ ރަޖެއްގެ ވަގައިގެންނެވި ނަވެވެ. މިކަމަނާއާ ބޭރުގެ މާތް ބޮޑުކަމެވެ... އަހަރެން އެރަށުގައި ހުރިއިރު، މުދަލްމަތީ ކާކާ ހިތުން ބަންގާޅު ވަރަށް މުއްސަނދި ފިޔަވާރިފުރިޔާއި އޭނާގެ އަންހެނުން ކަނބު **ބުބުބު** އާ ދިމާވި ހިޔަމަފުރި ހާދިސާގެ ވާހަކަ މިޔަނގައި ފިޔަވާނަމަވެ. މި ކަނބު ބުބުބު އަޔާ ބަންގާޅުގެ ރަދި ދޮށުން އަހަރެން ކުރުނުކޮށްވެ. މިދުމަފިރިނަހާ، ކުރިން މިބުނި ނަމާ އުޅުނުއިރު ނަވުގައި މިބި ދިމިހެއްނެވެ. އެމިހުންނަޔާ އެނަވުން ވަޢައިގެންނެއް ރަނިކަމަނާގެ ނަކަދުންނެވެ. އެއިރު މިދިމިހުންގެ އެމުރަޔާ ގާބިގަނަކަރު 30 އަހަރުވެ. އަދި އެމިހުންގެ ދަރިންނެއްވެސް ނުވެވެ. މިމިހުންގެ ނުހަނު ހެޓް ސާހިބާ އަވަހާރަވުމާ ވިދިގެން އެމައް މުހިބްބަތް މިދުމަފިރިނާ ދިމާވިއެވެ. (ޒިކުރާ، ވޮލިއުމް 1، ޞ.، 257-260).

ބަންގާޅުގެ ވިޔަފާރިވެރިޔާ މުބަދަލުކުރު ކާކާ، މާތާގެ ޖުވާން އަންހެނުންކަށްޖެހޭ ކަވީނުކުރިއެވެ. މިކުއްޖަކީ މުޖުތަމަޢުގައި ދިން އެންމެރީތި ކުއްޖާ ކަމަށް ބުނެވޭތީއެވެ. މިއްޔާ ކާކާގާ ފިރިމީހާ ދެކެ ވިސްނަވާ ރިވެތިކަމާއި ވަފާތެރިކަން ވަރަށް ބޮޑުކޮށްއެވެ. މުސްކުޅިކަމުގައި ތިބި ހަވާސް ބަލަހައްޓާ ކާކާ މީހުނަށް ބުނެދޭ ތަން ދެކެވެ ... **ކަނބު ބުބު މި އެންމެހެން ކުރިޔާ ކަނބުބުބުގެ ތެރެއިން ތަފާތު ފަރުވާތަކެއް** ސަރިދު ދެމެހެއްޓުމުގެ ދިން ދަސްދުވަސް ކުރިންނެވެ. (ޒިކުރާ، ވޮލިއުމް 1، ޞ 265).

މަޤާމީން އަނބިކުރި އަހުރިރު، ވަރަށް ނިކަމެތި ބާރުކަމުގައި ދިއްބާ ކަމާފާނުގެ ދިން އަނބިކަނބަލުން މާލެއަށް ގެނައެވެ. މިބާފުޅުން ގެނެސް ގަނޑުވަރުގެ ސަރަހައްދުގައި ހުރި، ކަމާފާނުގެ ކަނބުފުޅުގެ ގެކޮޅުގައި ބަންދުކުރިއެވެ. މިދިން ބާފުޅުން އެއްބާފުޅުކަ އެމްއް ބާފުޅާ ބައިގެދުން ވަރަށް ގިނަ މައްސަލަތަ ދިމާވިއެވެ. މި **އަނބިއަނބިކަނބަލުންނަކީ ރަދުންގެ ދިސް އަނބިކަނބަލުންނާއި، ބަންގާޅުން ވަޢައިގެންނެވި އަހަރުމެންގެ ރަދުގެ މިކުން ފަދަ ގައިބާގެ ކުށް ކަމަނާއާ، އަހަރެން ބުނުއްޖީ ގޮތަށް، އެންމެފަހުން**

ރަދުން ކާފިރުގުޅުކުރުއްވި ޖުވާން އަނިބަކަރބަލުންނެވެ. (ޕިރާޑް،
ވޮލިއުމް 1، ސ 315-316).

ކަލާފާނު އޭނާގެ ދޮންމަނަމާ ކާފިރުވުމު ކުރެއްވިތަ ؟

އެޗް. ސީ. ޕީ. ބެލް ލިޔުއްވައިފައިވާ "ދަ މޯލްޑިވް އައިލަންޑްސް، މޮނޮގްރާފް އޮން ދަ ހިސްޓްރީ، އާކިއޮލޮޖީ، އެންޑް އެޕިގްރަފީ" ގައި ލިޔުއްވައިފައިވަނީ :

ކަލާފާނު އަވަހާރަކޮށްލައިދީ އެރަދުންގެ އަރިހަށްގޮސް ޕީން އަނިބަކަރބަލަކު ތިއްބެވިއެވެ. ލިޔުންތަކުގައި ބޮޑުވައިވާގޮތުގައި މިގޮތަށްއިން ވަރުން ބޮޑުވައިވާ ދެ އަނިބަކަރބަލުންނަށް އަރިސް ބީ ކަމަށާ އާއި، ނުސަރަހު ކަމަށާ ކަމަށް ލިޔުންތަކުގައި ވެއެވެ. ތިންވަނަ ކަމަށާއި ބޭސް ވެރިވާ އަންހެން ދަރިން ތިބި ބާކަނބަލަކެވެ. މިއީ "މިދު ކަނބާ" ކަމަށް ވެދާނެއެވެ. މިދުކަނބާ އަދި ކަލާފާނުގެ ބައްޕާފުޅު އައްސުލްޠާން މުބާރަކު ތަކުރުފާނު އަޒީމް ކާފިރުގުޅު ބައްލަވައިގެންނެވި ބާފުޅެވެ. ކަލާފާނުގެ މިކާފިރުގުޅު ކުރެއްވުމުން ދިވެހިރާއްޖޭގެ އަންހެން ބަރިތަން ވެގެން ދިޔައެވެ. (ބެލް، ސ 28 ފުޓްނޯޓް).

ބެލްގެ ނިންމުމްތަކެއް ނިސްމަވައިފައިވީ، ޕިރާޑް ލިޔުއްވައިފައިވާ އޭނާގެ ހަނދާންތަކުގެ މައްޗަށް ބިނާ ކުރައްވައިގެން ކަމަށް ވިދާޅުވެއްވެވެ. ނަމަވެސް، ޕިރާޑްގެ ލިޔުއްވުމުގައި ކަލާފާނު އޭނާގެ ދޮންމަނަމާ އާ ކާފިރުވުމު ކުރެއްވިކަމަށް ކަނޑައެޅިގެން ވިދާޅުއްނުވެއެވެ. ބެލްގެ ލިޔުއްވުމުގައި ވިދާޅުވެފައިވާ، ޕިރާޑް ލިޔުއްވާފައިވާ ބާޒާރުވެފައިވާ ޓީން އަންހެން ދަރިން ތިބި އަންހެނަކު ކަލާފާނުގެ ދޮންމަނަމަ މިދުކަނބާއަށް ވެދާނެ ކަމަށެވެ.

ކަލާފާނު ޝަހާދަތާ ގުޅުންހުރި ދިހަ ވަޘީޤާތު

1. އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް III ކަލާފާނު 1609މ ގައި ޝަހީދުކުރުމާ ބެހޭ ވަޘީޤާތު

މިވަޘީޤާތުގައި ހުރި މައުލޫމާތު: މިވަޘީޤާތުގައި ހިމެނިފައިވަނީ އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް ކަލާފާނު ޝަހީދުކުރުމާ ގުޅިގެން ހިނގައިފައިވާ ކަންތައްތަކެވެ. މިވަޘީޤާތުގައި ބަޔާންކޮށްފައިވަނީ، މަލާބާރީންގެ ދުރުގަސް ދެ ގޮތަށް ރަދުންގެ ސާއްކާތު ފަހަރިގަނޑުގެން އައިސް، ކޮށިން މިހަރު އެއޮތީ ލޯނުލާލާއި ގައިކާތަކަށް ހެދި ރަދުން ޝަހީދުވެގެއްގައި ގަތިކަމަށެވެ. އެއަށްފަހު ރަދުންގެ ދެގޮތް ހަރުގާމިދުއަށް ޖާއިގުމުން، "މިހިލޭގެ ޝަހާދަތާއިގެން ހަރުގާމިދުވަރު (ރަދުންގެ އަނިބައަނި ކަނބަލުންނާއި ދުސްކުލި ބާކަލުން) ގޮސް މިޝަހާދަތް މިރަހު މިސްކިތުގާތު ބިންކާރު ކިޔާއްވައި މިހިލޭގެ ޝަހާދަތް ގަޑިގައިސްވައި މިކަންކަމާކުރި މިހުން" ކުރެއްވިކަމަށް ވަޘީޤާތުގައި ވެއެވެ.

މިވަޘީޤާތު ލިޔުނު ރަސްކަލެއް އަދުރުކުރައްވާފައިވާ ބަދަލުވާގައި މިވަޘީޤާގައި "ހަދާނަން ވަޘީޤާ ލިޔުއްވާލަ މިއުންވާ ބާކަލުން" އަދުރުކުރެއްވައިފައިވުން ނުސާކިއް މިވަޘީ ލިޔުންޒުރު، ކަލާފާނު އަވަހާރަވުމާ ގުޅިގެން ރާއްޖޭގެ ތަޚުތު ބަހައްޓާ ފަރާތަކަށްވާދު މަޖްލިސަކަށި ތަޚުތު ހުސްކަށް ހެދިކަމެވެ. މިވަޘީޤާ ލިޔެފައިވަނީ ދިވެހި އަކުރުންނެވެ.

ވަޘީޤާތުގެ ތާރީޚް: މިވަޘީޤާތަކީ ކަލާފާނު ޝަހީދުވެލައިގަތުމާ ބެހޭ ވަޘީޤާތުތަކުގެ ތެރެއިން އެއްވެސް ދިނަ ދުވަސްވީ ވަޘީޤާތެވެ. ވަޘީޤާތުގެ މަތީގައި ޙިޖްރީން ލިޔުއްވާ ލިޔުންކާތުން އެނގޭގޮތުގައި، މިވަޘީޤާތު ލިޔުއްވައިފައިވަނީ: "އަލްޙިޖްރީ ޖުމާދަލް ބުން ޙައްޖު ޙަސަން ބުން ޙައްޖު ޢުމަރާގެ ފަނަޔާރުކަމުގެ ދުވަސްވަރު" ކަމަށެވެ. މިނާއަކީ

ހައްދުންތަކީ ފޮނަދޫ މުހައްމަދު ފަނޑިޔާރު ކަލޭގެފާނު ކަމަށް ބެލެވެއެވެ. މިސާލަކަށް، މަލާބާރީންގެ ގުރާބުތަކެއް ރާއްޖެއަށް އައުމުން "ހަނގުރާމަ ކުޅައުމަށްވުރެ ދިޔައިގެން ދިޔައިން މޮޅު ކަލުގައި" ވިދާޅުވި ފަނޑިޔާރެވެ. (ދިވެހިތާރީހު ސ.21)

މިފަތްކޮޅުގައިވާ ގޮތުގައި ކަލޭފާނު ޝަހީދުވެވަޑައިގަތީ 28 ޝަޢްބާނު 1017ހ. ވީ ބުދަ ދުވަހުއެވެ. މީލާދީ ސަނަތުން މިއީ ފެބްރުއަރީ 1609 އެވެ. އެހެންގޮތަކަށް ބަޔާނަކަ، މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވީ އަލްފާޟިލް މުހައްމަދުގެ ފަނޑިޔާރުކަމުގެ ތެރޭގެ ކޮންދު ދުވަސްވަރެއްގައި ކަމަށްވެސް ވެދާނެއެވެ. މިފަނޑިޔާރުކަލޭގެފާނު، ކަލާފާނަށް ފިނެ ބަމަޑާއް ކުރައްވަން އެރުވި ސަރުކާރުގެ ބަނޑާރަކަމާއި، ފަނޑިޔާރުކަން ނަންގަވައިފައި އަރުވައިލެއްވީ، އާދެވަރުން ރަސްސަކަރުވެރިކަމުގެ ނިޝާންދާރުން (ދެވަނަ) ކަމަށް އެޗް.ސީ.ޕީ. ބެލްގެ "ދަ މޯލްޑިވް އައިލެންޑްސް: އަ ރިޕޯޓް އޮން އަ ވިޒިޓް ޓު މާލެ (1921މ.)" ގައި ބަޔާންކޮށްފައިވެއެވެ. މިދެންނެވި ފަނޑިޔާރު ކަލޭގެފާނަށް ފަނޑިޔާރުކަން އަނބުރާލެއްވީ ދެން އައްސުލްޠާން މުހައްމަދު އިމާދުއްދީން I (1621-1648މ.) އެވެ.

މިފަހަރު ފަނޑިޔާރުކަން ލިބިވަޑައިގަތުމަށްފަހު، އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު I (1648-1678މ.) ގެ ރަސްކަމުގައި އޭނާ އަވަހާރަވަންދެން އޮތުމަށް ފުރުއްވިއެވެ.

މިން: 78·7ސމ × 31·8ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- FO-105)

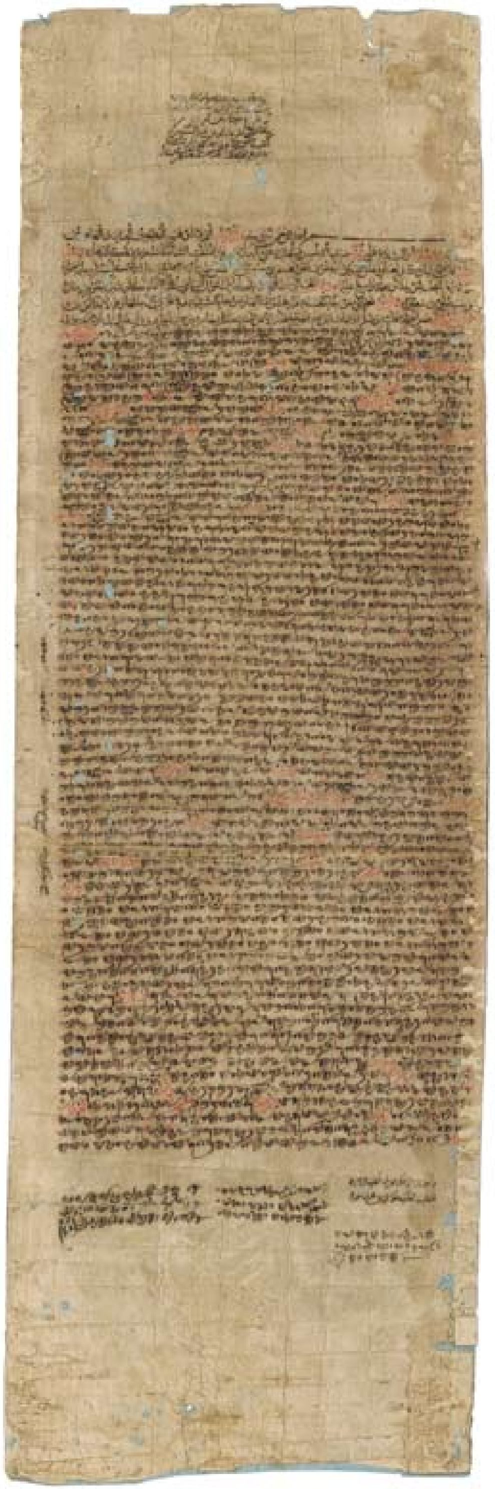

2. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު އިމާދުއްދީން I (ބޮޑު ރަސްގެފާނު) ދެއްވި ފަތްކޮޅު (1628މ.)

މިފަތްކޮޅުގައި ހުރި މަޢުލޫމާތު: ދިވެސް އަކުރު ފަތްކޮޅުގެ މި ބަސް ތަރުޖަމާ ލިޔުއްވާފައިވަނީ މީލާދީން 1800 ގެ ފަހުކޮޅުގައި ކަމަށް ބެލެވެއެވެ. ކަލާފާނު ޖިތަރާމަހާރާ 1609މ ގެ ފެބްރުއަރީ 10 ވަނަ ދުވަހުގައި މަޝްވަރާކުރައްވައި ވަނިކޮށް، މިފަތްކޮޅުގައި އޮތުމުގެ ބަދަލުގައި އަޅުގަނޑުމެން ކަލާފާނު ޖިތަރާމަހާރާގެ "ބަރަކަތުގައި ދިވެހިރާއްޖޭގެ ކިބައިން ރަސްކަލާނގެ ދާއިރާގެ ރަށްރަށް" ދެންނެވި ތަނެވެ. އަދި އަރިހުގައި "އިސްލާމީ ދީނާއި މުސްލިމުން ދިފާޢުކުރުމަށް" ވެސް ކަލާފާނު ޖިތަރާމަހާރާ ބޭނުންކުރެވިފައި ހުރި މިފަތްކޮޅުގައި އިޝާރާތްކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވާފައިވަނީ "ސުވަސްތީ ސިރީ މަހާރަދުން ކުލަސުންދުރަ ސިއްރާކަ ސާސްތީރަ ކަތިރީ ބޯވަނަ މަހާރަދުން" ނަމެވެ. މިލަޤަބު ނަންފުޅަކީ އެންމެ ފުރަތަމަ އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު އިމާދުއްދީން I ބޮޑު ރަސްގެފާނު (1621-1648މ.) ބޭނުންކުރެއްވި ނަންފުޅުގެ ކަމެވެ. ނަމަވެސް މީލާދީން 1800 ގައި ދިވެހި ތާރީޚުގައި ރުދަދު ކުރުވުން ހުރިހާ ރަސްރަސްކަލުންނަށް މިލަޤަބު ނަންފުޅު ކާޖީ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. މިލަޤަބު ނަންފުޅުން މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވި ރަސްކަލަކު ބޮޑު ރަސްގެފާނުކަން ކަށަވަރު ނުވިޔަކަމުގައި ވިޔަސް، މިފަތްކޮޅުގައި ކަލާފާނަށް "ތިމަންރަދުންގެ ބޭއި" ކަމަށް ލިޔުއްވާފައިވާ ސާބިތުވަނީ މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވާފައިވަނީ އެތިބު ދަރިކޮޅުގެ ރަސްކަލަކު އެއްކަމެވެ. މިކަމީ ނަސްލުގެ ބޭނުންކުރެއްވި އެތިބު ދަރިކޮޅުގެ ހަމައެކަނި ރަސްކަލާނގެ އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު އިމާދުއްދީން I ބޮޑު ރަސްގެފާނުކަމަށް ވާއިރު، މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވާފައިވަނީ އެރަދުންނެވެ ކަމަށް ބެލެވެއެވެ.

ދިވެހި ބަހާއި ތާރީޚަށް ހިދުމަތްކުރާ ޤައުމީ މަރުކަޒުގައި އޮތް، މިމަރުކަޒުއާބެހޭ ހަންޑާވެރި ތާރީޚީ ފަތްކޮޅުގައި، "އައްސުލްޠާން މުޙަންމަދު އިމާދުއްދީން ބޮޑު ރަސްގެފާނު ދެއްވި ރަސްކަލާނގެ އަމުރުނާމާ ހަންޑާވެރި ބަޔަކު މުޙައްމަދު ސިރީ ފަތްކޮޅު މީހުން ތިމަރަދުންގެ ކައިވެނިކުރެއްވި" ގައިސް ކަލާފާނު ތާރީޚު ބޮޑުވެރިއަކު ލިޔުއްވާފައިވާ އެއްބަޔާ ކަމުގައި އެތިބުން ބޮޑު ރަސްގެފާނު އެކަން ކަނޑައަޅުއްވާފައިވެއެވެ. އެތިބުންގެ ރަސްކަމުގެ 7 ވަނަ އަހަރަށް ވަނީ މީލާދީން 1628 ވަނަ އަހަރެވެ. ވީމާ މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވާފައިވަނީ އެއަހަރުގެ ތެރޭގައި ކަމަށް ބެލެވެއެވެ.

މިހާރު ފެންނަން އޮތް މިފަތްކޮޅުގެ ބާނަ ތަރުޖަމާ ލިޔުއްވާފައިވާ ކަރުދާހުގައިވާ އިނގިރޭސި ވެރިކަމުގެ ތައްގަނޑުގައި އޮތީ މީލާދީން 1874 ވަނަ އަހަރެވެ.

މިން: 25ސމ × 16.7ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- R-4)

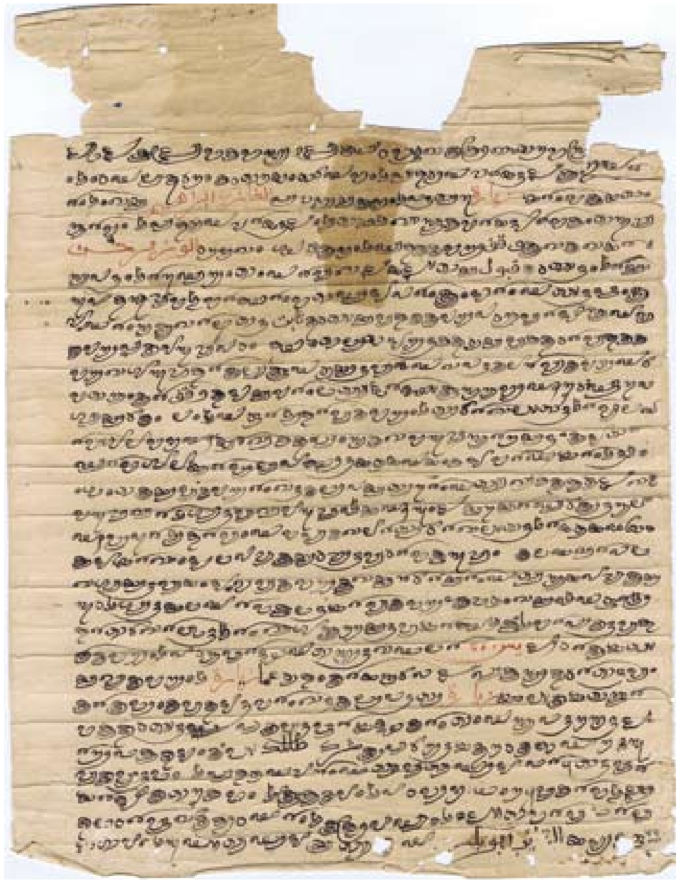

ޑުއްކަލަނާނާގެ (ކަޅުކަލަނާނާގެ) ފަތްކޮޅު (1661މ.)

މިފަތްކޮޅުގައިވާ މައުޟޫޢު: މިފަތްކޮޅުގައި ވަނީ އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް III ކަލޭފާނުގެ ބޮޑުބޭބޭފުޅު އުމަރު ހަސަން ރަސްރަސްކަލަސްނޭގި ކިލެގެފާނުގެ ދަރިކަނބަލުން، ޑުއްކަލަނާނާގެ (ކަޅުކަލަނާނާގެ) ނަންފުޅެވެ. ދަރިކަލެއް ނުވަތަ ދަރިކަނބަލެއްވެސް ދުނިޔޭގައި ނެތް ކަލޭފާނު 1609 ވަނަ އަހަރު ޝަހީދުވެވަޑައިގަތުމުން، ދިވެހިތަޚްތަށް ވާރުތަވީ ބޮޑުބޭބޭގެ ދަރިކަލުން އެއް ބޮޑުވެގެން މިކަލަނާ ކަލަން ބޮޑުވިއެވެ.

އެޗް. ސީ. ޕީ. ބެލް ދިރާސާކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައި، މާލޭގައި ވާރިދުވަމުން އައިސްފައިވާ

ވާހަކައިގައި ބުނެފައިވަނީ، ކަލޭފާނު ޝަހީދުވެވަޑައިގަތުމުން، ދުވަސްކޮޅަކަށް ވަންދެން (ހަފްތާކޮޅަކަށް ނުވަތަ މަސްކޮޅަކަށް، ނުވަތަ ހަތަރު އަހަރު ވަންދެން ނަމަވެސް) އުމަރު ހަސަން ރަސްރަސްކަލަސްނޭގި ކިލެގެފާނުގެ ދަރިކަނބަލުން ޑުއްކަލަނާނާ ރަސްކަން ހިންގެވިކަމަށެވެ. މިކަލަނާ އަވަހާރަވީ، ކަލޭފާނުގެ އަހަރުމަތިފުޅުގެއްލުމުގައި އަރިއަޅުވި ދަރުކޮބި ރަސްގެފާނުގެ ރޯޅިއިރު ދަރިކަލުންގެއި، ކަސިލަތިގައި ނުވަތަ މަރިބަދުގެއެވެ.

މިފަތްކޮޅުގައި ބުނާގޮތުގައި، ޑުއްކަލަނާނާ ތަޚްތަށްއަރާވަޑައިގަތުމުން އެކަލަނާގެ މާނަފުޅު ބޮޑުކޮށްލުމުން ވަޒީރުކަމާއި ވާލީކަން ބަލަހައްޓާ ހަމަޖެއްސެވިއެވެ. މާނަފުޅު ބޮޑުކޮށްލުމުން ހަމަޖެއްސެވުމަށް ކަލޭފާނު ޖާގަދޭށެވެ ހިނގާފައެވެ. މިފަތްކޮޅުގައި ހަމަޖެއްސެވިފައިވާ މައްސަލައަކީ، 1661މ. ވަނަ އަހަރާ ހަމައަށް އަދިއިރު ވަޒީރުކޮޅުކަމާ މަސްމަސްބާދި ކަސްދުއްދަސް ޖަޒީރާގެއި، ޑުއްކަލަނާގެ އެއްޗިހިކާރާ ދުދު ހަމަޖެހުނުކަމެއް އެނގިދޭ ކަމަށް 1661މ. ވަނަ އަހަރު ރަސްކަމުގައި އިންނެވި އުތީމު ދަރިކަލުންގެ ވެރިކަމުގެ ގިނަ ދިވެހިން ބާކީވާ ރަދުން އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު (އެއްވަނަ)، މިކަލަނާ ވާރުތަވުމާއި ތަކެއްވާ އެކަކެހީ ތަރުތީބުކުރުވި ތެދަފަރާތް މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވިފައެވެ. މިކަން ލިޔުއްވީ ހިތުން އަންގަވައިގެންނެވެ.

ފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވިފައި ސިރީ ކުރެހުންތަކާ ކަރުދާސް ބަލަން މަގާމަކުން ލިބުނު ރަށްތަކުގެ ތަނުގަނޑު އަހަރުތަކުގައި ކަލަމް ފަތްކޮޅުގައި ވެއެވެ. މި ކާޑު ނަންބަރަކީ އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު I ގެ ނަންބަރެވެ. އިސްކަންދަރު ރަދުން ރަސްކަންކުރެއްވީ 1648މ. އިން 1687މ. އަށް ވުމާއެކު، މިފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚަކީ ވަނީ 1661މ. ވަނަ އަހަރެވެ.

މިން: 33·0ސމ × 24·4ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު FO-36)

4. ސާވްކަދުރަދާނަ ކަނބާ ޢައިޝާ ރަނިކިލެގެފާނުގެ ތަރިކައާބެހޭ ފަތްކޮޅު

ފަތްކޮޅުގައި ހިމެނޭ މަޢުލޫމާތު: މިފަތްކޮޅުގައި ބަޔާންކޮށްފައިވަނީ، އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް III ކަލޭގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލުން ސާވްކަދުރަދާނަ މާފިލާފުށީ ކަނބާ ޢައިޝާ ރަނިކިލެގެފާނު 1666މ. ވަނަ އަހަރު އަވަހާރަވީ އިރު އެކަލަނގެ ތަރިކައިގެ ގޮތުގައި ހުރި ތަކެއްޗާއި، އަދި އެތަކެތީގެ ހުރިހައި ކަމެއް އެކަލަނގެ ވާރިސުންނާ އެއްގޮތަށް އެކަލަނގެ ބޭފުޅުން ހަމަޖެއްސެވި ގޮތެވެ. މީގެ ތެރޭގައި އެކަލަނގާއި އެކަލަނގެ ދެވަނަ ފިރިކަލުން ކަމަށް ބެލެވޭ އައްސުލްޠާން ޙުސައިން ރަދާފަތިރިއްޔާގެފާނު ބިނާ ކުރައްވަން ފަށްޓަވައި އެކަލަނގެ އަވަހާރަވީ އިރު ނުނިމި މިސްކިތް ހިންގުމަށް އެކަލަނގާއި ދިނުމަށް ފިރިކަލުން އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު އިމާދުއްދީން ކުރައްވާ މަސައްކަތް ފެށި ބަޔާން ކުރައްވާފައި ވެއެވެ. އެމިސްކިތް މުޅިން ނިންމަވައިދެއްވީ އެކަލަނގެ ދަރިކަލުން އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު I ކަމަށް މިފަތްކޮޅުން އެނގެއެވެ. އަދި، މިކަމާ އަވަހާރަވުމާއި، [illegible] [illegible] ކަނޑައެޅި ކުރެއްވި ގޮތުން ވަޞިއްޔަތު ކުރައްވައިފައިވާކަން މިފަތްކޮޅުން ދޭހަވެއެވެ.

މިފަތްކޮޅުގައި ވާގޮތުން އެނގޭނީ، މިދަނޑުގެ މިސްކިތް ބަނޑާރަ ހިސާބުގެ ބަޔަކުގައިވާ ބަހައި ތަންތަން ތަކެތި، އަދި މިކަމުގެ ތައްޔާރީވިކަން ބާރުވެރިން ހަމަޖެއްސެވި [illegible] ބާރުވެރިން ބަޔަކު [illegible] ހަމަޖެއްސުމަށް ބާރުވެރިންގެ އެއްބަސްވުމާއެކު ހުށަހެޅުއްވިއެވެ.

ކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވުމާ ޖެހިގެން އަދި ދުވަސްވަރަކު ބަލާ [illegible] ކަމަށް މިފަތްކޮޅުގައި ވެއެވެ. ސިޓީ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ލާރި 100 ފޮތުދާރަނަށް މާލެއަށް އަރުވައި، ކަނބާ ޢައިޝާ ރަނިކިލެގެފާނުގެ ކޮއްކޮފުޅު ސާފިޔާ ފާނަނާރިބާގެ ދެ ފިރިކަން އެއް މާފިލާފުށުން 50 ލާރި އަރުވައި، މިފަދައިން 150 ލާރި އަރުވައިގެން އަރިއަތުގައި އޮތް މާލޭ ކަޅާ މާނަގަރު ފުރަބަނޑާރައިން ވަކިކުރައްވައި މިކަމަނާ [illegible] ފަތްކޮޅުގައި ވެއެވެ. މިކަމުގެ [illegible] ދޫކޮށް [illegible]

މިފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މިފަތްކޮޅު ލިޔުނު ތާރީޚެއް ލިޔެވިފައެއް ނުވެއެވެ. ނަމަވެސް މިގައިވާ މަޢުލޫމާތަށް ބަލާއިރު، މިއީ އިސްކަންދަރު ރަދުންނަށް 1680މ. ވަނަ އަހަރު، ދަރިކަލުން ކުޑަ މުޙައްމަދު ދިވެހިރާއްޖޭގެ ކުރިން ލިޔުއްވައިފައިވާ ފަތްކޮޅެއްކަމަށް އެނގެއެވެ. އަދި، ސާވްކަދުރަދާނަ ކަނބާ ޢައިޝާ ރަނިކިލެގެފާނު އަވަހާރަވީ 1666މ. ވަނަ އަހަރުގެ ފެބްރުއަރީ މަހުގެ 14ވަނަ ދުވަހު ކަމަށް ފާހަގަކޮށް، [illegible] މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވައިފައި އެތާރީޚާ ދިމާ ގާތް ދުވަސްވަރެއްގައި ކަމަށެވެ.

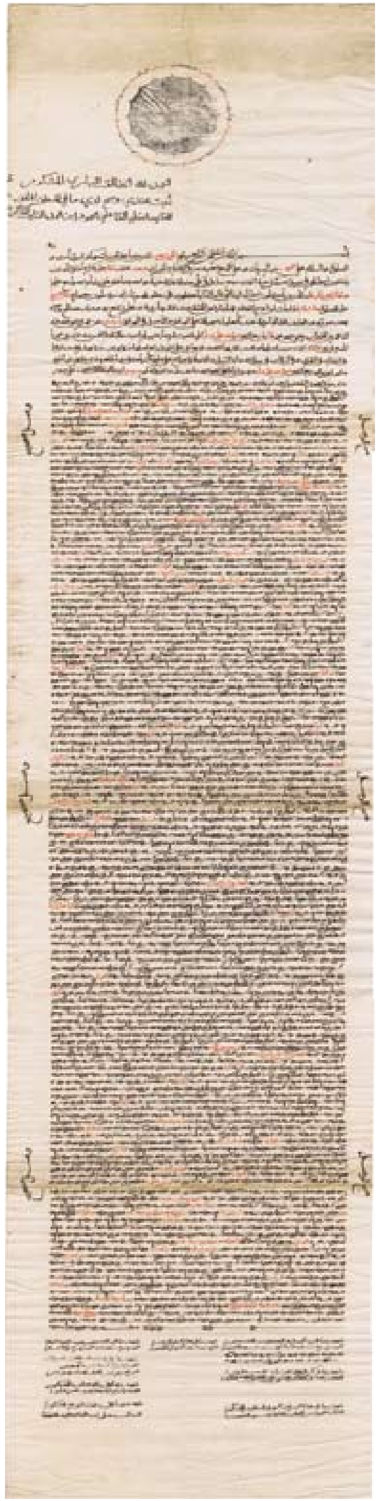

މިން: 148.6ސމ × 29.5ސމ

(ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- FO-111)

5. އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު II ދެއްވި ފަތްކޮޅު (1737މ)

މިފަތްކޮޅުގައިވާ މަޢުލޫމާތު: މިފަތްކޮޅަކީ ހަންޑާމީދޫގައި ކަލާފާނު ފަސްދާނުލެއްވިފައިވާ ކަމަށްޓަކައި، ރާއްޖޭގެ ހުރިހައި ރައްޔިތުން ކޮންމެ އަހަރަކު ބަންޑާރައަށް ކުރަންޖެހޭ ބައެއް މަސައްކަތް މިރަށުގެ މީހުން ކުރަންނުޖެހޭނެކަމަށް އަންގަވައިފައިވާ ފަތްކޮޅެކެވެ. މި މަސައްކަތްތަކުގެ ތެރޭގައި ހިމެނީ، ވާރަށް ތިބޭ ތަކެތި މާލެއަށް ގެންދިއުމަށްޓަކައި ބަންޑާރައަށް ދޯނިބަންމާއި އަދި ޖަމާއަތަށް ކޮށްދޭން ޖެހޭ އެހެނިހެން ބައެއް ކަންތައްތަކެވެ.

ހަންޑާމީދޫ ކައިރީގައި އޮންނަ ނެއްލައިދޫއަކީ ހަންޑާމީދޫގެ ރައްޔިތުންނަށް ދެއްވައިލައި އޮންނަ ރަށެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު ނެއްލައިދޫއަށް ހަންޑާމީދޫގެ މީހުންގެ ހުއްދައަކާ ނުލައި އެކެއްވެސް އެރުމަކީ މަނާކުރައްވައިފައިވާ ކަމެއް ކަމަށް މި ފަތްކޮޅުގައި ލިޔެފައިވެއެވެ. މިފަތް ލިޔެފައިވަނީ ދިވެސް އަކުރުންނެވެ.

ފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވިފައިވަނީ، ސިރީ [illegible] [illegible] އަބާރުނަ ސިޔާކަ ސާސްތުރަ އައުދަ [illegible] ކާއްތިރި ބަވަނަ މަހާރަދުންގެ ރަސްކަމުގެ 17 ވަނަ އަހަރުގައި ކަމަށް ފަތްކޮޅުގައި ވެއެވެ. މި [illegible] ނަންފުޅަކީ އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު II ގެ ނަންފުޅެވެ. މިރަދުން ރަސްކަންކުރެއްވި 1720މ. އިން 1750މ. އަށް ވުމާއެކު، މިފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚަކީ ވަނީ 1737މ. ވަނަ އަހަރެވެ.

މިން: 38·1ސމ × 29·2ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- FO-48)

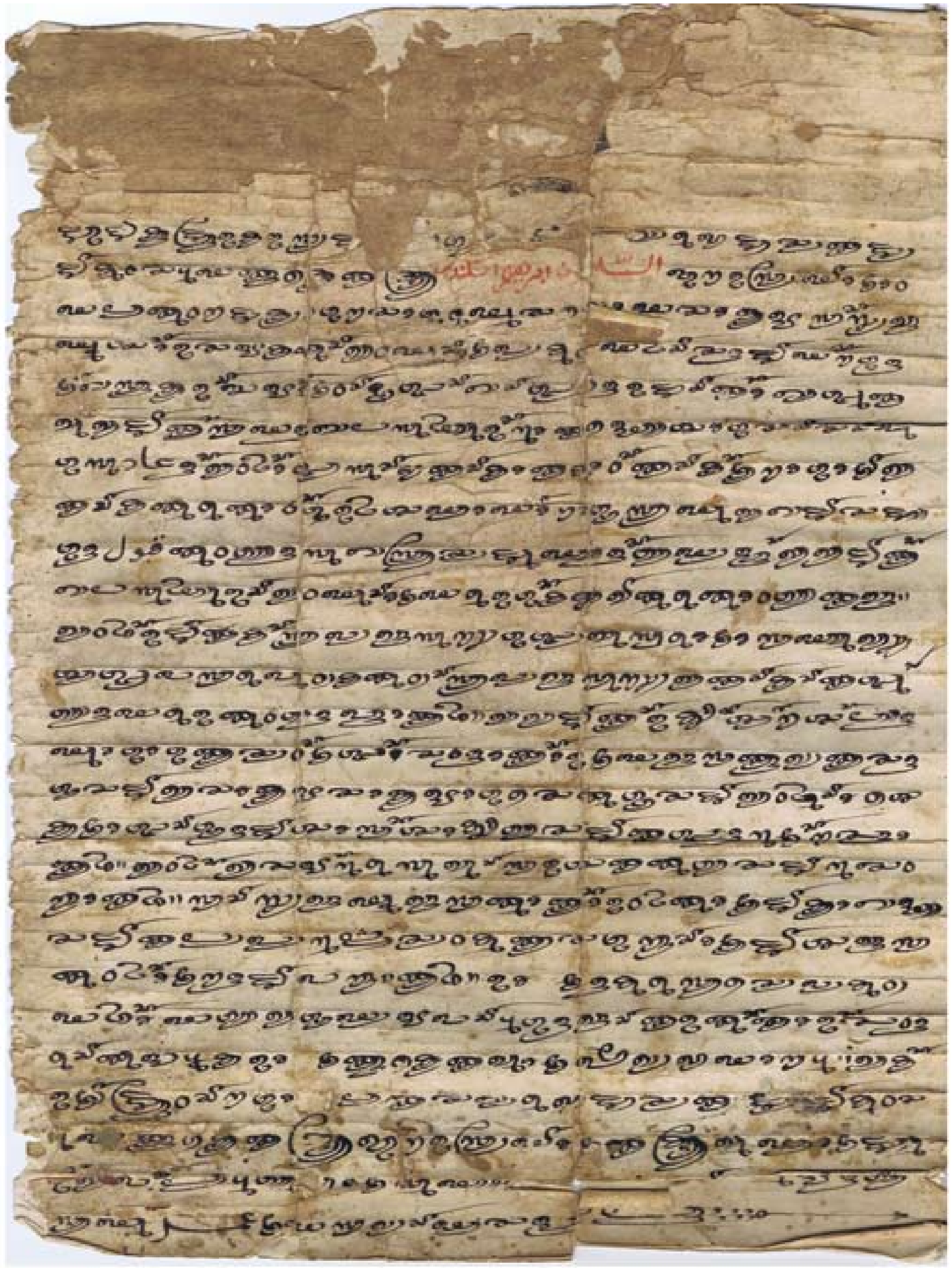

6. އައްސުލްޠާން ޙަސަން ނޫރައްދީން I ދެއްވި ފަތްކޮޅު (1792މ)

މި ފަތްކޮޅުގައިވާ މަޢުލޫމާތު: މި ފަތްކޮޅުން އެނގޭ ގޮތުގައި، އަރިއަތޮޅު ކުރަމަތީގެ ހުރިހައި ރަޢިއްޔަތުން 1609މ ވަނަ އަހަރު، ވާރުދޭން ޖެހުނެވެ. އަދި މުޅިރަށް އޮތީ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ކަމަށްވެސް ބުނެފައި ވެއެވެ. މި ސަބަބަށްޓަކައި، އެރަށުގެ ރަޢިއްޔަތުން އައްސުލްޠާން ޙަސަން ނޫރައްދީން I އަށް [illegible] ދެންނެވުމެއް ފޮނުވިއެވެ. ކުރަމަތީގެ ރަޢިއްޔަތުން ދެންނެވި ދެންނެވުމަށް އައްސުލްޠާން ޙަސަންނޫރައްދީން ބައެއް އިނާޔަތްތައް ދެއްވިއެވެ.

މިގޮތުން، މުޅިރަށުގެ [illegible] [illegible] ލިބޭ ހުރިހައި ތަކެތި [illegible] [illegible] [illegible] ދިނުމުގެ ބަދަލުގައި، އޭގެ [illegible] އެއްބައި، ކުރަމަތީގެ މިސްކިތަށް [illegible] [illegible] ދެއްވިއެވެ. އަދި، އެރަށުގެ ބިމުގައި [illegible] [illegible] [illegible]، [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. މިފަތް ލިޔެވިފައިވަނީ ތާނަ އަކުރުންނެވެ.

ފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މި ފަތްކޮޅުގައި ލިޔެވިފައިވާ ތާރީޚަކީ 1207ހ. ވަނަ އަހަރުގެ މުޙައްރަމް މަސް ކަމަށް [illegible]، މިއީ މީލާދީން 1792މ. ވަނަ އަހަރުގެ އޯގަސްޓު މަހުގެ 19 ވަނަ ދުވަހާއި އެއަހަރުގެ ސެޕްޓެމްބަރު މަހުގެ 17 ވަނަ ދުވަހާ ދެމެދުގެ ސަނަތެކެވެ.

މިން: 38·1ސމ × 24·4ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- FO-35)

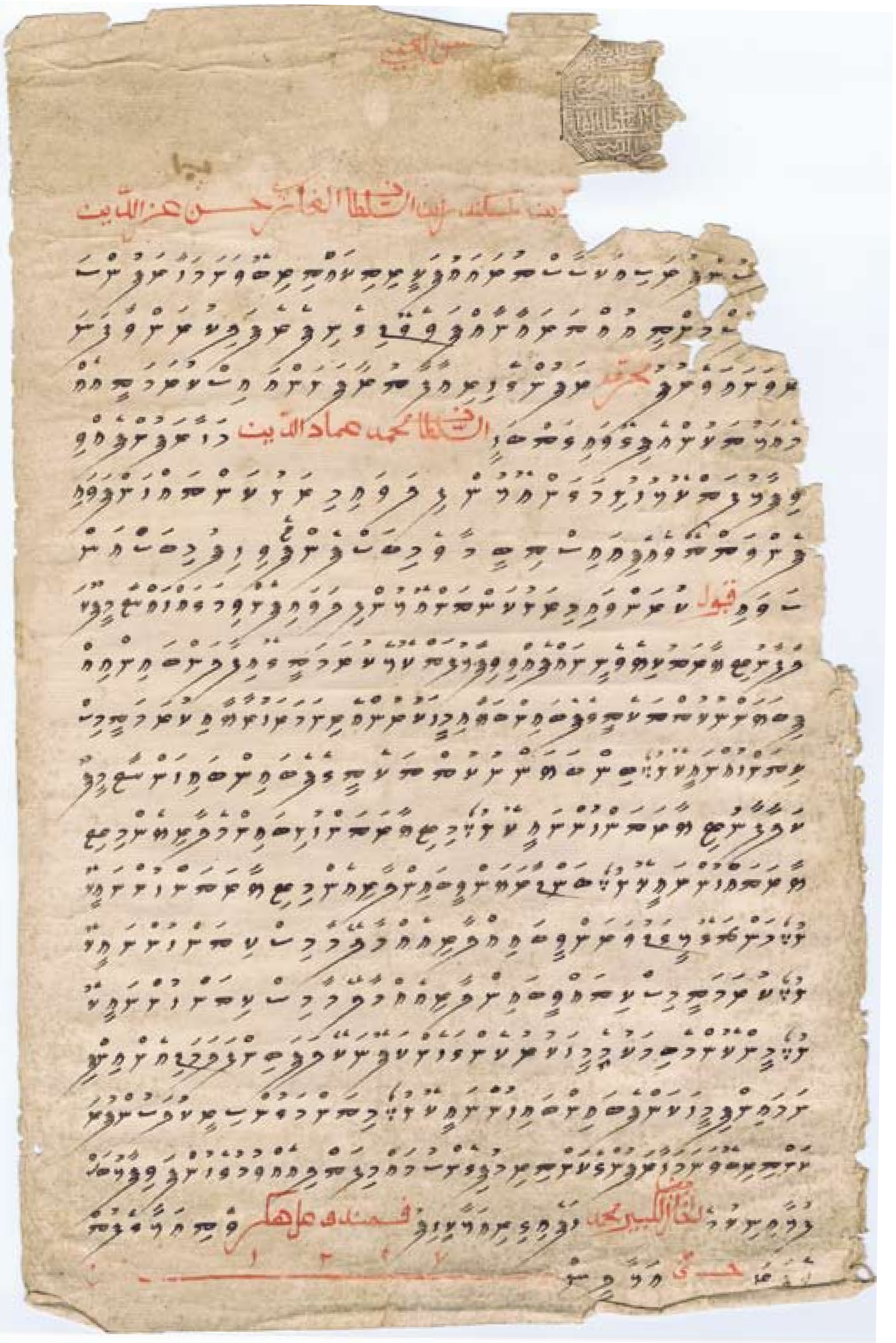

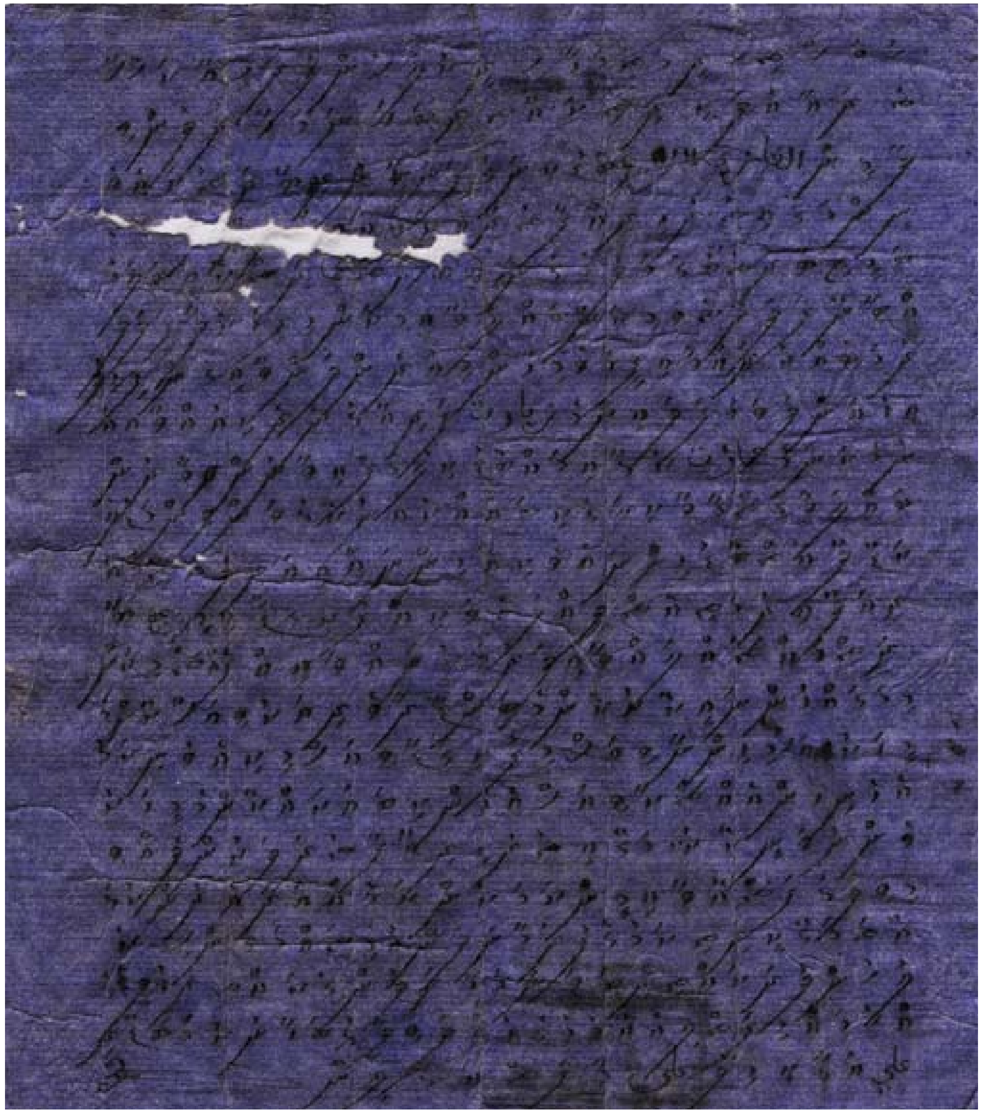

7. ޖަޒީ މާފަތް އަރާ ލިޔުން ފަތްކޮޅު

މިފަތްކޮޅުގައި ހުރި މައުލޫމާތު: ދިވެސް އަހުރު ފަތްކޮޅެއްގެ މި ތާރީޚު ތަރުޖަމާ ލިޔެފައިވަނީ މީލާދީން 1800 ގެ ފަހުކޮޅުގައި ކަމަށް ބެލެވެއެވެ. މިފަތްކޮޅުގައި އާރުގެ ރަދުން އަންގަވާފައިވީ "މާވާލިގެ ހިބައަރު ކައުން ކާގުވަންދިން މަސްތު ކަތައްދު އެއް

ބޭޒު ހިންނައެވ ކިއާ ހިންނާއި އަރިދުއަތޭގެ އަރިއަދު އިސްދުމަކީ އޮތް ދިއްދު އެވ ކިއާ ފުރިގޭއި" ކަލާފުނު ޖިއާރަތް މައްޗަށް ފަސްވައި ދަރުމަ ކުރައްވައިދިކަމަށެވެ. މިފަތްކޮޅުގައި ބައްޕަސްކަށާ "މާވާލިލުގެ ހިބައަރު ކައުން"ގެ މާނައަށް އޮތީމު އަލިބަކުރުފާނަށް ކާފަވިދާޅުވާ އާމިނާ މާވާ ކިލޫގެ (ބޭރުބަސްގެފާނުގެ މަސްމާފުޅު)ގެ މައްޗަށް މާލޫގައި ބިނާކުރައްވާ މިސްކިތުގެ ބޭގައިއް ކަލުމަލުލު ކަނޑުދަރުގައި އޮތް، އެހެންނަމަ ނިން މާލޫގައި ހުރި މިމިސްކިތަށް ހަރުދުކުރި ވާހަކައެވެ.

ފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މިފަތްކޮޅު ލިޔެފައިވާ "ސުވަސްތިސްތި މަތީމާސްތި ކުރި ސުވަސްދިރަ ސްރީމާ ސަސްތިރަ އަރުދަ ޕިރިތި ކަތްތިރި ބަވަރަ މަހާރަދުން"ށެވެ. މިކަހަ ނަންފުޅަކީ މީލާދީން 1700 ގެއަހަރުތަކުގައި ރަދަރުކުރައްވި ބަދަރު ރަސްރަސްކަލުންނާއި، 1800 ގެއަހަރުތަކުގައި ދިވެހި ތަޚުތުގައި ރަދަރުކުރައްވި ހުރިހާ ރަސްރަސްކަލުންނުން ކުރީ ކުރައްވާފައިވާ ކުރި ނަންފުޅުތަކެވެ. ވީމާ މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވި ރަސްކަލަކީ ކޮންރަސްކަލަކުން ދަނެއްނުވެ.

މިފަތްކޮޅުގައި ކަލާފާނަށް "ބިމަސްރަދުންގެ ބޭއި" ކަމަށް ލިޔުއްވާފައިއުންވާތީ، މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވާފައިވަނީ އުތީމު ދަރިކޮޅުގެ ފެށުންކަމަށް ބެލެވެއެވެ.

މިފަތްކޮޅު ލިޔެފައިވަނީ "ބޭޒުރި ޖަޒީ އަރާ ޕަރިދު ޖަޒީމާފަތް އަރާ" ކަމަށް ފަތްކޮޅުގައިވެއެވެ.

މިހާރު ފެންނަން އޮތް މިފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚާ ލިޔެފައިވާ ކަރުދާހުގައިވާ އިނގިރޭސި ތާރީޚަކާއިގައި އޮތީ މީލާދީން 1874 ވަނަ އަހަރެވެ.

މިން: 22.3 ސމ × 19.7 ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- R-3)

8. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޝަމްސުއްދީން III ދެއްވި ފަތްކޮޅު (1930މ.)

މިފަތްކޮޅުގައިވާ މައުޟޫޢު: މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވައި ވަނީ އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޝަމްސުއްދީން III (1893މ.، 1903 - 1934މ.) ގެ ރަސްކަމުގެ 29 ވަނަ އަހަރު އެވެ. މި ފަތްކޮޅުގައި ލިޔުއްވައިވާ ގޮތުގައި، ހަންޏާމީދޫގައި ހުރި ކަލޭފާނު ޒިޔާރަތާއި، މަރިބަދޫ ގައި ހުރި ތުއްކަލަނާގެ މަހާސަރުތާއި ދޮރަން ބެލެހެއްޓުން އަހަރި ތަނަރު ހަވާލު ފުރުއްވައި ހަންޏާމީދޫ އިބުރު ކަލޭގެ ފިރިހެން ދަރިންނާއެވެ. ނަމަވެސް މީނާގެ ދަރިފަސްކޮޅު އެނގޭން ނުމުވާއުރު، އަދި އޭނާގެ ދަރިކޮޅުތަކަށް ބޭނާ ވިހަން އެބަރުގައި ނުހުރެގެންނާ، ބަދަލުން ހަމަޖެއްސުމަށް ރަސްގެފާނުގެ ހުކުމަށި ބަޔައްބަތުންގެ މައްޗަށް ކަލޭފާނު ޒިޔާރަތް ބެލެހެއްޓުން ހަވާލުކުރައްވާފައެވެ. މިފަތް ލިޔުއްވައިވަނީ ތާނަ އަކުރުންނެވެ.

ފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މިފަތްކޮޅު ލިޔުނުތަނަށް އާދައިވާ ތާރީޚާ 23 ޖުމާދަލްއާޚިރާ 1349ހ އެވެ. މީލާދީ ސަނަތުން މިއީ 14 ނޮވެމްބަރު 1930 ވީ ހުކުރު ދުވަހެވެ.

މިން: 43·7 ސމ × 25·4 ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- FO-112)

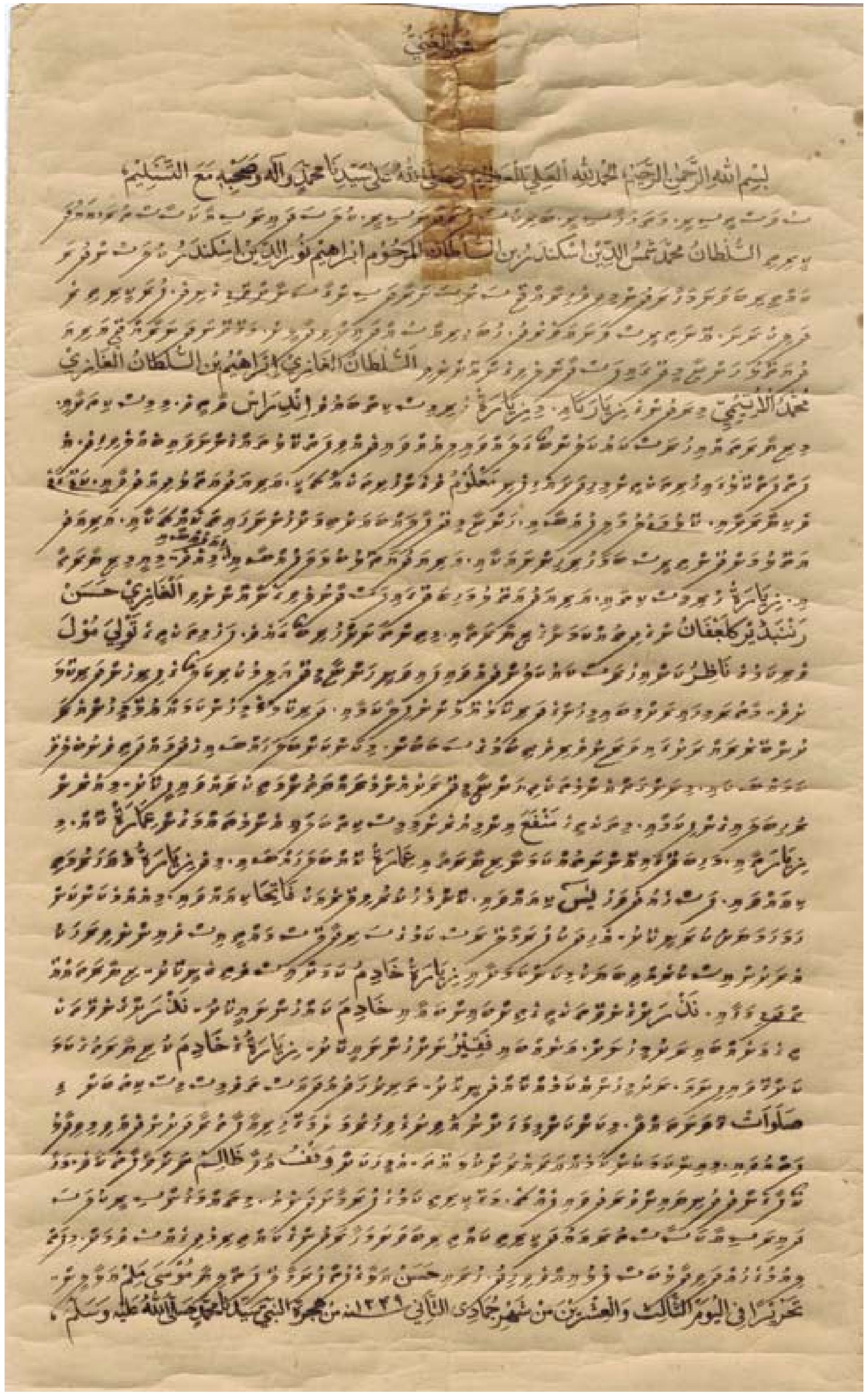

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله العلي العظيم وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه مع التسليم

السلطان محمد شمس الدين اسكندر بن السلطان المرحوم ابراهيم نور الدين اسكندر

السلطان الغازي ابراهيم بن السلطان الغازي محمد الاديبي

تحريرا في اليوم الثالث والعشرين من شهر جمادى الثاني ١٣٤٩ سنة من هجرة النبي سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم

9. ސުމުއްވުލް އަމީރު އަބްދުލްމަޖީދު ރަންނަބަނޑޭރިކިލެގެފާނު ފޮނުއްވި ފަތްކޮޅު (1930/1931މ)

މިފަތްކޮޅުގައިވާ މައުލޫމާތު: މިއީ ކަލާފާނުގެ ޒިޔާރަތާ ބެހޭ ފަތްކޮޅުތަކުގެ ތެރެއިން މިހައިތަނަށް ފެނިފައިވާ އެންމެ ކުރީގެ ފަތްކޮޅެވެ. މިފަތްކޮޅުގައި ސޮއިކުރައްވާފައިވަނީ އޭރު ދިވެހިރާއްޖޭގެ ބޮޑުވަޒީރު ކަމުގައި ހުންނެވި ސުމުއްވުލް އަމީރު އަބްދުލް މަޖީދު ރަންނަބަނޑޭރިކިލެގެފާނެވެ.

އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޝަމްސުއްދީން ރަދުންގެ 30 ވަނަ އަހަރު، ކަލާފާނު ޒިޔާރަތަށް ދިނުމަށް ހަނިމާދޫ ރައްޔިތުންނަށް ކޮންމެ އަހަރަކު 6000 ކާށްބާއި، 30 އަޑުބައި (60ޑުރި) ކާނިތްޑާއި، 18 ބޮނޑި ދޯނާއި، 200 ގަނޑު ބިތްތުނަރާއި، 5 ކުކުޅާއި މިތަކެތި އަހަރު އަހަރަށް ހަމައަށް ދެއްކުމަށް މިފަތްކޮޅުގައި އަންގަވާފައިވެއެވެ.

ފަތްކޮޅުގެ ތާރީޚު: މިފަތްކޮޅު ލިޔުއްވައިފައި ވަނީ 1349ހ. ވަނަ އަހަރުއެވެ. މީލާދީ ސަނަތުން މިއީ 1930/ 1931މ. އެވެ.

މިން: 23·4ސމ × 10·4ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- FO-74)

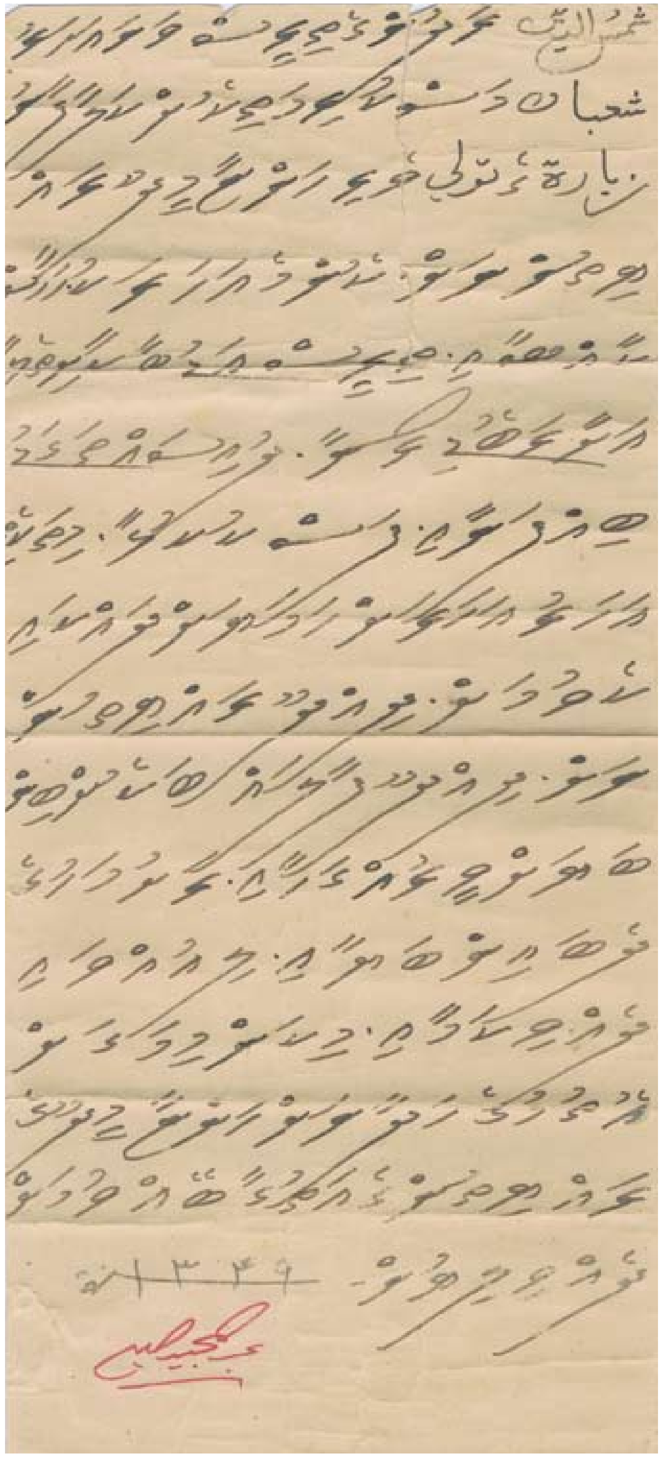

10. ދިހަވަނަ ފަތްކޮޅު

މި ފަތްކޮޅަކީ ކަލާފާނާބެހޭ މައި ފަތްކޮޅު (1609) ގެ ތާނަ ތަރުޖަމާއެކެވެ. މި ފަތްކޮޅު ލިޔެވުނު ތާރީޚެއް އެނގެން ނެތްކަމުގައިވިޔަސް މިއީ 20ވަނަ ޤަރުނުގެ ކުރީ ކޮޅު ލިޔެފައިވާ ފަތްކޮޅެއް ކަމަށް ޤަބޫލު ކުރެވެއެވެ.

މިން: 42·2ސމ × 31·8ސމ (ފަތްކޮޅު ނަންބަރު- FO-84)

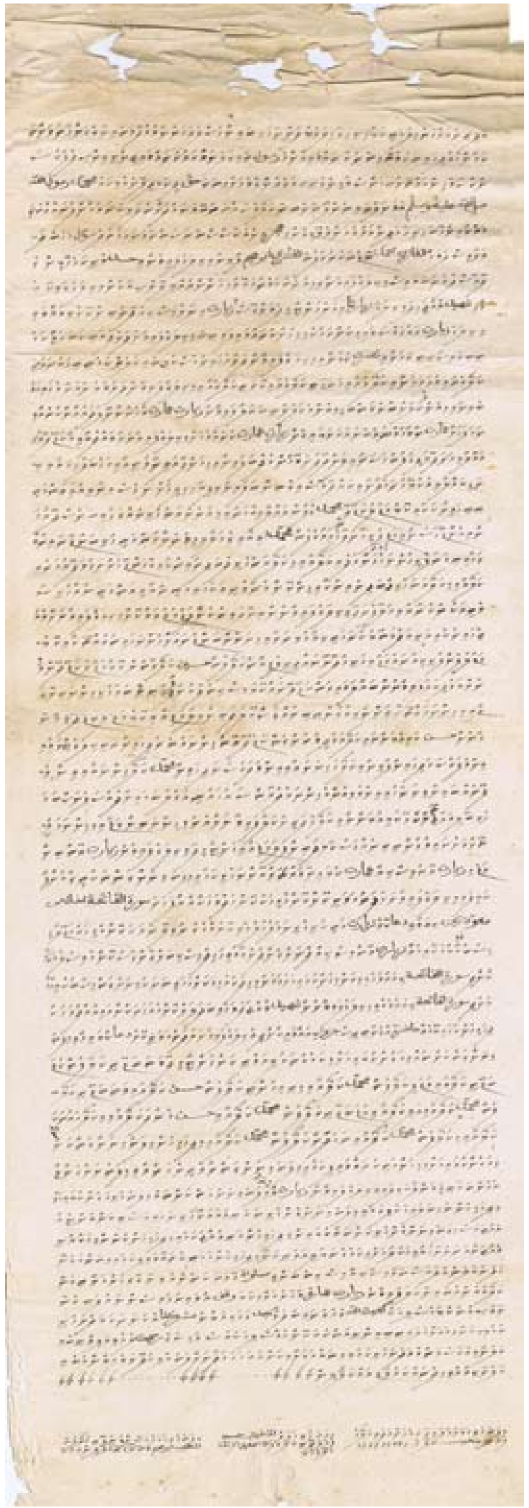

އެޕެންޑިކްސް: ވަޤުފުނާމާގެ ދިވެހި ތަރުޖަމާ

ކަލާފާނު ޒިޔާރަތްތެރި މަގި ވަޤުފުނާމާ (1609މ.)

الحمد لله وحده والصلاة على من (… …)
كما شرح في المز (… …)
وقفاً صحيحاً شرعياً لدين نبينا الشكور
كتبه الشاكر بنعمة الله الكريم الرحيم
(…)م الشرع القاضي محمد بن الحاكم حسن بن الحاكم عمر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَـنِ الرَّحِيمِ؛ الحمد لله الذي أوهب المطيعين الجنان والعامين (…)؛فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاء فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ؛مَّثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّئَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا؛ مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَن جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلاَ يُجْزَى إِلاَّ مِثْلَهَا وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ؛ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا مات ابن آدم إنقطع عمله إلا من ثلاثة صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد صالح يدعوا له؛

(އަރަބި ބަހުގެ ތަރުޖަމާ)

(ހަމްދު ސަނާއަށްފަހު)... މިއީ އަހުރެމެން ޝުކުރުވެރިވާ ނަބިއްޔާގެ ދީނުގެ މައްޗަށް ޞައްޙަ ސަޙީޙަ ޝަރުޢީ ވަޤުފުކުރެވެ. މިލިޔުންތެރިޔާ ކަރާމާތްތެރި ރަޙްމަތްވަންތަ الله ނިޢުމަތްތަކަށް ޝުކުރުކުރާ ބާރުގަދައެވެ. ހާކިމު އުމަރުގެ ދަރި ހާކިމު ޙަސަންގެ ދަރި ޤާޟީ މުޙައްމަދުގެ ޝަރުޢީ ދުވަސްވަރުއެވެ.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَـنِ الرَّحِيمِ؛ ޖިންނިންނާއި އިންސާނުންކުރެން ކިޔަމަންތެރިވެގެން ވަޑައިގަންނަވާ ފަރާތްތަކަށް ޖަންނަތް ދެއްވާ اللهއަށް ހަމްދު ހުއްޓެވެ (…) ފަހު، އުޑު ފަޅަފަޅައިގެންދާނެދުވަހު، ރަތްފިނި ފެންމަތީގެ ކުލައިގައިވާ ތެޔޮގަނޑެއް ފަދައިންވެދާނެއެވެ (55:37). الله ގެ މަގުގައި، އެއުރެންގެމުދާ ހޭދަކުރާމީހުންގެ މިޘާލަކީ، ކޮންމެ ކުރާގަނޑެއްގައި ސަތޭކަ އޮށް ހުންނަ ހަތް ކުރާގަނޑު އުފެއްދި އޮށެއްގެ މިޘާލެވެ. الله އިރާދަކުރައްވާ މީހަކަށް (ޘަވާބު) ގިނަގުނަ ކުރައްވައެވެ. އަދި، اللهއީ، ތަނަވަސްވަންތަ، ހުރިހާ ދެނެވޮޑިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ (2:261). ހަމަކަށަވަރުން، އަނިޔާވެރިވުމުގެ ގޮތުން ޔަތީމުންގެ މުދާ ކައިއުޅޭ މީހުން (ދަންނާށެވެ!) އެއުރެން ކައި ބަނޑަށްލައި އުޅެނީ ކަނޑޭ އަލިފާނެވެ. އަދި، އަނދަވަނދާ ހުންނަ ނަރަކަތެރެއް އެއުރެން ނިކަން ހުރެ ވަންނާނެތެވެ (4:10). ހެޔޮކަމެއް ކޮށްފިމާ (ދަންނާށެވެ!) ފަހު، އޭގެ ދިހަ ހެޔޮކަމުގެ ޘަވާބު ހުއްޓެވެ. އަދި ނުބައިކަމެއް ކޮށްފިމާ (ދަންނާށެވެ!) ފަހު، އޭގެދަ ހަމައެއްގެ ޖަޒާ ދެނެވި، އެމީހަކަށް ނުލިބޭނެއެވެ. އަދި އެއުރެންނަކަށް ބޭއިންސާފެއް ނުކުރައްވާނެއެވެ (6:160). ސަޙީޙާއި ބުޚާރީގައިވާ ގޮތުގައި ކަލޭ ރަސޫލު الله ބަޔާންކުރައްވައެވެ. އާދަމުގެ ދަރިއަކު މަރުވެއްޖެނަމަ އޭނާގެ ޢަމަލުތަކުގެ (އެދިސޯސަރު) ގުޅުން ކެނޑޭ ހުއްޓެވެ. (އެއީ ދާއިމީ ޚާ) ޑީން ކަމެއް ދިނަވައެވެ. ދާއިމުހުންނަ ޞަދަޤާތެއްކަމެވެ. ނުވަތަ އެއިން މަންފާ ލިބޭ ޢިލްމުވެރިކަމެކެވެ. ނުވަތަ އޭނާއަށް ދުޢާ ކުރާ ޞާލިޙު ދަރިއެކެވެ.

(އަރަބި ބަހުގެ ނިމުން)

އަދި ޚުދަށް ހަރުހަނަ މަތީ ކަލެހިނިހިގާ ހިޔަވަޅު ދަންނަ ހަކަބައިން ހުސްފުދަކަންނެއް ދޭވަތާއިންގެ ހަންހާރަވަންތަކަމުން ނުއުދިހައި ތަކުއްޗަށް މިތުރުކުރައްވައި އެންމެ ރަސޫލު ބައިކަލުނަށް ކަލޭ ކުރައްވައި ޖިންނި އިންސި ދުލުކަށަވަރު ނުކުށެވިގެން މައްޗަށް ތިމަންސުވާމީގެ ތިބި މަގު އެންގެވުމަށް އިތުރު ބައްޔު ދިނާއި، ދި ޒުނުބީ، ކަލޭ މުޙައްމަދު ރަސޫލުالله ޞައްލަލްالله އަލައިހި ވަސައްލަމް އެވަނަ، ޒުރަ އިތުރު ޒާތާންބަރު ކަލާގެ ސުލްޠަނު ބޮވަނަ މުދަރަށް ހުދަލި

ކުރައްވަމުން ފުރަ ދުއްތަރަ މައްކާއިން ހުޅަނގުއާ މަޝްރިޤުއަރަ ގެމަނޑުވާލައިގެން
ހިޖުރައިން އެކުސަތޭކަ ސަތާރަވަނަ އަހަރުދު ޝަރުއުވާލާދަރަ ބޭރު އަރަބީސް ދުވަހު
އަލްޤާޟީ މުޙައްމަދު ބޭރުވިލާގެ ފުރަ އަލްޤާޟީ އިބްރާހީމް ފުރަސާރިބަނަގެފައިވާއި
ހަސަދަފިރާގު ހުޅަނގެ ދާއޫސްދަ ގެރާބު އައިސް ދިރިސަގެފައިވާއި މުއްރިން
ހަގެރާކަތް މުއްރިން އައްޔި ފުރްސަތާކަން ދިރިސަގެ ގައިކަށު ގަޔަ ސަރިދަ ފައްޓައިދަ
ދިރިސަގެ ޖަރާގަޅުގެން ހަނގާމަދުވަރު ގަސް ޖަރާގަޅު މަރަދު މުސްކިޅުދަރު ބޭނުކަރު
ކަރާއްވައި ދިރިސަގެ ޖަރާގަޅު ގަދުގައްސަވައި މިކަނުވާކާދި މަރުން ކުރައްވައިފައި
މިބެ،

ދިރިސަގެފައިވާނުދަރުނަ ދުއައިބިކަބަފުރުން ކަދު މިބި އަރިސާބިބު ކަމަނާއި ނުޝިރަމު
ކަމަނާއި ދިރިސަގެފައިވާނުދަރު އުސަރައިރު މުސްކަވި ބިހިކަފުރުކަދު މިބި ހަކުރަވަތި
ކަތޮގެއާއި ފޮރަވަގެނާއި ކަތޮގެއާއި މަބަނާކަރި ކޮންރި ކަތޮގެއާއި
ދިރިސަގެފައިވާނުދަރު ފުގުނު އުސްމަރި ހަށްބިއިނާއި މި އުސްމަ ކަފުން ބުނަގަމު
ބަރި މުސްމަ ކަފުން ބުނަގަމު ބަރި މުސްމަރަކަފުން މިބެ ކަރި(ގަރި) ގައިވާނު ޖާރަމު
އިމާރަތުގެ ހުނާގަ ގަދަޔަ ނުކަރާއްވިނަމަ ގަރަނު އިމާރަތުގެ ނުފާހާބިފު ބުނު
އުކަރަގައިސް ޖާރަމު އިމާރަތު ކުރައްވުމަސް ދިރިސަގެފައިވާނުވަސް ދުއްވި މާކަލުދު
ވާމިއައްގާއި މަސްދުއަތިގެ ގުމު ހަސަސާއި ގަސްދު ދަރުވާހަގެ ދުބަގައިސާއި ހިމަސްދު
އަމި ރަވަރިއާއި މަހަބަދު ހިކައާއި ކިރަޔެއައްގާއި އުކަޔަހު ރަމުދުސާއި ކައްދު މުސާއިގެ
މިސްބަގައިސާއި ދި(އަ)މިގިމި ހުސްސަ ހުޝައިސާއި އާއި އަމްމަމީ މިބިހައި ރުކަގާއި
ކަޔުމަޔުގެ ކަޔާދު މުބަރައްމަދުގެ ގުމު އައްގާއި އުމަރާއި މިއްރަސް އަމުހަރި ރުއްގަހާއި
ބަރަސްދު އުމަރާއި މުސްޔާ ހަސަސާއި މަޔުފުރި މަރުދުރުހާއިވާގެ ގުމު މުބަރަސްމަދާއި
އާއިގެ މަގާއި މިއުރަސް އަމްމަމީހަރި ބަސްޔާރާއި ވާމަސްޔާ ހުސްސަ ހުވަދު
އުމަރާއި ކަގޮއާއި މިކަހު އަމްރަހި ދުބަރި ރާއިރާކާއި މިސްކާސްމް ރާފާއިރަކަ ހަރިމަމީ
ރާއާއި އަމްމަމީ ރުއްހި ރާފާއިރަކަ ރުކާރާއާއި މަގު ގުސަދު ދިރިސަގެފައިވާނުދަރު
އިސްދުވި ރުކަސް ދަރެމުދެ ވައްކާސް ދިރިސަގެފައިވާނަސް ފައްޖަހައި ރުކާއި،

އަރިއަމަދު އަމޮޔު ކުރަމޮމީ ހިއާ މުޔި ރަހާއި މިރަހުސް ބަސްޔާރާއަސް ހުސްސަހައި
މަކާއްކަކާއި ކާޔުމަޔުގު ގުސްގުއި ހިއާ ރަސްގަޔާއި ހަހިމާދު ސުރައްދިއްޔާ ގަޔާއާދުކާތް
ގުމު ހުޝައިސްކާތް ގާމުސް ކާޔުމަޔުގު ކަޔުދުސް ވާރުސް އަގުދި ކާތްގައިވާސް
ބައްތަވަރިގަމު ކަޔުދު ރަސްކާތް މިސްކިމު ދުކާސް ގާހަމީ ބަވަހުރި ހިސްސަ ބިސްގަޔާއި
މިހިސްސަ ވަސްހަމަސް ވަސްސަހިވަގަސް މިބި ރަސްގަސް ކަތަދުބިސް ގަވަޔާއާއި ކާޔުމަޔުގު
ކައްދު މިހުސް ގަސްސަސް ހަސަސް ކާހިސްކުސްހާއި ކާތް އަގަދުގަމު ކައްދު ހިސް
އުމުރު ދުހަހިސް ރަސްހިސް ވަސްސާއި ހިސްފު ދުހަހިސް ފުރާއްކާރިރުސްހާއި
ހިސްސަހާއި ހިސްފު މިއުސްގު ހިސްސަ ގުސްދުބަސް ސަވާދުރީ އަގުޔު ކަވަހާ ދުއްސަ
ފަސްސަސް ބަކަޔާއި ޒައްފިވަހިއްކަސްކާ ކާހިއުގަސްސާއި ކާތްގައި ދަހިސް ކާތްގައިވާސަސް އުރުވި
ހިސްސަ ބިސްގަޔާއި މިހިސްސަ ކަހިކަސް ވަސްސަހިވަގަސް މިބި ރަހިގަސް ކާތްދަބިސް
ގަވަޔާއާއި ރަސްސާވިދު މިރިސަގެފައިވާސް ޖިއްރަކަސް ހުސް ބިސްގަޔު މިޖިއްރަކަސް ހުސް
މިސްވަސް އިމާރަސް ކުވަހިސް ކަހިކަސް ހުސްސަސް ކާވާއި،

މިގަސް މިސަސްގަސް ރަކާމިގު ކަސްޖާ ކާއިގައި މިރިސަގެފައިވާސަސް ދަކުދަވަސިކާ ކާސްދު
މިރަކު ކާސްދު ދުވަރަކު އުއްގަރަކު ސުކަހަސްރަގާމިހާ އިސްކާބު ދުބައްވިދަމައިސް
ހަޔަވައި ދުބާ؟ ކާސް ޖިއްރަކަމްމަމީ ކަހިހުރިސަސް ގުކުރާމާއި ކާސްދު ހުކަކު ވިތާކަހަކު
ކާސްދު މިރަކު ހަގާހާ ހިސްކަ ހަހި ކާސްދު ކަހިމަސް ޖިއްރަކަމް އަމް މިސްހިމް ދަކަރަސް
ގަސްދުރަސް ހަމަވަހަހިދު މިސްހިމަސް ގަސްގަސް ކާސްދު އިސްހާމަކަސް ކާސްދި ސުކަމްގަ
ގުމިބާ ހިހަސްވާމާއި މިކަސް މިހުކު..... (ހިއާކަސް ސާސާގާ).... މިރިސަގެފައިވާސަސް
ސަހިދު ވަސްޖަ ދުވަރާއި ބަދުގަސް ކާސްދު އަރަކަކަސް އަހި ހަސްދުވަރަކު ދިރަ މިރަސް
ކާރަހި ކާގަސް ބަސްހުކަސްގަސް މިހިސް ޖިޖުހާ ހިއަކަސްވަހި ކާސްދި ހިހިސަގެފައިވާސަސް
ދަކުދަވަސިކާސް ދުއާކުގަހިމާއި،

މިގަސް މިސަސްގަސް ކަސްމަހަސް މިމަގުސް ކުގަހިމަސް މިކަދުގަ (ބަހުރިއަވަކަސް)

66

67

ހަންޖާމީދޫ ވަތަބަޑޫރިކަލް ދުށް ކުރަބަޑޫރިކަލޭގާއި އަރަޖިކަލް ދުށް މުހަންމަދުކަލޭގާއި ހިރިއަމާންތިކަލް ދުށް ބަސަސްކަލޭގާއި ވަތަބަޑޫރިކަލޭދުށް މުހަންމަދުކަލޭގާއި އަޖިކަލޭގާއި ކުރަބަޑޫރިކަލް ދުށް މުހަންމަދުކަލޭގާއި ބަސަސްމާރަދުކަލޭގާއި މިކަލް މައުރައްކަލޭގާއި މިކަލް ދުށް މުހައްމަދު ކަލޭގާއި ރަމުދާސްކަލް ދުށް މުހަސްމަދު ކަލޭގާއި މިދިހަ މިހުން މިތަނު މިސަނގަތް ކަސްތަށް މިމަގުން ކުރައިމަސް މިމިހުން މަތިކުރައްވައިފިކަމާއި،

މިތަނު މިސަނގަތް ރާވްރިނގެ ރާއި މިތަނު ނަސްގެނުން އުޅުން ތަކުތިގެ މަނާ ކައިވައި މިކަސަގެ ވައިވާން ޖިއާރަތަށް ކުރާން މިތަނު މި ނަސްގަތް ކަސްތަށް މިތަނު ހުރިމަގުން ކުޅައިމަސް މިދިހަމިހުން ރުރި ބަތަޅްގެނަޖި ކަމާއި މިތަނު މިސަނގެނުން ހުރިތަކުތި ހަމައަސް ހުރިސަމަ ވިއަސް ނިކަސް އުނޖެއްވެއްޖަހަސް މިތަނު މިސަނގެނުން ހުރި ކަސްތަށް ކުޅައިން މިދިހަމިހުން މަތިވައްޖަ ކަމާއި މިދިހަމިހުން ކުރުން މިހަކު އުނިވައްޖަސަމަ ރަރުން ހުއްމިހަކު ތުމަސް މިކަމާ ތަޅުފިރަވްރިކަސް މިދިހަމިހުންގެ މަތިކުރައްވައިފި ކަމާއި،

މިތަން މަގުން ހަދުރު އުދުއަސްތަފް މިސްމިސްކިޔު ބަނޑި ބަވަހަވައް ޑަވަސް ކަތުން އުވި ނުގެވި ހުރުމަސް ތިމަސް ކަތާގެ އުނގެ ބައިން ކަކާހައިވާން ޖިއާރަތް އިމާރަތް ހުރުމަސް މިކުރަ ވަށް އުވައި ނަހައި ސުނަނަތުވެތި ކުރާރަވް ސިއްތާކުރަ މުސުތިމަކަސް ކައްބަތުﷲ ގެ މުގުރައި ބޯދަސް ސަވިޖަ ގަހައި އުގުން މުސްތިރިކަނާއިކު ނަރަކަ ވަދުނަ ހުރިކަމާއި މިކަސް މިމަގަސްގެ ތަޔިތްބިއިން ނިއަތްކުރަ ކަނގެ މުސްތިމަކު އުސްވާމިނުގެ ރަބުމަތްތަޔިވި ވަޖިވަރި ބާކުނާއިކު ސުވަރުގެ ވަދުނަ ހުރިކާމިއި މަތްމަގަސް މިކަސްކުގަމަ ހަދާނަސް ތަތްޔިޔްގުރަވް މިއުސްގެ ބާކުން ހިއްވިރިދު ރައްކައް ތަޔަސްކަލް ތީ. .

وشهد بما ذكر الورقة الكتيب الى ··· الخطلب النائب موسى بن عبدالله

މިތަނު ހުރިމަނަށް ކުރަބަޑޫރި ކަލްތަނު ހަމިނު އިބަތާރިދު ވަތަބަޑޫރި ކަލް މި

މިތަނު ހުރިމަނަށް ހަމިނު ބަސަސް ތާދުތަތުރި ކަލްގެތަނު އިސްތާމީދު މާވަހައްކަލްގެ ހުރި

މިތަނު ހުރިމަނަށް މާވީރި ދޫނު މުހައްމަދުރިކަލްގެ ތަނު އުމަރު ހަމިނު ކަލް ހުރި

2. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު އިމާދުއްދީން I (ބޮޑު ކަސްސްގެފާނު) ދެއްވި ފަތްކޮޅު (1628މ.)

(ސުވަ)ސްތި ސިރީ މަތަމަގާ ސިރީ ކަލަސުސަދުރަ (ސިއާ)ކަ ސާސްތުރަ ކައްތިރި ބޮވަނަ މަގާރަދު... (ވޮނަ)ދުނަ ރާއްޖަ އަރިއަތޮޅު ހަނޖާމީދު ... ރަދު ބަނޖާ ހިބަހައް ހުނަނަ ބިނބާއި މި(އަ)ތޮޅުގެ އިރުވާބިތު އޮތް ދިއްދުއްވަ ހިއާ (ޗު)ހިރިގާ މިޗުދުނަމަޑުޗު މަނަދޫ އޮތް ހަނި(މާ)ދޫ ދޮނު އަހަނަމަދު ކަޗޫގެ ދަރިނަގޮތުނު ... ދުއްވާޗު ބައްޗުވާގަތް ބޮޑު ހިނަނައާއި ... އުނަގެ ތަކުތި ތިމަނަރަދުނަގެ ބާއި އަޗުއާޖީ އިބަރާހިމު ޗާނަނަކިނަގެޗުއިވާނު ޖިހާރަތް އިމާރާތް ... ދުއްވަމަށް ޗައްވާއި ދަރުމަކުރައްވާއިޗި(ކަމާ)އި މިގެ މަނަޗާ ކައި މިޖިހާރަތް ކުނި(ކާ) (ޗުނަގެ)ޗަހި ޗަރިކާގެ ޗުތިގާ ހިއައްވާއި މިކަނަކަ(މާ) ކުމި ކުޔާއުމުދުގެ ތޮއްޗިއަމޫޗަ ވިރިކަނަ (ހަނަ) ޖާމީދޫ ދޫނު އަޗި މުޅުރި ކަޗުގެ ދަރިނު (ކުރުނު) ޗުރިހުނު ދަރިނު މަތިކުރައްވައިޗި ކާމިއި މިކަނަ އުވާއި (ނަ)ހައި ސުނަނަގަތި ކުގަ ކަޔަޗުމިހަކު ތިމަ(ނަ) ރަދުނަގެ ގޮތުރަދު ޖާރުނަ ދަނަނަ ހިރި ކަ(މާއި) މިތަނަމަގުނު ސިރިކުޗުސުނަދުރަ ސި(އާކަ) ސާސްތުރަ ކައްތިރިބަޗަނަ މަގާރަދުނަގެ (ކަ)އްތިރި ގުރި (ގެ)އްސުމަނަ މިތަނު ލިޔެއްވީ... ހައްދަ ވިދާޅު ބަގާއި ނިކަމެ ...

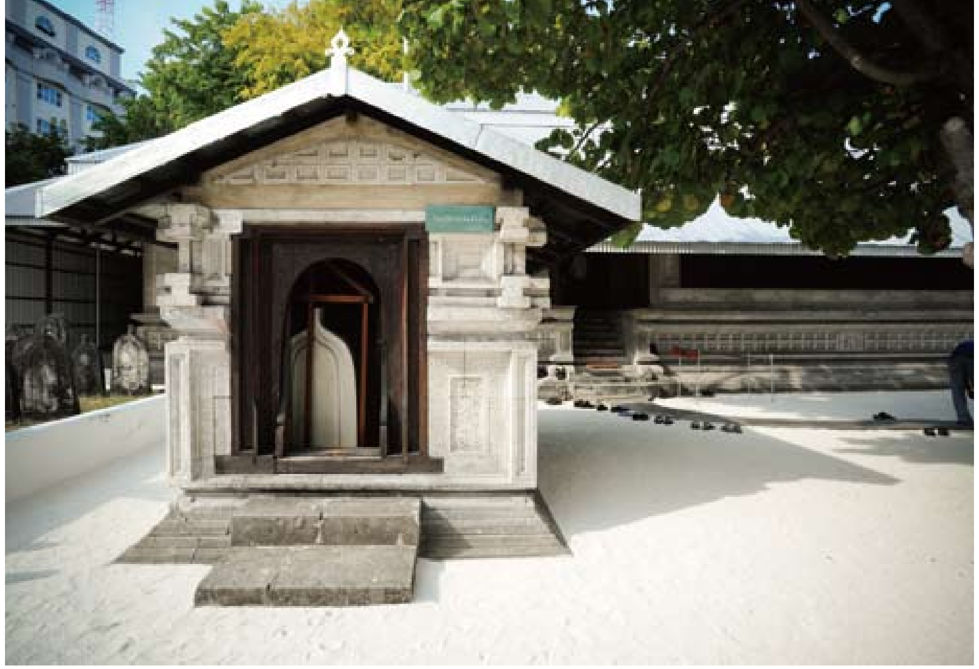

3. ބޮޑުކަލަންފާނުގެ (ކަލުކަލަންފާނުގެ) ޒިޔާރަތް (1661މ.)

ސުވަސްތީ ސިރީ މަތިމަރާ ކުލަރަނއްމީބަ ކައްތިރި ބަވަނ މަހާރަދުންގެ ރަދުރި ކުރަނަ ތޯރަވަނަ އަވުރުދު މަހާރަދުން ދަރަނަ އަރިސް މީމަން ރަދުންގެ ބޭއި އަރުއަޖު އިބްރާހިމު ފާރަނާއިރިނަގެފައިވާނު ޖިއާރަތް އަނގެ ކިއްވަރިން މަގޭ ފާރުރާދުރަރް އަރިސް ދޫވަރިގަނބަރި ތިމަން އަގުން މަތިވެރިނ އަތްވަޒީރު ބަސަން ރަސްނަބަޟާރި ރަސްގެ ދި ބޮޑުކަލަނާ ވަޅުގެ ރިބަރިބަރަން ހިފައިގެން ނުދިނާވެ؛

ދުން މިބަސް އައްސަވައި ޒަބޫރު ކުރައްވައިގެން އިހު ޒަމާނު މަގުމައްކަމެއް (ވަ)ވިދާޅު ޒަން(ޓީ)ކާޖެހެ ދެއްވައިދޭކަށް ދަންނަވާ ބަސްތަވައި ސާބިތު ކުރައްވައި މިބޮޑުކަލަނާ ފުރަނިމިނޑެހިދު މިކަލަނާ ފިރިކަލު ހުރި ފުރައްދު ވެލާވަރުނާއިމޮކުރާއި މިމޮކުރަން މިބޮޑުކަލަނާ ބަޖެހި ބޮންކަޅޭ ދަރިއާއި މިދުބަޅައި ކަޅުން މިކަލަނާ ދަރުމަވަނިކޮން ވަޒުދު ކުޅައިމުން ތެޅުވި އަންޏަބެ ހަނިމާދު ނާރަންދިން ޅަޖެޔާރު ކަމާގެ ދަރިން ގެބޮން މިކަލަނާގެ ވާރުން ބައްދަވައިގެން މިފަދުންމަޖެދު މަނަދު އާން ބޮޑުކަލަނާ ފާޅުމި ބަވަޅުނި ހިންނައި ކަފުވަންދިންމަޖެދު އާން މާމިޅުއްބާއި އަރިއަދު

އަތޮޅު މަންދޫ އުން(އާ) ގައިގަޅުވާ ކިއާ މިކަލަނާން ބޭއި ކަލާފުޅައިވާނުން ދުރުމި ބިމަށް ތިރީސް ބަމަނުނި ބިންގެޔާއި މިބިމުގެ ނުނި ގައިދޫ (ގާއިދޫ) ބުޝައިން އިންދިރި ރުކާއި ނިވަންދޫ މާން(ޖު)ން ގެޔޮން މިދުމަރިރިކަނބަފުން ވާރުން ބައްދަވައިގަން އަރިއަދު އަތޮޅު އުމްބުގަފުޅު ކިޔާ ރަނާއި މިރަން ދަމީހުނި ކާފަދަބަން ފަރަމަޖެދާއި މިއަ(ޓޯ)ގެގެ މިކަލަނާ ކިބައިން ރުން އިންގެފު ހިއަފުޅި ކިޔާ ހުރަގަޖެއި އި(ތީ) ފަދަންމަތީ ފަރައިން މިކަލަނާ ކޯރަރި ބޭއާގެ ދަރިންގަތުން ވަ(ފާ)ރުން ބަންފަވައިގަން ބޫޖެހިންނަރާއި މިއުޅެތީގެ މަންފާކައި މިތުއްކަލަނާގެ ފުރަނިމިންޖެ ދުވަރާއި ބަދަރަން ރާސިން ސޫރަން(ތީ) ކިއުއްވައި މި ކަލަނާގެ ޖިރާރަތް އިމާރާތުކަން(ކޯރް) އަރަރުމަސް ފާތިމާ ކުރަންވައި މިކަންކަމާކަމި ކުޅައިމަން ބައި ކަލާފުޅައިވާ ޖިރާރަތް އުންމު ކަ(ކި) އުވަނިން މަތިކުރައްވައިފިކަމާއި

މިން އުއްޓަކަން ވުދިފުޅައި ނަފަރި ސުނަސްފާތިކަ ކޯނުމު ތޯފިމަކަ ދުސްތިރިކަ ކާފުރާނައިއުކަ ނަރަކަ ވަދަނަރާމިކަމާއި މަކަފާތުރާ ދަރަން ދުއްޕޫ މިވިދަރުފާނުމަ އުވައި މިން އުއްކަކަ ވަނުތި މަގު ހިރިއީކަމުގެ ފުރަމާނު ދަރުއު މިތަނުމަދު ސޫވަކަލަ ރަނުމިއް ކަރުނިރު ރަރަނުގެ ކަލުމިރަ ބަދު ގައުސޫވުމަން މިފަރު ކަލޮވަމުގެ ހުރުދަ ވިދާޅު އިއްވި ހިދު އަރުނާއިބު އަބޫކަރު އަދާލި . . .

4. ސާސްކަފުރަދާނަ ކަނބާ ޢައިޝާ ރަނިކިލެގެފާނުގެ ތިރިކައިގާބޮށް ޒިޔާރަތް

الحمد لله الخالق الباري المشكور؛

ثبت عندي وصح لدي ما في المسطور المشهور

الفقيه الخطيب القاضي محمود ابن محمد النائب المذكور

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَـٰنِ الرَّحِيمِ؛ الحمد لله الذي ضاعف الحسنات وكفر السيئات والصلوة والسلام على محمد خير البريات وعلى آله وصحبه مزيل الكفر ذي الخيرات وبعد فقد قال جل ذكره مَّثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّئَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛ و قال تعالى إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا؛ قال النبي عليه الصلوة والسلام إذا مات ابن آدم إنقطع عمله إلا عن ثلاثة صدقة جارية وعلم ينتفع به و ولد صالح يدعوا له بعد موته و صدقة جارية عند العلماء محمولة على الوقف والأصل في الوقف ما روي عن عمر رضي الله عنه ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال يا رسول الله صلى الله عليه وسلم إني أصبت أرضا بخيبر لم أصب مالا قط هو أنفس منه عندي منه مما تأمرني به قال إن شئت حبست أصلها وتصدقت بها فتصدق بها عمر على أنه لا يباع أصلها ولا يوهب ولا يورث فتصدق بها في الفقراء وفي القربى وفي الرقاب وفي سبيل الله وابن السبيل والضيف لا جناح على وليها أن يأكل منها بالمعروف أو يطعم منها غير متمول منه محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم و روي انه قال اتقوا الله واعدلوا بين أولادكم و روي ايضا انه قال لا اشهد علي جور عند من لا يجوز التفضيل بين أولاده:

(ޢަރަބި ބަހުގެ ތަރުޖަމާ)

اللّٰه އަށް ޙަމްދުކުރަމެވެ. އެކަލާނގެއީ ހުރިހާ އެއްޗެއް ހައްދަވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ. ހުރިހާ އެއްޗެއް އުފައްދަވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ. ޝުކުރު ލިބިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ. މިއާންމު ފަތުގައި ވާ (ބަޔާން) ސިފައިކަމަށް އަހުރެންނަށް ސާބިތު ވެއްޖެއެވެ. އަހުރެންނަކީ ނަސްއަރާހި މުހައްމަދު ނައިބުގެ ފުޅު އަލްޙަލީލް އަލްހަޖީބު އަލްފާސީ މުރާދުކުރެވެ.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَـٰنِ الرَّحِيمِ؛ ހެޔޮކަންތަކުގެ ދެގުނަ ކުރައްވައި، ނުބައިކަންތައް ފުހެއްވާ اللّٰهއަށް ޙަމްދު ކުރަމެވެ. ޚަލްޤުތަކުން އެންމެ ހެޔޮ ފަރާތްކަމުގައިވާ މުޙައްމަދުގެފާނާއި އެކަލޭގެފާނުގެ އާލުންނާއި އަސްޙާބުބޭކަލުންނަށް ސަލަވާތާއި ސަލާމް ކުރަމެވެ. އެކަލޭގެފާނީ ކުފުރު ނައްތާލައްވާ ހެޔޮކަންތަކުގެ ވެރިފަރާތެވެ.

އެއަށްފަހު ދަންނައެވެ. މާތް ރަސްކަލާނގެ ވަޙީ ކުރައްވަނީ: اللّٰهގެ މަގުގައި، އެއުރެންގެ މުދާ ހޭދަކުރާމީހުންގެ މިސާލަކީ، ކޮންމެ ކާއްޗަކަށްވެސް ސަތޭކަ ޙައްބަ ހުންނަ ހަތް ކާއްޗެއް އުފެއްދި އެއް ޙައްބަގެ މިސާލެވެ. اللّٰه އިރާދަކުރައްވާ މީހަކަށް (ދެގުނަ) ގިނަގުނަ ކުރައްވައެވެ. އަދި اللّٰهއީ، ތަނަވަސްކަން، ހުރިހާ ކަމެއް ދެނެވޮޑިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ (2:261). އަދިވެސް ތަޢާލާ މާތް ރަސްކަލާނގެ ވަޙީ ކުރައްވަނީ: ހަމަކަށަވަރުން، އަނިޔާވެރިވުމުގެ ގޮތުން ޔަތީމުންގެ މުދާ ކައިބޮއި މީހުން (ދަންނާށެވެ!) އެމީހުން ކައި ބަނޑުތެރޭގައި އަލިފާން ކައިވަނީ އަޅުވާނެއެވެ. އަދި، އަނދަރައަށް ހުންނަ ނަރަކައިގައި އެމީހުން ނިކަން ހުރެ ވަންނާނެތެވެ (4:10).

ސަދަޤާތު ޖާރިޔާގެ ފެށުމަކީ ކަމު ރަސޫލު اللّٰه ބަޔާން ކުރެއްވިއެވެ. އާދަމުގެ ދަރިއަކު މަރުވެއްޖެނަމަ އޭނާގެ ޢަމަލުތައް (އެހެނިހެން) ކެނޑިގެންދޭ ހުއްޓޭނެއެވެ. (އެމީހާ ދުނިޔޭގައި ދޫ) ތިން ކަމެއް ފިޔަވައެވެ. ދެމިހުރުން ސަދަޤާތެއްކަމަށްވާ ނުވަތަ އެހިން މަންފާ ލިބޭ ޢިލްމުވެރިކަމެކެވެ. ނުވަތަ އޭނާއަށް ދުޢާ ކުރާ ޞާލިޙު ދަރިއެކެވެ.

ފަހެ، ދަންނަބޭކަލުންގެ ދެކުމުގައި (ހަދީޘްގައި އޮތް) "ދެމިހުރުން ސަދަޤާތު"ގެ މާނައިގައި ވަގުފެވެ.

ވަގުފުގެ ފެށުން. މާތް ރަސްކަލާނގެ ރުހިވޮޑިގެންވާ ޢުމަރު ބިން ޚައްޠާބު ވިދާޅުވިއެވެ. އޭ اللّٰهގެ ރަސޫލާ (صلى الله عليه وسلم) އެވެ. އަހުރެންނަށް ލިބުނު ދުވަހަކުވެސް ނުލިބޭ ވަރުގެ ބޮޑު އެއްވެސް ބިން އަހުރެންނަށް ޚައިބަރުން

ލިބިއްޖެއެވެ. އެއާއެކު ހަދާންގޮތަކާދު ކަލޭގެފާނު އަމުރު ކުރައްވަނީ ކިހިނަކަށްތޯއެވެ؟ ރަސޫލާ ޖަވާބު ދެއްވިއެވެ. "ކަލޭގެފާނު އެކިވަގުތުގައި ހަނދާންކުރަނީ އެ ބިމުގެ އަށްވުރެ ހިފަހައްޓަވާށެވެ. އޭގެފަހުން (އެއީން ލިބޭ ފައިދާ) ބަޔާންކޮށް ދެއްވާނެއެވެ". ފަހު އުމުރުގެ ފަހުން އެބިން ބަޔާންކުރެއްވި (ވަގުތު) ކުރައްވާ އެބިމުގެ އަށްވުރެ ނުވިއްލާ ގޮތަށް ރިބައިން ނުދެވޭ ގޮތަށް ވާދުވަ ނުވާގޮތަށެވެ. ބަޔާންކޮށް ކުރައްވާ ފަޅުވެރިންނަށް، ގޮތްތަކާގެ މިހުންނަނަށް، އަހުން މިނިވަން ކުރައްވާކުގައިއްޔާއި، ﷲ ގެ މަގުގައިއްޔާއި (ޒާތުގައި ޖެހިފައިވާ) ދަރުމަވެރިންނަށް ނިކަމެތިންނަށެވެ. ފަހު އެބިމުގެ މުދަލަށްލިއައިން (ބަލަހައްޓާލިނާ) އެބިމުގެ މަސްފައިން، ފައިދާއެއް ނުވާގޮތަށް، ހުރިހާގޮތަކުން ކުރުމަށް އަދި އެއިން އެހެން މީހަކަށް ކަނޑައިނުދިނުމަށް ހައްދަވަދެއްވެވެ.

އަދި ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ޖަވާބު ދެއްވިއެވެ. ޢިއްބަތުގެ ބަލާ ގެފާނުގެ ގޮތުން ދަރިންގެ ބޮޑުކަމުގައި ހަމަހަމަކުރަން ކަމަށް ފާހަގަކުރެއެވެ.

އަދިވެސް ރިވާވެގެންވެއެވެ. ދަރިންގެ ބޮޑުކަމުގައި ތަފާތުކުރުން ގެންގުޅޭ ފިލާގެ އަނިޔާވެރިކަމަކަށް ތިމަން ކަލޭގެފާނު ހުރިވުމާއެއް ނުގެންނަވާނެއެވެ.
(އަބޫ ބަކުރު ނަރުވިނި)

ސުވަރުގަޔަ އެއް ދޮރުވާއިންގެ ފުރައިމުރު މާތް ކުޅަދާނަ ބާޒުކަން، މިލަން ސުވާލިންގެ ކިބައަށް، ބިރު ހުރަވަތައް ދިނުމިބި މަގު އުމަންނަވައި، މި މަގަށް (އު)ޖުއްވާން، ޖިންނިނާއި، މާނަފުސް ވަނަ، މިދުބާގައި މިހުން މައްޗޮށް އުފައްދައި، އިތުރު ކުރައްވައި ސުވާބުތައް އަންބިޔާއު ވެ ނަސްދުއްވައި ބަރަކާ ފުރާއްޔާއި ދިރި ފުރުއްވައިދެއްވި،

ކައު މުޙައްމަދު ރަސޫލުﷲ ބަހާއުﷲ އަޒަލީ ވަސައްލަމް އެވަނަ ފުރައިތު ފޮނުއްވެރު ކަލޭގެ، ބޮދު ފައްޗި މުގުރުއްވައި ބައިތު ﷲގެ ހައްދަވައި،

ތުރަބޮވަލްދު، މިއަދިތައް ކަލުގެ ދުވަދި ކުރައްވަލުން އަރިބު ކަލުގެ އިތުރުކަން އައްދަވައިގެން، ފުރަ އުއްތަރަ މައްކާއިން ،،ހޮބަރިރައާ މަދިނާއަށް، ގެމަންވެ،، ވޭގެނޫ ހިޖުރައިން އެކުސާސްތަރަ ސަތާވީސް ވަނަ އަހަރު އައްރަރިސް ދުސަވިން ފާޅުވަދުރިކުރެވޭ ފާނާއި،، ސާސްކަ ފުރަދާނަ ކަނބާ ޖާއިޝާ ރަނިކުރެވޭ ފާނާއި،، މިދަތިރިކަނބަފުން މިލާ ދުދުފުން ހިތަން ކަސްތައް ކުރައްވުމަން ހަމަވެ،، އެނަ ތަބާއްރުދުތަ ހަބުރާ މިއީ މިވަން ދަމަތިރިކަނބަފުނަ، ރައްތޭގެ ރަބްމަތާއި ކަމު ރަސޫލުﷲ ގެފާނު ސަވާއަތް ލިއި،، ކޮވާރަ ނިއުމަތްކޮދުމަރަތް ދުވައި،، ދަނާރަށް ބިނާކުރައްވުމަރަށް ދައްމަވައިގެން، ދަނާރަށް ބިނާކުރައްވުމަ ހިއްމަވައިގެން،،

ފަރައިގެންފައި، ވަގުތުން ނިއަރު ނުވަނީ، މިހިވަގެފާނުން ފުރައަހްމަވާއް
ހިދު،

ދުވަސްކަކަކާއް ފާނު،، ސުވަސްކާ ސިޔާ މަކަމަދާސިޔާ ކުރަސްނުދުރަ ސިއާކަ ސާސްކަމުރަ އައުދަ ހިރިހި ކައްމިރު ބުވަނަ މަގާރަދުންގެ ފާނާއި،، މިކަބައުފާނާއި ކަދުރައްވައިގެން،، މިރަދުންގެ މަޝަރްކަކަ ކުރައްވައި،، އެކު ސާސްކަމުރަ ކާއިޢިރީސްވަނަ އަރަރު މި ދަނާރު ބިނާކުރައްވައި،، ހަމަރަސް ދުވާރައި ފުރާވަދި ޖުމްވަދުކާސްދުއްވައި،، ދަނާވަމި އިމާރަމް ކުރައްވައިފާއި ހުއްޖައި،، މިރަދުންގެ ފަސްދާނައަން ވާޖެގެނޫ ހިދު،

މިރަދުނަރަ މިމަން ކަބައުފާނު ރާދަރިކުރުން ދިއަ ފުރަސްދުމާވް ނުފަން، ސުވަސްކާ ސިޔާ މަކަމަދާ ސިޔާ ބަރިކުރާ ފުރަދާނަ ސިޔާ ކުރަރަން މިބަ ދަނާގަ ވިރަ ސިނަގަ ނަވަރަތްނަ ޔަރިވި ކަތަމިރު ބުވަނަ މަގާރަދުންގެ ފާމޮރާ ދަރު ދަނަންނަވައި،، މިދަނާރު ދަނާވަމި ބަގޭކައް ބިނާކުރައްވައިފައި،، ދަނާރު ބޮގަ ނުދުވައްވައި،، ފޮމް ނުދު ދިއަރައްވައި،، ކުރައްވާނަރައި ކަމާކުރި ވިދާދު ބަސް އިއްވައިފައި އިދާ" ކަބައުފާނުން ފާސްދާނައަރު ވާޖެގެނޫ ހިދު ،،

ހަމައި ކަބައުފާނަށް ހެއުކަން ކުރައްވާން ޖެހޭ،، ދި ރިސްކަސްދަރު މަގާރުދަރުންގެ ފާނާއި،، ބުސަވިން ފާމުދަރުދަރި ހިލަގެ ފާނު ޖިން ދަރިކަލުން ކުރު ހަގު އަލްވަޖީރު ބަސަންފާރިނާއި ހިލަގެއާއި،، ދޯނުމުބަރައްމަދު މަނިކާއި،، މިދުބަފާއިކަލުންނާއި،،

މިއަންމަގެ ބޭއިކަލުން ކުރު ދީނީ އަލްވަޖީރު މުބަރައްމަދު ދޯނިމާނިކާއި ހިލަގެ ފުޅު،، ބަސަން ރަނަހަބާޑިއިހިލަގެއާއި،،

އާމިނާ މަނިކާއި،،

އަލްވަޖީރު އަޖި ރަނަހަބާޑި ހިލަގެ ފުޅު އަލްވަޖީރު ބުސަވިން ފާމުދަރުދަރިހިލަގެއާއި،،

މުބަރައްމަދު މަނިކާއި،،

މިނަން ހިއުނު ހަމު ބޭއިކަލުން އެކު ބުސްތުރު ވަޖައިގެން ޖެހޭ،، މިއަންމަގެ ކަންކަމާކަލި ކުރައްވައިދައްވުމަށް،، މިފުރަމާތު އަލްޒަޖީބު އިބުރާހިމު،، ބަނޑާރައި ނާއިބު ޖަކުރު މަޖިކުރެއްވި ހިދު،،

ސަވިރައްޖާއި ހަމަކާރަ ކަންތައް ކުރެއްވުމަށް،، މި ކަބަޑުފާނު ބައްޕަ ވޭގެ ކިރު ކުރެއްވި ވަބިވައްޖަތް،، ދަރިދަރިކަލުކަބަދުނާއި،، ފާނުދަރު ހަވާއްބަވި އުޅުން އަޖުދަރުވުން ގެތުން އައްސަވައި ބައްލަވައި،، އަންގަ ކަލުން އިއްޔާފާޑު މަޔި،،

މިދާނާރު ޖައްލިއަށް ދުލަވެރިކަން މައްކަތުން ބަރާބަރު ޖިހި ދަރިކަލަށް އަވީ،، އަށްބައިކަލަށް ފުރައައްމަވެއްފާއިވިއަސް،، ޖައްލިއަށް މަޖިވާން ދަރި ކައުކަބަލަށް ޖިހި ދަރިކަލަށް ވިއަސް،، މިމަގު މައްކަތު ޖިމަން ކަބަޑުފާނު ހިއްސަވަން ކޮންމެ ދަރިކަލަށް

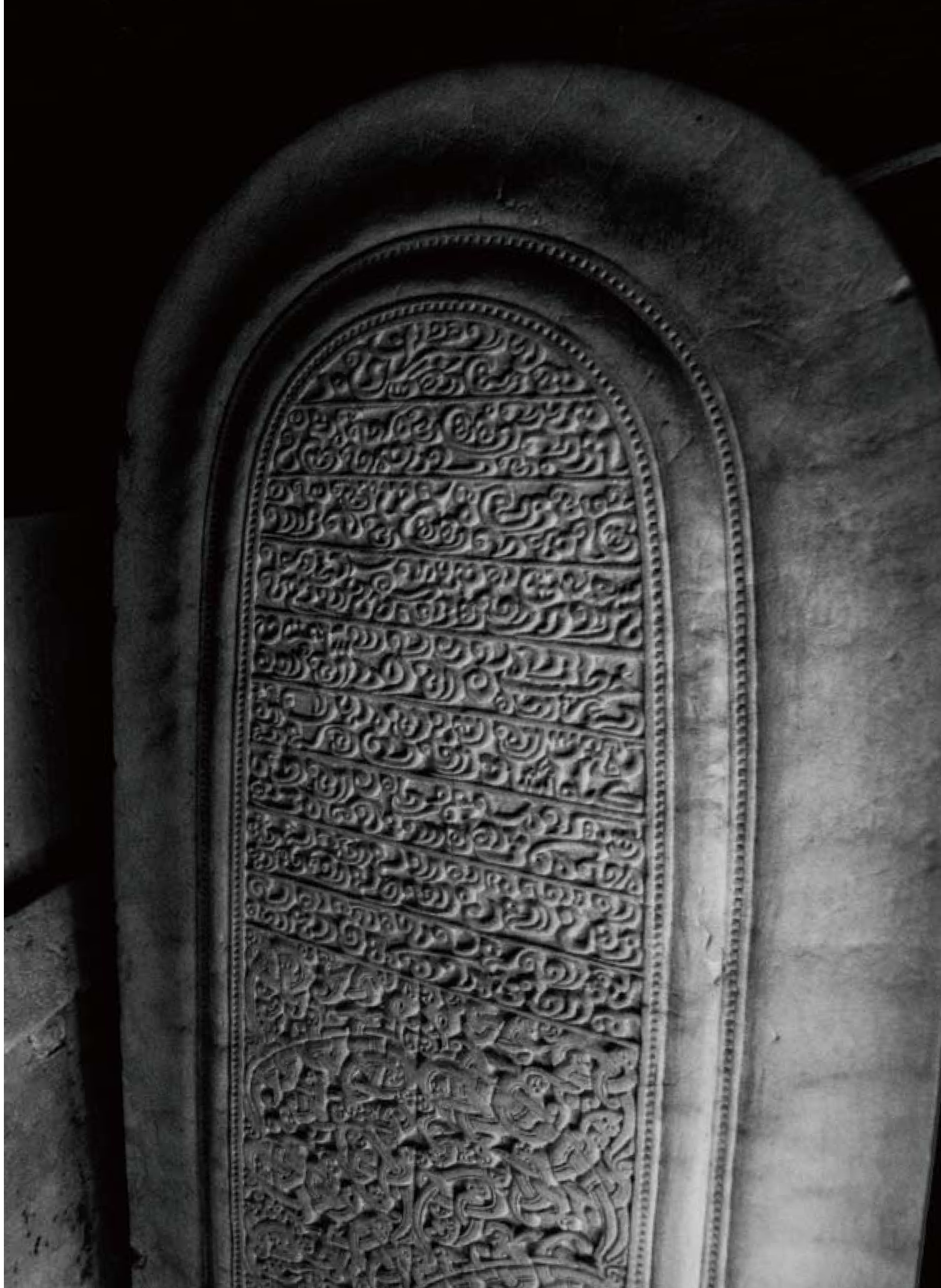

ހަމަކަމަށް، މިނޫނަކީ ތަކެތި، ތިމަން ކަބައްދުފާނު ފެސޮދާނަ އަރުވާ، އެހިދު ބަހާތް
ތިބި ދަރިކަލުންގެ ހިތާމަ ކަމަށް،،

މިބަސް ކަށަވަރު ކުރައްވައިގެން، ވަސީލަތަށް ކަމާކުމި ކުރައްވާން ތިބޭ
މިއުސްކޮށްދަރު މަހާރަދުން ވިދާޅުބަހީ، ތިމަން ރަސްދިއާގެފާނު، މިބާރަ
ދަރިކައުކަބަލު ދިނާ ވަޖައިގެން ނަތް ސޫރަތުގޮތް، މިސްކިތްއަތް ވަޒީފާއް
މަތިވުމަށް އެކަށިނީ، ތައުޅިއަލުރީ ތިބޭއަ ދަރިއަކު ރުއްލަކު ތިތި މިހާކަލަތް،،
މިދަނާރު ތައުޅިއަ ދުލަރިކާން، ތިމަން ރަދުނާއި އެއްކިހުށުލަން ދާނީ ތިން
ފިރިހެން ދަރިކަލުންގެ ދަރި މިރުމިނީ ކައުކަނބަލުން ކިބައަށް މަތިކުރައްވައިފުން
ޝަރީއަތާއި އެކަށި ތޮވެ، މިވިދާޅުބާހި،،

މިނާއިބު ތަކުރު ދެނެނެވިބަހީ، ރަސްދިޔާފުންފަނަށް ބޭއިކަލާމެންފަނަށް ކުރެއްވި
ދަރުމަޢުއް ކަމަށް ތިބާ ކަން މާލު އެކަރި ހުއްޖަތް،،

މިމަގު މައްޗަށް އެނމެ ބޭއިކަލުން ޓަބޫލިތިބި، އަމަވި ކަބައްދުފާނު ވިދާޅު
މަގުމައްޗަށް، އަމަވި ކަބައްދުފާނު މިލާކަން ލެއްވި ބޮޑެއް،،

މިކަބައްދުފާނު އަތިރި ގަދުވަރުން އަގުދެއްވައި، އިސްމާއީލް ފާމުލަދަރިކަލާގެ ދަރިން
ގާތުން ވާރުން ބައްލަވައިގަތް، ކަޑައަށްލާ މަގު ހިނަން ބެންގަނޑު،، ސަތާރާ
ބަމަތުން، ސިރިކަވަން ސަރާދިއްތަ ބޯވަން މަގާރަދުނުވި އަލްފާސް އިބުރާހިމް
ފާނާއިކަލާގެފާނު މިސްކިތް ކިއޮތަނިނަނިން، އެބިން އެމިނަނު ދުއްވައިލައި،،
ބައްލަވައިގަތް، ކަބޯތީ ހުގަގު ހިނަން، ފާރުއްބަދިން، އަމަވި ކަބައްދުފާނު
އަތިރިގަދުވަރު އަގައިލައި ހުރި ކަމަނާބަކައި، މިބޭނި ކިއަވަތިނަނުގެ، ތިމަން
ރަދުނުގެ ފާތުމާ ދަރުނު އެނމެ ހިސާބު ހިނަނަ ދުއްވައިލައި،،

ބައްލަވައިގެން، އަމަވި ކަބައްދުފާނަށް ދުއްވި ހިނަނާއި އިނދެ، އުއްތަރައިން
ދިއައިނދެ، ލަސްކަމައިން، ގާތާ ގާމިސްކިތް ހިނަނާއި އިނދެ، ދަލުކަނަމައިން
އަލްފާޓި އިބުރާހިމް ލާނާއިކަލާގެފާން މިސްކިތް ހިނަނަ އާއި އިނދެ، މިދަދުދު
އެމް ސަލާމަތާ ބަމަތާ މިދަނާރު ހިނި ހިނަނަ ބިނާގާއި،، މިގަމު މައްޗަށް ދަރަނާދި
ތިރާއްޖޭއި،،

އަލްފާޓި އެތިމު ބަސަން ރަސްނަބޭއިރު ހާލަގެފާނުން، ދުރުން ގަރުން ފާރުން
ބައްލަވައިގެން، ތިމަން ހާލަގެފާނު ހާލަތާ، އެކާމަސްހާފަނަން ދަރުމަ ހިނަނަ، ފުރުއްބައިން،،
ގެލަރު އަލަވާ ހާއްޓަޔިތާ، އެތަކަސްހާވަރިދު ދަރުމަ ހިނަނަ، ދުރުއްބައިން،،
މިމަގު ބިލާވިލާ އިނދެ މިރުބާސަ ހަމަ، އެއްމިރުއިން ދިއަ ހިނަނު ވިރު ހަމަ،،
ފާގުސަމައިން އާމިނާ މިލާކަރާއި ހިނަނަ އިނދެ ސަރުމިރުސަ
ހަމަ، ދަރުސާސައިން މިހަމާވިދު އިނދެ ސާބަދެމަ" މިމިދަރުމަ ހިނި ރިއަން އަރަޖު
ހަމައިން" ސަތާރާ ހަމަ ތި ހިނަނަ ބިނާގާ ،،

މިބޭނި ފާތުމާ ރަސްހިލާގެ ފާރަތުމަތޮ ހިދު، މިރަސްހިލާގެފާނު ދުދަރު ހަރިތަނިލާމަރު
އަތިރިގަދުވަރު ފާރުސާއިލާގެފާނު ހިދު، ތިމަން ކާރާފާނަން ހިލާވަތަތޮ
އިނނަނަކަމައްހާކައި، މިރަސްހިލާގެ މިލާކަން ވަހަރައި ތަކުތީ ތިމަން ކާރާފާނު މިލާކު
ނިބެގައި، މިސާސަކަ ފުރަދުނަ ކަހާ ބާއިލާ ރަސްހިލާގެފާނަ މިއްލަކަރުވައި ހޮލި
ބަލައިގެން ދަރުތި ހިދު ތި އެތިރުން މިހިނަން އަރާ،،

މިހިނަން މައްޗަށް ވަނަރައި ތަކުއްޓައި ތި ކަބައްދުފާނު އަތިރިގަދުވަރުގެ އަދިރިއްވައި
ފާދޭ ދަރިން ގާތުން ބައްލަވައިގަތް ހިނަން ފުރުއްބައިން ފާދޭ ވަޅުފު ލޯޖަ
ގޮވާއި އިނގޮ އަރާރަ ބަމަ އުއްތަރައިން ކުޅައާ މަގާއި އިނގޮ ތިރިސް
ބަމަ، ފާދުސަމައިން، ބަދުރު ދަރިމާނާއިލާގެ ހިއަވަރިލަމު ހިނަނަ އާއި އިނގޮ
ފަނަސަވިސް ބަމަ ދަރުސާސަ އިން މަހަކުނުގޮ އާއި އިނގޮ އަރާރަ ބަމަ،،

މިހިންނައި ފެށުން ކަނުހުން ސަންގާ ބަނިހިކަގެ ދިއުދުއުވ ގަވައުމުން ކުނިއަގާނުދުއިވ ގޮތް ފަށައިގަތީ ހިނގައި އުތުރަށް ވަނދާ ހަމު ބަލަ،، ހިނގައި ދަށުގަނިން ގޮތް،، އުއުމަރައިން ފުރުއުބަލަން ދިއަގާ ނުވަ ބަލަ،، މިދުފުދު އޮމު ހަދި މުބަރުމަދު ރަސްގެދި ސަނގާފަނިޔަގެ ގަތުވަރު އޮވި ސަޮމާކަ އަނު ބަލަމާ ހިނނަ ބިނގަތާއި،، މި ގަތުމައުޑުން ދަރަނަހައި މަކާއުޑާއި،،

ނިވަނދު ދަބަލާ މަލުރު މި ކަބައުފާނަން ފުރުސަވެރިވެ ދުވަސް ފުދި ގާތް މިވެކަން ހުރިހައި ދަރުޖަގެ ބިނު ހިނނަ ރުއުގަސް އަވު ފުރުސަވެރިގެ މުދައު ކަޖަދުފަ، ހަކަޔައި އަރުވި ހިދު، މިއުމުރުސްވި ގަފުވު ހިނނަ، ފުރުއުބައިން ބުޒުމަގަން އަރު މަގާ އިންވެ މަރުއިހުރިސް ހަދި، އުއުމަރަ އިން ދިއަވިހި ރަސްހިކަގެ ކިއަވަހި ކަމު ހިނނަ އާއި އިންވެ ފަނުސަވާހިސް ބަލަ،، ފުރުސަމައިން ދަބައިރަހިން މިސްކިމު ފުއުރާއި އިންވެ އަހުމިހިސް ބަލަ،، ދަރުށަނައިން ކުހިގާ މަގުން ފަންކުހުދަ މަގާއި އިންވެ އުރު ސަވިހިސް ބަލަ،، މިދުފުދު އޮމު ބަން ހިނނައުވު ކައާ ސަމުކަ ސަމާވަނަ ބަލަމާ ހިނނަ ބިނގަތާއި،، މިގަތު މައުޑުން ވަނަހައި މަކާއުޑާއި،،

ދިވިހިރާއްޖޭ ދުރަނުގަހި،، ރަސްކަދުގެ ބައަން މިއުބައި،، ސުކުރީ ކުކަސުންދުރަ ކައުމިރި ބުވަނ މަގާރަދުނުގެ ފާމުގާ ދަނަ،، ސަމުކަ ފާރި މާފުއަރު އަރުވައި،، އަފު އާޖީ ހާޗީ ސާމިއާސް ފާހިނާއިހިކަގެފާނަން މާފިފާފުއުބަރު،، ފަސްސާސްވާރި،، މިހުން ސަމުކަ ފަސްސާސް ފާރި އަރުވައި،، ފުރަބަސްގާރައިން ހިބުގައި،، މިމަން ކަބައުފާނަނަ މިއުފަކުރަރުވައި ގަމު އަހިއަދު އަމުގު،، މާޢާރު ވަނަ މާނަގަރާއި،، މި ނަގަރު މަސްކުދު ވަނަނަ ރުއުގަސް ކަދުން ކަފަދަ ބިން ފަފަމަޖެއާއި،،

މިކަބައުފާނު އަމިއުފަ އަމިހިގަރުއުވަސް އަގުދައުވައި،، ފުރުއުދު މާފަރައުކަފަގެ ދިހިސް ގަމުން،، ވާރުން ބައުފަވައިގަމު،، މިއަމުގުދު އުމު،، އަރިއަދު ކާއާ ރަނާއި މިރަށް މައުމަސް ވަނަނައި ރުއުގަސް ކަދުން ކައަދަބިން ފަފަމަޖެއާއި،،

މި ކަބައުފާނު އަމިއުފައިހުދު އިސް ބަހަސް މުސްކުގި މަކުރަރު އަގުދައުވައިފަރި ބައުފަވައިގަމު،، ނަގަރު މާފުއުބުވު ކާއާ،، މާފު އަމުގު ދުކުސް ބުރި އޮމު ފުރިގާއި،، މިފުރިގާ މައުމަސް ދަރަނަހައި މަކާއުޑާއި،،

މިމަކުމި މިދަނާރު ބޮގަ ކަދު،، މިރަދުން ވުގުރިދު ފަސްވައިޖާ ކާދު،،

މިމަކުމިގެ މަސްފަބައިން މި ދަނާރު މަހުއު ބައުވުސްޖަނަމަ،، އަދު ކުރަސްވައި،، ދަނާވަމި ދުގެ ފުސްވަގު ފިހައި،، ދަނާރު ފަސްގަހައި،، ދާނިފަހައި،، ވޮދުމޮފަގަރުއުވައި،، މަސްކަމަގައި،، މުދިދުން ފަސްވައި،، ފަސްވަގުމު ބަސްދި ސްވަފާމު ގޮސްވައި،، މިގޮމު އަނުމަގު ކަސްމަކު އިމާރާމު ކުރައުވުދުގެ މަކުފިހަދޫގަ ވިރިކަން،، މިމިސް ބައިކަފުސްގެ ދަރި މިރުމިސީ ކައުކަބަފުސަސް ހުސްނަހުހިކާއި،،

މިބިސްމަކުމިސް އަހިއަދުއަމުގު މާގާރައި،، ފުރަމާފާ މާފުސްސު އޮމު" މާފިފާފުހި ފާމުގާރަސިހިކަގެ ގަދުވަރު އޮގިހިސްނަ އާއި،، އަފުވަޖިރު މުރަސްމަދު ދުހިމަސްނައި ހިކަގެ ދަރިކައުކަބަފުސަސް،،

އަހިއަދުވާއި،، ފުރަމާފާ މާފުސްސުގެ ރަދު މުބަރުމަދު ރަސްގެދި،، ސަސްފުރަސިހިކަގެ ގަދުވަރު އޮގި ހިސްނަ އާއި،، އަފުވަޖިރު އަޖި ރަސްނަބަސްރި ހިކަގެ ދަރިކަފުސަސް،،

ފުރަމާފާދު ގަރުދު އޮމު ބަސް ހިސްނަ ހިއި ހިސްނަ އާއި،، މިއަމުގުދު،، ދުކުސްބި އޮމު ނަގަރު މާފުހި ހިއި ރަސްގެމާއި،، އަފުވަޖިރު ބުސަސް،، ފާހިނާއިހިކަގެ ދަރި ކައު ކަބަފުސަސް،،

މިމަގުން މިކަސްމަރު ކުރަސްވައިފި ކަމާއި،، ހަދުރަސްދަ އަސްމަވަ،، މިސްމިސްހިމު ބަސްގި ބުވަފާމު ގޮވައި،، ދުވަމާއިސްގަރު އަގުން ސްދުދު ދުސަމަސްދަރަ،، މިކުރަސްވި

ވަގުތު ނުއުފިންގެވި ހުންނަހުރި ކަމާއި،،

މި ވަގުތު މިމަގަނޑުގައި ތިއްބެވި ސިންގާކުގެ މިނިކާތު ދުސްތިމާން، ރަހަކުން އޮތަމަ ރަނިބިހާރު ކައްބަމާދުރު ހާދަރިކަހުރު ކަހަދިދި މާވަހައްދަރި،، އޮތޮގޮތޮގު ސުންދުރި،، މަހާމަންތިރި،، ކުރުނަކޮރަރި،، ކަމުގަމި،، އަސްކަރަކު ވަތަމަ،، ދޫވަތާއިން ގޮރަ ބިރަ ހުރަވަތައި މުހައްމަދު ދޮތާންބަރުންގެ ވިދާގުމަގުނދި،، ރަބްމަތި ދިބި މުއްމިން މުސްތިމާނާއި އުތުރުން ސުވަތަގެ ވަދުނަ ހުރިކަމާއި،،

މައްދުތު އުވައި ނަހައި،، ނުތިއްބެވުނީ ސުންނާދަތި ކުގަ މިނިކާތު މުސްތިމާން،، ރަހަކުން ވަތަމަ،، ރަނިބިހާރު ކައްބަމާދުރު ހާދަރިކަހުރު،، މަހާމަންތިރި ކަރުނަ ކޮރަރި،، ކަމުގަމި އަސްކަރަކު ވަތަމަ،، ކާދުރު ރަހަކުން ވަތަމަ،، ރަނިބިހާރު ކައްބަމާދުރު،، އެހެގޮތު އަސްދު ކުދޫން ޗާރިދަކު ވަތަމަ ތުރުއާން ދުވައި ގިނިދި ބައިތުއްﷲގެ މުގުރައި،، ހަހިތުތަރުވައި،، ބަގަޖ މާހައްމަ ރުވަލި،، އަސްގޮރި ކަތިދައި،، ބޮދުރުދަ އަގައި ދަމަލި،، ތިމާތިމާ ބޮދަރަގުވަކަން ކުރަދި ގައްލިއްގޮ،، ރައްބިދާއި ރަސްދާއި،، ދުކަޅުންގެ އަތުރިތު،، ކާފުރުނާއިހުހަން ފުތުކާރިބި ނަރަކަ ވަދުނަހުރިކަމާއި،،

މިތަންމަގުން ސްރީ ކުރަރަން މިބަ ކައްތިރި ބުވަނަ މަހާރަދުންގެ ކައްތިރި ދުރި ގެއްސުމަރަމް މިފުތް ތިއްއުތުމުގެ ހުއްދަ ވިދާގުބަހާއި ނިކުމު ބަލްދި ރުސަވައިން ހަދައިގެރި އަގާ ޕިރިދު ތިމާ އަތި ހަޖިބު އަގާ ހިކިފުޅި...

شهد بما في الورقة المكتوب المذكور؛

الوزير حسن بن الرئيس حسين المشهور؛

شهد بما في هذا المسطور المزبور؛

الرئيس حسن بن الوزير محمد المشهور؛

شهد بما في هذا المذكور بعون الملك العلام؛

الوزير حسين بن الوزير علي الأعلام؛

މިގޮތް ހުރި މަގަރު ނަސީބު ހަދައިގަތި ކަޔޯ ފުށް އަތްވެއްޖެ މުބާރައްމަދު ކަޔޯ ހުރި

شهد بما ذكر في الورقة المسطور؛

الخطيب النائب محمد بن الحاجي علي بن القاضي محمد المشهور؛

شهد بما في هذا المسطور المزبور؛

الوزير ابرهيم بن جمال الدين المعلم المشهور؛

شهد بما في الكتاب المذكور؛

الوزير شاه بندر مأمور؛

ابرهيم بن محمد المشهور؛

شهد بما في هذا الورقة السجل المسطور المذكور؛

النائب محمود بن الخطيب الحافظ موسى المشهور؛

شهد بما في هذا الورقة المذكور؛

النائب علي بن الحافظ محمد المشهور؛

5. އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު II ދެއްވި ފަތްކޮޅު (1737މ)

ސްވަސްތިސްރީ މަހާރަދުން...(ކިއާކަރަންނޭ)...ބާރުނަ ސިރީކަސަސްތުރި އައްދަ ޕިރިތި ކައްތިރި އައްސުލްޠާން އިބްރާހީމް އިސްކަންދަރު ބުވަނަ މަހާރަދުންގެ ރުދަލި ކުރަނަ ސަވާދަވަނަ އަލަދުދު އަރިއަދު އަޅުގެ ހައްޓާފިޔުދު ދެއްފާ އަގުމަކާއް މިރަދުންގެ

ތިމަން އަޅުންގެ ރަސްގެފާނު ބަންޑާރައި މަސައްކަތް ބޮޑުކަމުން މިސްކިތް ހަދައި ބަލަހައްޓަވަމް ނުކުރިއްޖެއްޔާ އަޅުއަޅު(އަންހެން) ދުވަހު އާދައިން މިރަދު އޮޅުމުން ކަންތަކާއް ރަށްކާއްތަކަށް ގިނަވެގެން މިކަންތަކު ރު ކުރައްވުމަށް އެދި ދަންނަވާ ހިތް

މިބަސް އައްސަވައި ފޮނުއްވާކަށްވެ ހަދައިދޭ ސުކުރަށް ވިދާޔީން މިމިސްކިތް ބަލަހައްޓަން މިރަދުނުގެ ދަރުމަވަންތަކަމުން ކުރު ކުރައްވާކަމީ، މިރަދުން ވަ(މި) މިސްކިތަށް ހިޔާ މިހާރު ވަޔާމު ހަރުގެ ހުރިވައި އާޓެޖަހަރު ފަރާތަކުން ހިޔާ މިހާރު މިކަންތައް ކެޔޮވައި ދަރުމަ ކުރައްވައިދޭށެވެ؛

މިމިސްކިތް މަސްހަލަށް އޮނުނު ހުރިއަވަހާފަށް ކިހާ ރަށްގެއްގެ އަރައި ކާނދު ގަރުމީހާ ކިޔައި ވިއަސް މިއަދު އަޅުގަނޑުމެން ވިއަސް މިރަރުން ރާއްޖޭގެއް ވިއަސް ނިކަން(ނ) ހުއްޓޭމު ވިއަސް ކަޅައި ނުގެއްނަވައިގެން، މިރަހަލު މިއަޅުން ނުރުހުމުގެ ހަމައްކަން ވިއަސް ނުއަރުވައިގެން، ހައްޤުވެރި މިހަރަ ކައްމުގެ ރަހަޅ ގޭސް ތިބޭއްޖެއަސް ކަވާއިދު ޖީބާރަތު ކިއުވައިނާއް ގޭސް އެމިހަރަ ރަހަމް ގެނައިސްފައިނުވާނެ،

މަގޭ އިސްރާ ހިރާއްލާގެ ދަރާ ދެއްވި މިވާރުގޮއް(ރ) އޮފައި މިއްކަމަކަށް ކަވެއް އަރައިރުރެއް ކުގައްސަ މަގޭ ޔާރީ ކަމުގެ ފުރަވާނަ ދަނޑު،

މިރައްމަގުން ސަހީރައްނަވަ ލިކަ އަބާރުނަ ސިއާކަ ސާސްރީރަ އައްދަ ޔާރީ ކައްރީރު ބޮވަނަ މަހާރަރުންގެ ކައްރީރު ދުރު ގެއްސުމައް މިފާއް(ރ) ފިހުއްވުމުގެ ހުއްދަ ވިދާޅު ބަސްފުޅު އިއްވިއިރު ބުމަރު ގެދަހަމައްދު އަޅާލީ...

6. އައްސުލްޠާން ޙަސަން ނޫރައްދީން I ދެއްވި ފަރުމާނު
(1792ރ)

هو الغني (އެކަލާނގެއީ ފުދިވޮޑިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ)

(އައްސުލްޠާން ޙަސަން ނޫރައްދީން) އިސްކަންދަރު އިބްނު އައްސުލްޠާން އަލްޣާޒީ ޙަސަން އިއްޒުއްދީން (ކީރަ) ސުލްޠާނު ސިރީކަ ސާސްކުރަ އައްދަ ޔާރީ ކައްމީރު ބޮވަނަ މަހާރަދުން ސަ(ރީދާލާސް) މަނިކު އުއްތަމަ އާދިއްތަރަވު ދޭގެނުދު ރުދަރަ ކަތިރުވާ ކަމަރަވަނަ އަވުދުރު ދުބައްރަ(ދު) މަހަ ރަދުންގެ ހިރިއާފާޅާ ދަރަން އައިސް ކުރަމަކީ އުއްދާ އަޅުތަކުން އުދިރީވައިގަތް ބަހީ:

އައްސުލްޠާން މުބާރަކުދަރު އިމާދުއްދީން މަހާރަދުން ދެއްވި ވިދާޅު ފަރުމާނު ހުރި މަގަން އޮޅުން ފިޔަވައި މިރަށު ކަންތައް ހަންދަވައި ދަންވަރަމަޕު އެދި އައިސް ތިބީމާވ

މިބަސް ދަންނަވި ހިދު މި ބަސް އަންސަވައި ގަބޫލު ކުރައްވައި މިރަށު ކަންތައް އޮޅުން ފިޔަވައި ދަންނަވާގަތް

ހައްޤާމިދު ކަވާއިދު ޖީބާރަތު ކިޔުވާނިސްއް ދެއްވި ވިދާދުފަރުމާނާ ކުރަމަތީ ގޭފާފަންބައިން އިއްޔިރުބަޔަން ނުކުމް ތަކުރިމު ދެބައިން ބާރާއި މިހާކު ރުންއެރި ނަމަ ރަނގަޅީ ކުރަމަތީ މިސްކިތަން ހުއްޓަނީކަމާ،

ބިންބަޔަން ނުކުމް ތަކުރިޔާ ދެބައިންބައި ހަނގާމިދު ކަވާއިދު ޖީބާރާއިމަން ހުއްޓަނީކަމާ، މި ޖީބާރަތަން ހުރި ބައިނޑު ފާރިޔުން މި ޖީބާރަތައް ހުއްޓަނީކަމާ، ބަސްބެރަހަތަ ބައިން ފާރިޔުން މި ޖީބާރަތަން ހުއްޓަނީކަމާ،

މަންތަކާމީ ގަދުވަރަންތި ބައިސް ފާރިއެއް މާމާ މާމިސްކިތަން ހުންނަނީކަމުން،

ކުރަމީ މިސްކިތައްވި ބައިސް ފާރިއެއް މާމާ މާމިސްކިތައް ހުންނަނީކަމުން،

މީން ކޮންމެ ބިމާކޮޅު މިހާރު ބަނޑުން ގަނޑުން ކަރުދަސް ކޮތަރިތަކުން ފަތަލަފެތުން އިނދިރިގަ އިންދި މިހާރުން ދަބައިންބައި ހުންނަނީކަމުން،

މިބަސް މަގުން ސިރީ ކުލަ ސުންދުރަ ކަތިރި ބަވަނަ މަހާރަދުންގެ ކަތިރި ބުދިގެއްސުމަށް މިފަތްކޮޅުއްވުމުގެ ހުއްދަވެދާނު ވިދާޅުވެފައިވާ ނުލާދު އަޑުފާޅުން ކަބުރު ބުރައްމަދު ހަދާއިގިރިއަޑާ ބަޔާރި ފަސްމަސްދުރު އަޔީ ހަލަބަތުމީ އަޑާދޭ ފަތް އެދުރު ބުސަރިން އަޑާއިން... ސަނަތު 1207ހ.

7. ޙަޖީ މާފަތް އަޑާ ޖިރުން ފަތްކޮޅު

ސުވަސްތިސިރީ މަހާރަދުންގެ ސިރީ ކުލަ ސުންދުރަ ސިރީއާކާ ސާސަނަމުދަ އާދުދަ ޕިރިމި ކަތިރި ބަވަނަ މަހާރަދުން ވިދާޅުން އަލީޝާހު އިބްރާހީމް ބޮޑުރަސްގެފާނުން ޖާހަރަމު ކަލާފުރިން މަގޭ އިބުރު ހިރާ ފާތުމާ ދަރަވް އައިސް (ގޮޑާގަތް) ބައި ޖާހަރަމު ބާގަ މަދުފުގެން ޖާހަރަމު އިމާރާތްކަށް ބަތަ(ރ)އްޗާނާ ފަދަ ނުއިވް މިކަން ބައްތަވާއި މިކަން ހިފުހުދާފަދަ ދަރުމަދުރަށް ކުރައްވާއި ޕިމާވް މިހުން މިއްރުން ދަރަން(ނަ)ވާއި ގެނޑި ހިދު، އިހުއަންދުވަހު ފަދައިންގެ ޖާހަރަމް ފަރިއާދު ނުރު ކިއްޔެވާއި އަނގެ ކަނގެ އިމާރާތް ކުޑައިމަށް ބޮޑުކިޔޭގެފާގެ ގަރަތިކަރީ ވާރުން ބައްތަވާއިގަތް މާވާކިޔާގެ ކިބައިން ކައުން ކޮޅުވަނދިން މަދުރު ކަދުދޫ އަތް ބޮޑު ހިނދަނަޔާއި ކިޔާ ހިނދަނާއި އަރިދައްތަދު އަރިއަދޫ އިރުމަޔީ އަތް ދިއްދު އަވް ކިއާ ފުރިގަޔާއި މި ޖާހަރަމް މައްޗަށް ތަލްވާއި ދަރުމަ ކުރައްވައިއްފައެވެ؛

ވިލަން މިމަގަށް ހުންނައި ކަށު ކަންދު ބަރްގާރާ ވެރިއަކުވިހަސް ކަންދު މިހާކުން ފިއަސް މިހުންނާފިއަސް މިފުރިގާފިއަސް މިދާފުހިކަދު އެއްކަލާފިއަސް އެއް ކިބައިކަށް ކަންދު މިހާކު ފޮންނުފަހިކަން މަގޭ އިބުރު ހިރާ ފާތުމާދަރުން ފަރުއް މި ފިދާދުފަތް އަދާއި މިހާކަކިކަން ކަވެއް އަރަށްދުންކަދުރަމަ މަގޭ ހިރިމިކަދުގެ ފުރަމާނަ ދަނެއް މިތައްމަގުން ސި(ރީ)ކުލަ ސުންދުރަ ކަތިރި ބަވަނަ މަހާރަދުންގެ ކަތިރި ކުދި ގެއްސުމަތް މިފަތްކޮޅުއްވުމުގެ ހުއްދަވެދާނު ބަހާ ނުލާދާ ބަޔާރި އަޔީ އަޑާ ޕިރިދު އަޔީމާފަތް އަޑާއިން

8. އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޝަމްސުއްދީން III ގެ ފަތްކޮޅު (1930މ.)

هو الغني (އެކަލާނގެއީ ފުދިވޮޑިގެންވާ ރަސްކަލާނގެއެވެ)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَـٰنِ الرَّحِيمِ؛ الحمد لله العلي العظيم؛ وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه مع التسليم؛

ސުވަސްތި ސިރީ މަހާރަދުން ސިރީ ބަހުރުސް ފުރަދާން ސިރީ ކުދި ސަދަރިރު ސިއްހާކާ ސާސަނަމުދަ އާދުދަ ޕިރިމި އައްސުލްޠާން މުޙައްމަދު ޝަމްސުއްދީން އިސްކަންދަރު ބުން އައްސުލްޠާން އަލްމަރުޙޫމް އިބްރާހީމް ނޫރައްދީން އިސްކަންދަރު ކުދި ސުންދުރަ ކަތިރި ބަވަނަ މަހާރަދުން ދި ދިވެހިރާއްޖޭ ސަރަހައްދުގެ ސުލްޠާނާ ސަރުން ފޮނުވާ ފުރަތަ ދުވަހީ ދުރަލުވާ، ހާޤިމާއަށް ވަޒީ ދޮޅުރުޖޫހަރު ސަރުޙަދީގެ ސަރުޙައްދު ވިދާޅުން

މާ ވީނަރީ ޙާލަތު ސަލާމް އަރިއަރު އަޅުދު ހަނދުމަށްދަހަރީ ފަސްތާނަފުވަރަކުން އަތްނާނު

ހައްސުލްޠާނުލް ޣާޒީ އިބްރާހީމް ބުން ހައްސުލްޠާނުލް ޣާޒީ މުޙައްމަދުލް މުޢީނުއްދީން މިރަދުންގެ ޒިޔާރަތާއި މި ޒިޔާރަތް ހުރި މިސްކިތް ބައްދުވާ އިސްދިރާސް ވާހިތީ. މި މިސްކިތަށާއި މި ޒިޔާރަތަށް ހިރު ރަސްކަލުކަމުން ބޭކަލުންނަށް ދިރުއްވައިދުއްވުމަށް ފަރުޝާއާއި ގެންނަވި ބައްޖުވިރު،

އެ ފަރާތްތަކުގެއި ހުރި ތަކެތިން މިހިރަހަ އެކިފުރާޅުވުގެން ހުރި ތަކެއްޗާއި، އަރިއަޅު އަތޮޅު ދިއްދޫއާއި، ކަޅުގެދޮވ ކިއާރާއާއި، ކުޅުމަޅުތޯ މާލިޔުމްބާއި، ހަނޖާމިދު ފުރައްބޭއަށް ބިމަށް ހުންނަހަ ތަކެއްތަކާއި، އަރިއަދު އަތޮޅު މަނުދުން ތިރިސް ބަމަ ހުރި ހިންނަރާކާއި އަރިއަރުއަތޮޅު ބޮޑުފުއްބާއި ހިރަފުއްބާއި މިއުވާ..

މިއި މިޒިޔާރަތާއި މިސްކިތާއި އަރިއަދުއަތޮޅު މަހިބަދޫގައި ފަސްދޮނުފުވޭން އޮންނުވި އަތޮޅުގި ބަސަން ރަނަބަދާރު ހަރަގެފާނުގެ ދި ތޮއްކަމަނާގެ ޒިޔާރަތް މިއިން ތަނަނުހުރި ބޭގައިވެ.

ފަހު މިތަކެއްޗެ ތަބުވިއަދުވަ ފުރިހަމަގެ ނާޑިރުކަން އިދި ރަސްކަލުކަފުން ދެއްވައިފައިވާ ހަނޑުމުދަ އަރިދުހިރަކާގެ ފިރިހެން ދަރިކަލުގެނުވ..

މާތިރ މިހައިރީން މިބައިމިހުންގެ ދަރިކަލާ އެދުއްސުނިފާކަމާއި، ދަރިކަލުގެ މިހުން ކަމާއި އެޅިގެހުން ހެރުން ބޭބު ހަރައްރިރީގައި ފަޖްނާލްރިވަ ދިބޮލުގެ ސަބަބުން. މިކަނުކަން ބަދަލުއްބަތި ހުދުމަގެ ދަތިވ ނަބަދުފެވެކަމެއްބަކައި މިނަނގަތް އެންމެ ތަކަދި، ރަސްގެފުޅު ރަހު އެންމެ ރަށްހަތުން މަތިކުރައްވައިފީ ކަށް.

މިއުރިން ރުއި ބަދައިގަނޑު ކަމާއި. މިތަކެތީގެ މަނދުކަކުން މިއުރިން މިމިސްކިތް ބަދައި އެންމެހަރު މަގުން އިމާރަތްކޮށް މި ޒިޔާރަތާއި މަރިބަދޫގައި އޮންނަ ތޮއްކަމަނާ ޒިޔާރަތާއި އިމާރަތްކޮށް ބަދަލުއްބަދި. މި ދަޒިޔާރަތުގެ އަރަރުމަތި ކިޔުއްވައި ފަސްހުރު

ދިވަހި ހާސިން ކިޔުއްވައި، ކާނގެ ހުކުރުވީޝުއްކަކު ފަތީރު ކިޔުއްވައި މިއުއްގެ ކަންކަން ހަމަހަމަޔަށް ކުރަނީކަން،

އެރިދަކު ފުރަމާފު ރަސްކަލުގެ ސަރުދާރާއްސަ މަގޭ އިސްފައިސާއިންނެވި ރަހަކު އެރަހުން އިސްކުރުއްވައިއްވާ ބަދަކު މިކަންކަމަށް ޒިޔާރަތް ހުދުމަކަން އިސްފައިބަދަނީކަން. ޒިޔާރަތުގައި އޮތް ދަޅުދެމަހި. ނަދުރަކަން ގެނުވާ ތަކެތީގެ ތިން ބައިން ބަރާއި ހުދުމަކަށް ރަސްނަނީކަން.

ނަދުރަކަން ގެނުވާ ތަކެތީގެ އެއްބައި ބައި ރަނގަޅުކުރަން އެއްބައި ފަޤީރުންނަށް ރަސްނައިދީކަން.

ޒިޔާރަތުގެ ހުދުމަކު ޒިޔާރަތުގެ ކަމަކަށް ގޮވައިލިބުމަ ރަނގަޅުކުރުން އެކަމުގައި ކަމުދެނީކަން.

ތިރީގަނޑު އުދުއަސްތަތު މިސްމިސްކިތުގެ ބަނޑި ހާވަރާތް ގޮވަނަތައްދާ. މިކަންކަން މިކަމިދިނުގައި ހުރިހާހާމަށާ ދަރުމަ ދުއަކުގެ މިހިފަރުތަކަތް އުވަތި. މިހިދު ކަމާކުމ ކަމުއް އަދަހަނަދުން ކަޅުގެއްދަ. އެމިހަކަމަ ވަޒުތުއްވާ ތާދިދުމަހަމަ ވާ ތޮއްތަތު މަހިކަޖަހަ ދަދުތިރަހިތް ދަހަދުވައިތުއްކަ. މަގު ޔަހިފިކަދުގެ ތުރަމާހަ ދަހުއް،

މިތައް މަގުދު ސިވިދި ކުތަސަވަދައިރަ ސިހާތާ ސާސްތަރަ އަތުދަ ޔަހިތި ކައްމިހި ބަޓަސަ މަސަހަދުހުގެ ކައްމިހި މުދި ގެއްސަވުމަކަށް، މިތަތް ތިޚުދުގެ ހުއްދަ ވިދާހުބަސްތުވު އިއްވިފިރިދު. ހުހައި ބަސަސް އަހާގެ ތުތް ތުދަމާދު ތަތްތިތާ ދުސާމަތިދު އަހާއިސް..

تحريرا فىاليوم الثالث و العشرين من شهر جماد الثاني سنة ١٣٤٩ من

هجرة النبي سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم؛

(ލިޔުއްވީ އަހުރެމެންގެ ނަބިއްޔާ އަދި ސާހިބާ މުހައްމަދު صلى الله عليه وسلم ހިޖްރަތަށް ވަޑައިގަތުމުން 1349 ސަނަތުގެ ޖުމާދަލްއައްވަލުމަހުގެ ތޭވީސްވަނަ ދުވަހުއެވެ).

9. ސުމުއްވުލް އަމީރު އަބްދުލްމަޖީދު ރަންނަބަނޑޭރިކިލެގެފާނު ދެއްވި ފަތްކޮޅު (1930/1931މ)

ޝަމްސުއްދީން ރަދުންގެ ތިރީސް ވަނަ އަހަރު ޝަޢުބާން މަސް ކުރިމަތިލޮން ކަލާފާނު ޒިޔާރަތުގެ ތަޢުލީމީހަރަކާތު ހަސަންފަރީދު ރަސްމީކުރެއްވިއެވެ. ކޮންމެ އަހަރަކު ހަރާމް ކާރިޖާއި ޝިކާރު އަލުބާ ކާރިޖާ އަހަރަ ބޭކު ރަސާ ދިރިސަލާމަތަކު ބެއްލެވުމަށް ވަސް ކާކާ މިރާކާލި އަހަރު އަހަރަކު ހަމަހަމަ ދިއްލެވި ކުރެއްވި

ދިއްދު ރަސްމިއްޔަތުގެ. ދިއްދު ފަހަރުބަރާކަތް ބިނާ ބަޔާނުވި ރުއްގަދާއި ރަނގު މަހުގެ ދެބައިން ބާޒާރު ވިޔަފާރި ދެއްވިކަމާއި މިލަކަށް އެތެރޭގެ ހަދާނަން ހަސަންފަރީދުގެ ރަސްމިއްޔާތުގެ އަތޮޅާ ބައްލަވައިގެން ދެއްވި ވިދާޅުވިއެވެ. ސަނަތު 1349ހ

އަބްދުލްމަޖީދު ރިޟާ

ތަސްވީރުތައް

(ދިވެހި ބައި) ޞ 8 އަދި (އިނގިރޭސި ބައި) ޞ 10: ހަސަންފަރީދު ކަލާފާނު މިސްކިތްތަކުގައި ހުރި ފިޔަވަޅުތަކުގައި އިޢުރާބުން ފިލުވައިދިނުމަށް. ތާރީޚު ނޭނގޭ.

(އިނގިރޭސި ބައި) ޞ 10: ހަސަންފަރީދު މިސްކިތުގެ ތަނބުއް. މިތަނބު ހަދާފައި ބޮޑުނޑު ކަނޑުއިމާ ފަސްޗާއިރު ކާރުފާނު އޮށުގައި ޝަރީޢަތުގެ ތަރިކަށް ހިންގަވަން ޤާނޫނު ފިއްލި ދުރާބުގެ ފަސްޗާ ގަނޑުއްކަމަން ފަހުލާރުވިއެވެ.

(ދިވެހި ބައި) ޞ 16 އަދި (އިނގިރޭސި ބައި) ޞ 21: ހަސަންފަރީދުގެއި ހުރި ކާރުފާނު ޖާރަގޭގާއި މިސްކިތު.

(އިނގިރޭސި ބައި) ޞ 44: ސުމުއްވުލް އަމީރު އަބްދުލްމަޖީދު ރަންނަބަނޑޭރި ކިލެގެފާނު

(ދިވެހި ބައި) ޞ 53: އަލްސުލްޠާން މުހައްމަދު ޝަމްސުއްދީން III

(ދިވެހި ބައި) ޞ 64, އަދި (އިނގިރޭސި ބައި) ޞ 52: މާލެ ހުކުރު މިސްކިތުގެއިވާ އިސްކަންދަރު ރަސްގެފާނު ޖާރަގޭ. 1609 ވަނަ އަހަރު ކާރުފާނު އަވަހާރަކޮށްލެއްވި ގޮތުގެން އޮތުމުގެ ދަރިކޮޅުގެ ގޮތުގައި ހިނގި ދާނުލި ހަނގުރާމައިގެ މަތިންގައި، ބާއިލާގެ ރެކެލާ އަދިކާމާ ގޮނޑުކަނޑުގައި އެތީ މައްސަލަ ބަދުލުކުރެއްވި، އޭގެ 40 އަހަރުފަހުން އިސްކަންދަރު ރަސްގެފާނުގެ ހަސްކަލުގައި ހުރަދުނެތެވެ.

(ދިވެހި ބައި) ޞ 72 އަދި (އިނގިރޭސި ބައި) ޞ 56: މާލެ ހުކުރު މިސްކިތުގެއިވާ ކަނބާ ޖާރަގޭ. ޖިރާޑު ލިޔުއްވަނީ "މިކަމަނާއަކީ މުލި ރާއްޖޭގައި އިންނެވި އެންމެ މުސްކުޅި އަނބުރެން ސާހިބާ" ކަމަށެވެ.